

T.C

**MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**MODERNİTE VE ANTHONY GIDDENS'İN
MODERNİTE ANLAYIŞI**

Mehmet Eşref SEVİM

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İbrahim YÜCEDAĞ

Mardin - 2022

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MODERNİTE VE ANTHONY GIDDENS'İN
MODERNİTE ANLAYIŞI

Mehmet Eşref SEVİM

Tez Danışmanı
Doç. Dr. İbrahim YÜCEDAĞ

Mardin-2022

T. C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI

Enstitümüz Sosyoloji Anabilim Dalı 19761011 numaralı tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi Mehmet Eşref SEVİM'in hazırladığı "Modernite ve Anthony Giddens'in Modernite Anlayışı" başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04/07/2022 günü saat 11:00'da yapılmış, tezin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Danışman Doç. Dr. İbrahim YÜCEDAĞ	
Üye Doç. Dr. Devrim ERTÜRK	
Üye Dr. Öğr. Üyesi Adnan ÇETİN	

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.....

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmasında kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

Mehmet Eşref SEVİM

...../...../2022

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Modernite ve Anthony Giddens'in Modernite Anlayışı

Mehmet Eşref SEVİM

Mardin Artuklu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

2022: VIII + 137 Sayfa

On yedinci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan modernite, zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Modernite, hem bireysel hem de toplumsal anlamda büyük değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Küresel anlamda bu denli etkileri olan bir gerçeklik, birçok açıdan insanların inceleme nesnesi haline gelmiştir. Literatür taraması yöntemi ile hazırlanan bu tezimizde, modernite, moderniteye zemin hazırlayan etmenler ve Giddens'in moderniteye yönelik fikirleri ve çalışmalarının analizi amaçlanmıştır. Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde aydınlanma, Avrupa devletlerinin aydınlanması, akılcılaşıma, modernizm, modernleşme ve modernite ele alınmıştır. Ayrıca Marx, Durkheim ve Weber'in moderniteye yönelik fikirlerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise İngiliz toplumbilimci Anthony Giddens'in moderniteye yönelik fikirlerine değinilmiştir. Bu bağlamda devletin modernleşmesinin sonucu olarak ortaya çıkan ulus devlet, modernliğin küreselleşmesi ve modernliğin insan hayatı üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Bu çalışmamızda Giddens'in diğer sosyologlardan farklı olarak moderniteyi bir açıdan değil, birçok açıdan ve bütüncül olarak ele aldığı tespit edilmiştir. Giddens, hem bu amaçla hem de düalist yapıların sebep olduğu tartışmalara son vermek için yapılaşma kuramını geliştirmiştir. Modernite, Marx'a göre kapitalizm, Weber'e göre rasyonalizm ve Durkheim'e göre sanayileşme sürecidir. Ancak Giddens'a göre bunların her birinin modernitenin bir yönü olduğu ve Giddens'ın moderniteyi çok yönlü olarak ele aldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Giddens, Aydınlanma, Yapılaşma Kuramı, Ulus Devlet

ABSTRACT

Master Thesis

Modernity and Anthony Giddens's Understanding of Modernity

Mehmet Eşref SEVİM

Mardin Artuklu University

The Graduate Educational Institute

Department of Sociology

2022: VIII + 137 Pages

Modernity, which emerged in Europe in the seventeenth century, spread all over the World overtime. Modernity has led to great changes and transformations, both individually and socially. A reality that has such a global impact has become the object of people's investigation in many respects. His thesis has been prepared by literature review method. In our study, it is aimed to analyze modernity, the factors that pave the way for modernity, and Giddens's ideas and studies on modernity. Our thesis consists of two parts. In the first part, enlightenment, enlightenment of European states, rationalization, modernism, modernization and modernity are discussed. In addition, the ideas of Marx, Durkheim and Weber on modernity are mentioned. In the second part, the ideas of British sociologist Anthony Giddens on modernity are mentioned. In this context, the nation-state that emerged as a result of the modernization of the state, the globalization of modernity and the effect of modernity on human life were examined. In this study, it has been determined that Giddens, unlike other sociologists, does not deal with modernity from one perspective, but from many perspectives and holistically. He developed the theory of structuring both for this purpose and to put an end to the debates caused by dualist structures. Modernity means capitalism according to Marx, rationalism according to Weber and industrialism according to Durkheim. However, according to Giddens, each of these is an aspect of modernity and modernity should be handled in a multi dimensional way.

Keywords: Modernity, Giddens, Enlightenment, Structural Theory, Nation State

TEŞEKKÜRLER

Tez yazmak, özgün ve yeni fikirler ortaya koymak, hem metodolojik olarak hem de konu bütünlüğü bakımından düzgün bir çalışma; sabır ve özverili çalışmayı gerektirir. Özellikle de ilk defa böyle zorlu bir çalışmayı bilgi ve birikimi ile yol gösteren bir “danışman” olmadan yapmak imkânsız gibidir. İşte tez çalışmamı yaptığım dönem boyunca ve tez çalışmamın her aşamasında yanımda olan, derin bilgi ve deneyimleri ile beni yönlendiren, daha iyi bir çalışmanın ortaya çıkması için bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. İbrahim YÜCEDAĞ’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca daha iyi bir çalışma yapmam konusunda bana yardımcı olan Doç. Dr. Devrim ERTÜRK ve Dr. Öğr. Gör. Adnan ÇETİN hocalarıma çok teşekkür ediyorum.

Tez çalışması yaptığım zamanda onlara ayırmam gereken zamandan kısıtığım halde bana anlayış gösteren ve bu süreçte bana destek olan sevgili eşim Dilber Yıldız ile çocuklarım Zehra ve Gülan’a teşekkür ediyorum.

Mehmet Eşref SEVİM

Mardin - 2022

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	1
2. AYDINLANMA NEDİR?	5
2.1 İngiliz Aydınlanması.....	8
2.1.1 İngiliz Aydınlanmasının üç azizi: John Locke, Isaac Newton ve Francis Bacon .	10
2.2 Fransız Aydınlanması	15
2.2.1 Voltaire	17
2.2.2 Montesquieu.....	18
2.2.3 Jean-Jacques Rousseau	19
2.2.4 Denis Diderot	23
2.3 Alman Aydınlanması	24
2.3.1 Immanuel Kant.....	26
2.3.2 Christian Wolff	29
2.4 İskoç Aydınlanması	30
2.4.1 David Hume	32
2.4.2 Adam Smith	33
2.4.3 Francis Hutcheson.....	35
2.5 Fransız Devrimi	36
2.6 Sanayi(Endüstri) Devrimi	41
3. MODERNİTE	44
3.1 Modernizm.....	44
3.2 Modernleşme.....	46
3.3 Modernite.....	50
4. ÖNCÜ SOSYOLOGLARIN MODERNİTE ANLAYIŞLARI	54
4.1 Karl Marx'ın Modernlik Analizi: Kapitalist Modernleşme	54
4.2 Max Weber'in Modernlik Analizi: Rasyonelleşme/Akılcılaştırma	58
4.3 Emile Durkheim'in Modernlik Analizi: Endüstriyalizm	63
5. GIDDENS VE YAPILAŞMA KURAMI	67
5.1 Etnometodoloji.....	70
5.2 Yapının İkiliği	73
5.3 Yapılaşma Kuramı Bağlamında Giddens'in Modernlik Analizi.....	77
5.4 Yapılaşma Kuramı Bağlamında Ulus Devlet.....	83

5.5 Sosyal Teoride Devlet.....	85
5.6 Devletin İki Önemli Özelliği: Güç ve Egemenlik.....	87
5.7 Geleneksel Devletten Ulus Devlete	91
6. MODERNLİK	101
6.1 Modernlikte Zaman-Uzam Ayrışması	103
6.2 Modernlikte Yerinden Çıkarma Mekanizmaları	105
6.3 Modernliğin Düşünümselliği	107
6.4 Modernliğin Kurumsal Boyutları.....	108
6.5 Modernliğin Küreselleşmesi	112
6.6 Modernlik, Güvenlik ve Risk.....	118
6.7 Risk Toplumu.....	120
6.8 Üçüncü Yol	123
7. SONUÇ VE ÖNERİLER	128
KAYNAKÇA	133
ÖZGEÇMİŞ	138

1.GİRİŞ

İnsanlar, tarih öncesi dönemlerde küçük gruplar halinde mağaralarda, yer altı evlerde ikamet eder ve avcı-toplayıcı yaşam biçimi sürerlerdi. İnsanlık bu dönemde asgari düzeyde bir toplumsal yapı özelliği göstermektedir. İnsanların günü birlik yaşamı terk etmesi, konar-göçer hayata veda ederek yerleşik hayata geçmesiyle tarımsal faaliyetler ve daha somut, göreceli ve daha büyük yerleşim birimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Akrabalık bağı ile bağlı olan bu küçük insan topluluklarının çoğalması ile kabileler ve geleneksel toplumsal yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kabileleri büyüyünce daha geniş alanlara yayılmışlar. Bu da kabileler arası çatışmaya yol açmıştır. Birbirilerine üstün gelmek için de kabileler işbirliğine ve daha örgütlü bir yapıya ihtiyaç duymuşlardır. Birçok kabilenin bir araya gelmesi ya da getirilmesi ile bu işbirliği ve örgütlenme daha güçlü hale gelmiştir. Bu güçlü yapı hem dışarıdan gelecek saldırılara karşı koymuş hem de belli bir alana hâkimiyeti sağlamıştır. Bu şekilde insanlar devletleşmenin ilk tohumlarını da atmaya başlamışlardır.

Geleneksel toplumdan modern topluma doğru oluşan zaman şeridinde; değişim, dönüşüm ve toplumsal hareketlilik, eskiye doğru gidince durağanlaşmaktadır. Modern zamana doğru gelince toplumun dinamik özelliği artıp günümüzde doruk noktasına ulaşmaktadır. Eskiden iletişim ve etkileşim sifıra yakındı. Ancak şu an teknolojinin ulaştığı nokta, sadece bir asır öncesi insanının hayallerinin çok çok ilerisindedir. Zira o zamanlarda ulaşım araçları olan tren ve geminin günler sonunda meydana getirdikleri ulaşımı, şu an uçak ile saatler içinde, cep telefonu ile saniyeler içinde yapabilme kabiliyetine ulaşmışız.

Bu değişimler sadece belli bir alanla sınırlı değildir. Hayatın her alanında, hem bireysel hem toplumsal, hem şehir hem de devlet düzeyinde bu değişimler söz konusu olmuştur. Bunun sonunda askeri düzen, toplumsal düzen, eğitim, sağlık ve ekonomik düzen gibi tüm alanlarda bir dönüşüm meydana gelmiştir. Sanayi devrimi ile beraber meydana gelen teknolojik ilerlemeler tüm dünyada bir dönüşümün meydana gelmesini sağlamıştır. Gerek sanat ve mimari alanındaki gelişmeler, devlet kurumları başta olmak üzere tüm özel sektör kurumlarındaki gelişmeleri, gerekse bireysel ve toplumsal alandaki değişim ve dönüşümlerin tümünü birden modernite

olarak adlandırabiliriz. Bu bağlamda modernite, insanların dikkatini çekmiş, üzerinde düşünülmesi ve hakkında araştırmalar yapılması gereken bir alan olarak, hakkında birçok farklı fikir üretilmesine ve tartışmaların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü bizleri tepeden tırnağa ve en derin haliyle etkileyen modernlik metaforuna kayıtsız kalınamazdı.

Modern insanı, modern çağı ve modern dünyayı yaratan gelişmeleri, dolayısıyla moderniteyi Aristoteles'e kadar götürebiliriz. Bu konuda her ne kadar farklı fikirler ileri sürülmüş olsa da modernitenin insan üzerindeki etkisi daha çok hissedilmeye başladığı dönem “aydınlanma çağı”dır. . “Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan, daha sonra tüm dünyayı etkileyen toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimini ifade eder” (Giddens, 1994: 9). Zira insanı her türlü varlıktan ayıran ve özel kılan insan aklının; referans alınması, önemsenmesi ve merkeze alınması, aydınlanma ile başlamıştır. Aydınlanma öncesi dönemde, teolojik düşünce baskın bir konumdaydı. Dinin ve din adamlarının halk üzerindeki etkisi çok fazlaydı. Mutlak doğruların din adamlarınca söylendiği kabul edilirdi. Skolastik düşüncenin boğucu etkisinin insanları sardığı bu Ortaçağ döneminde akıl geri plana itilmişti. Ancak Rönesans ve Reform hareketleri ile beraber, insan hayatının bir bütün olarak baskılayan bu düzene karşı çıkıldı. Her kesimden insanın olduğu bu harekette, bireyin önemsenmesi ve insan aklının lokomotif olması gerektiği savunuyordu. Böylece özgürlüğü savunan aydınlanma ve “akılcılaştırma” dönemi başlamış oldu. Aydınlanma dönemi önce İngiltere’yi “aydınlattı”. Aydınlanma Fransa’da daha geç başlamış ve Fransız aydınlar İngiliz aydınlarının etkisinde kalmışlardır. Fransızlar daha çatışmacı bir özelliğe sahipler. “Daha sakin bir bilimsel araştırma havası içinde gelişen İngiliz Aydınlanma felsefesine karşılık, Fransız Aydınlanma felsefesi şu ana kadarki anlayış ve görüşleri kıyasıya yakmak isteyen bir savaş felsefesidir: kışkırtıcı ve inkarcıdır. Kendisine çok güvendiği için dogmatiktir”(Gökberk, 1961: 351).

Aydınlanma, daha sonra Almanya, İskoçya, İspanya ve Rusya gibi Avrupa devletlerinde meydana gelmiştir. Aydınlanma ile aklın ve bilimin öne çıkması, sanayi devrimi ile üretimin artması, coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının bulunması ile Avrupa devletlerinin zenginleşmesi moderniteye giden yolu açmıştır. Klasik sosyologlar da, modernleşen topluma yönelik analizler ve çözümler

yapmıştır. Bu bağlamda “Durkheim; sosyal değişim sürecinde dayanışma, denge, anomi ve intihar, Marx; modernliğin ekonomi politliğini, sosyal sınıflar ve yabancılaşma, Weber ise modernliğin zihinsel kodlarını merkeze alan analizleri yapmıştır.”(Kaya, 2012: 112). Bu analizlerin her biri kendi açısından doğru olsa da, moderniteyi bir bütün olarak açıklamaktan uzak kalmıştır. İşte Giddens, bunlara karşı çıkmış ve yeni bir perspektif ile moderniteyi analiz etmiştir. Bütüncül bir şekilde moderniteyi izah etme yoluna giden Giddens, sadece bir açıdan değil, önemli olarak gördüğü her açıdan moderniteyi değerlendirmiştir. Yapı/eylem, birey/toplum, makro/mikro, determinizm/iradecilik, öznelcilik/ nesnelcilik ve nitel/nicel gibi düalist fikirlere karşı çıkmıştır. O’na göre sadece bireyi ya da sadece toplumu ele alan fikirler ve bundan dolayı ortaya çıkan tartışmalar, toplumbilimsel düşünce için bir girdaptır. Giddens, toplumu bireyden ve bireyi toplumdaki bağımsız düşünmez. Çünkü toplum bireylerden meydana gelir. Dolayısıyla birey toplumu etkiler ve birey de bir parçası olduğu toplumdaki etkilenir. Bununla beraber, bireyin eylemi ile bireyi birbirinden ayrı olarak irdeleyemeyeceğimizi vurgular. Giddens’a göre fail eyleme yeteneğine ve eylemi yapmayı düşünebilme yeteneğine sahiptir. “Fail, yapıdan etkilendiği gibi yapıyı etkileme özelliğine de sahip tarihsel bir varlıktır. Bu tarihsel varlık, gerçekleştirdiği eylemlerin farkında ve bilincindedir”(Giddens, 1999: 43). Yani bireyin eylemi, bireyin bilinçli ve istendik davranışının ürünüdür.

Giddens, toplumun modernleşmesinin analizini çok yönlü olarak yapmıştır. Modernliği, modernliğin düşünömselliğini ve modernliğin kurumsal boyutlarını açıklayan Giddens, modernliğin nasıl küresel bir hal aldığını ve küresel etkilerini açıklamıştır. Ayrıca modernliğin beraberinde riskler getirdiğini, güvenliğimizi tehdit eden boyutlarının da olduğunu izah etmiştir. Çünkü modernliğin askeriye ve şiddet araçlarında ortaya çıkması ile savaşlar çok geniş alanlara yayılmış bu durum insanların güvenliği için büyük bir risk halini almıştır.

Bu tezimizde; modernite, klasik sosyologların modernite anlayışı, moderniteye zemin hazırlayan aydınlanma ve Giddens’ın modernite anlayışı ele alınmıştır. Giddens’ın geliştirdiği yapılaşma kuramı, yapılaşma kuramı temelinde ortaya attığı modernite anlayışı, modernite anlayışının özellikleri, modernitenin küreselleşmesine değinilmiştir. O’nun modernitenin önemli kriterlerinden birisi olarak gördüğü ulus

devletin özellikleri ele alınmıştır. Giddens'ın ulus devleti, mutlakıyetçi ve geleneksel devletlerden ayıran özelliklerini, ulus devletin kurulmasına giden süreci, ulus devletin kurumlarını, sınır özelliklerini, askeri düzenini, hâkimiyet alanını ve şiddet araçları gibi niteliklerini açıklayan fikirlerine değinilmiştir. Ulus devletin ortaya çıkması ile beraber, devletin egemenliği nasıl sağladığı açıklanmıştır. Son olarak da *üçüncü yol* fikri ile sosyal demokrasinin artık ihtiyaçlara cevap veremediği, bundan dolayı sosyal demokrasinin bir üst seviyeye taşınmasının yollarını arar ve bunun için öneriler sunan düşüncelerine değinilmiştir.

2. AYDINLANMA NEDİR?

“Aydınlanma (İngilizce: Enlightenment, Fransızca: Eclaircissement, Almanca: Aufklärung) deyince on sekizinci yüzyılda hem Amerika hem de Avrupa’nın her tarafında etkili olan ve İngiliz devrimi ile başlatılıp Fransız Devrimi ile bitirilen bir süreçtir”(Çiğdem, 1993: 11). Avrupa merkezli olan aydınlanma, zamanla tüm dünyayı etkisi altına almış, Amerika başta olmak üzere, tüm Asya toplumlarını etkilemiştir. “Aydınlanma, geleneksel düşünce biçimlerinin sorgulandığı, insan, toplum ve doğa hakkında geleneksel dünya görüşlerinin geri plana atıldığı ve yeni düşünce biçimlerinin yaratıldığı dönemdir”(Gönç-Şavran, 2011: 7). Geleneksel düşünceler, sorgulanmadan kabul edilen dini emir ve fikirlere karşı çıkmış, düşünme ve sorgulama önemsenmiştir. İnsanlar, insan ve toplum ile ilgili geleneksel düşünceleri terk etmiş, akla uygun yeni düşünce sistemleri benimsemişlerdir. Böylece 19. yüzyılda sosyolojinin akademik bir disiplin halini almasını sağlayan gelişmelerin temellerinin de atılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Her toplumu ve bireyi etkileyen aydınlanma, “Kant’a göre insanın kendi aklını başkasının yönlendirmesi ve kılavuzluğuna yer vermeden kullanabilmesi demektir”(Buhr, 2006: 15). Bu bağlamda, insan akli çok kıymetli ve pasif olmak yerine aktif olmalı, edilgen değil etkin/etken olmalı. Aklını kullanmama kolaycılığına kaçıp vagon olmak yerine, aklını kullanma iradesinde bulunup lokomotif olmalı. Tam da bu doğrultuda Adorno ve Horkheimer şunu dile getirirler: “En geniş anlamı itibarı ile ilerlemeci düşünce olarak Aydınlanmanın öteden beri hedefi, insanları korkularından uzaklaştırmak ve efendi konumuna getirmek olmuştur. Aydınlanma ile hedeflenen, söylenceleri dağıtmak, kuruntuları bilgi vasıtası ile yok etmektir”(Adorno& Horkheimer, 2014: 19). İnsanın kendine güvenmesi, aklını kullanması ve özne durumuna gelmesi gerektiği ifade edilmiştir. Duyumlar, atalardan gelme dayanaksız inanç ve adetler, düşünceye ket vuran teolojik düşünceler ortadan kaldırılıp aklın hâkim olduğu bir nizam, hayat ve düzen kurulmak istenmiştir. Aklın geri planda olduğu eski düzen geri plana atılmıştır. “Esas olan “iyi” ve “özgürleştirici” olanı, yani “aklın düzeni”ni hâkim kılmaktır. Aydınlanmanın entelektüel yapısında aklın düzeni, bütün insanlar için öncelikli olarak düşünülen öğeleri kapsamaktadır. Bundan ötürü aydınlanma çağı “akıl çağı”

olarak adlandırılmaktadır”(Çiğdem, 1993: 11). Aydınlanma feodal toplum yapısına, kilisenin baskıcı hegemonyasına karşı çıkan bir özgürleşme hareketidir. Aydınlanma, aklın hâkim olduğu ve aklın süzgecinden geçen bilimin, aklın hâkim olduğu kültürün ve aklın belirlediği yoldan ilerleyen yaşamın salık verildiği bir düzendir. René Descartes insanlığın varlık sebebini, aklını kullanmasına bağlar. Ve “Cogito, ergo sum” der. Yani “düşünüyorum, o halde varım” deyip, insanın düşünme ile yani aklını kullanma ile aklını kullanmama arasındaki durumu daha kısa ve net şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlamda özgürleşen akıl, yeni düşünce sistemlerini geliştirmiş, geleneksel zırh kırılarak, ilerleyen, gelişen yeni bir toplum yapısı inşa edilmiştir.

“Aydınlanma ile beraber, bilginin kaynağının dini metinler değil, bilim olduğu görüşü benimsenmiştir. Herkes aklını kullanabilme kapasitesine sahip olduğu için, herkes eşit kabul edilmiştir. Böylece ruhban sınıfının ayrıcalıklarının meşruiyeti kalmamıştır”(Gönç-Şavran, 2011: 8). Ortaçağ Avrupası’nda dinin ve kilisenin halk üzerinde olağanüstü bir hegemonyası vardır. Ekonomi, eğitim, kültür, doğa vs her alan ve anlamada din etkilidir ve kilisenin sözü geçerlidir. Dinin emirlerinin sorgusuz sualsiz kabul edilmesi istenir. Bir bakıma kilise insanların yerine düşünür ve onların yerine da karar verir. İnsanları düşünüp sorgulama yapması istenmez. Zira kiliseye ters düşen söylem ve eylemlerde bulunan kişiler aforoz edilir. Yani dine karşı geldiği için dinden çıkarılır. Kilise endüljans satmaktadır. Yani belli bir ücret karşılığında cennetten yer satmaktadır.

Aydınlanmayı, bir bakıma skolastik ve teolojik hâkimiyetin sebep olduğu olumsuz durumlara karşı aklın öne çıkması/çıkarılması şeklinde ifade edebiliriz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kilise ve dinin hegemonyasına karşı çıkan insanlar aslında dine karşı ya da dinsiz değildirlere. Bunlar kilisenin akılla izah edilemeyen, bilme aykırı olduğuna inandıkları uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda kilisenin başta endüljans olmak üzere kimi uygulamalarına karşı çıkanlar, Hristiyanlığın Protestan mezhebini kurulmasına ön ayak olmuşlardır. Bu bağlamda “aydınlanma düşünürleri dinde değişim ve yenilenmenin gerekli olduğunu savunmuş, batıl inanç ve çelişkilerden temizlenmiş bir din anlayışı ortaya koymuşlardır. Bu yeni anlayışa göre, insanın evreni kendi aklını kullanarak anlamasını istemişlerdir”(Çüçen, 2006: 31). Din insan hayatını kolaylaştırır ancak o dönemki

dine dayandırılan yanlış uygulamalar kolaylıktan ziyade insanları büyük zorluklarla yüz yüze bırakmıştır. Aydınlanma düşünürleri de buna karşı çıkmışlardır. Aydınlanma hareketleri birden başlamamış, aydınlanma fikri birden ortaya çıkmamış ve akıl çağı bir anda başlayıp, bir noktadan sonra kendiliğinden sona ermemiştir. Avrupa’da Rönesans ve Reform hareketleri de aydınlanma çağına zemin hazırlamıştır. Çünkü o dönemde özellikle matbaanın icadı ile basılan kitap ve mecmuaların yayılması ile insanlar okumaya, dolayısıyla düşünmeye ve sorgulamaya başlamışlar. Aydınlanmanın en önemli ögesi olan “akıl” ön plana çıkar. Bu bağlamda Alman bir keşiş olan Martin Luther, kendisinin de mensubu olduğu kilisenin baskıcı ve hurafe diyebileceğimiz uygulamalarına karşı; 30 Ekim 1517’de akılla izah edilebilecek 95 tane tezini içeren metni kilisenin kapısına asarak, aklın yok sayıldığı bir duruma karşı daha çok akılı öne çıkaran hareketi başlatmıştır. Aydınlanma dönemi düşünür ve bilim insanlarının düşünceleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Ancak bu düşünürlerin ortak paydada buluşmasını sağlayan ortak değerler ve kavramlar vardır. Bu kavramlardan en çok öne çıkanlar şunlardır: “akıl, bilim, ilerleme, ampirizm, evrensellik, bireycilik, hoşgörü, özgürlük, insan doğasının birliği ve laiklik” (Gönç-Şavran, 2011: 8).

Aydınlanma paradigmasının kaynağını, Platon ve Platon’un öğrencisi Aristoteles’e kadar çok eskilere götürebiliriz. Zira bunlar, Grek Medeniyetinin oluşmasında ve batı felsefesinin gelişmesinde önemli katkıları olmuş iki önemli filozof ve düşünürdür. Aydınlanmanın temelinde, akıl, düşünce, sorgulama, eleştirme, yeniden üretme gibi kavramlar olduğu göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu anlamda devlet yönetimini ilk sorgulayan düşünür de Platon’dur.

Aydınlanma genel olarak İngiltere’nin Muhteşem Devrimi olarak adlandırılan 1688 Devrimi ile başlayan ve 1789 Fransız Devrimi ile biten özgürleşme ve düşünce hareketidir. Avrupalıların, dolayısıyla Batı uygarlığının, hem düşünsel hem de kültürel anlamda gündelik hayatlarını, akıl ve özgürlük ekseninde yeniden inşa ettiği bir dönem olmuştur. “İlkin İngiltere’de başlayan toplumsal değişim (sanayi devrimi-kapitalizmin doğuşu), Fransa’da özgürlük hareketi olarak devam eder. Almanya’da tüm dünyayı etkileyecek ve sürekli olarak devam edecek olan modernleşme/batılılaşma hareketine dönüşür” (Çüçen, 2006: 25). Şimdi İngiliz,

Fransız, Alman ve İskoç toplumlarının aydınlanmalarının genel özelliklerinde kısaca değinelim.

2.1 İngiliz Aydınlanması

İngiltere, Avrupa ülkeleri arasında aydınlanma sürecine ilk giren ve bu anlamda hem Avrupa ülkelerini etkileyen, hem de onlara öncülük eden ülkedir. Aydınlanmayı, Kilisenin ve soyluların tahakkümünün bertaraf edilmesi, birey ve bireyin haklarının korunması, teolojinin değil aklın referans alınması, düşünceye önem verilmesi, özgürleşme eğiliminin artması şeklinde tanımladığımızda, bu anlamda aydınlanmaya yönelik ilk girişimlerin İngiltere’de meydana geldiğini görmekteyiz. Buna yönelik ilk icraatlar ve kısıtlayıcı, zorlayıcı, halkı olumsuz durumlarla karşı karşıya bırakan koşullara karşı da ilk itirazlar burada meydana gelmiştir. Fazla vergi verdiklerini düşünen baronlar, kraldan vergi indirimini isterler. Kral-(I.John) kabul etmeyince, baronlar Krala karşı ayaklanırlar. Zor durumda kalan Kral, baronlarla 1215 yılında Magna Carta’yı Libertatum(Büyük Özgürlükler Sözleşmesi) imzalamak zorunda kalır. Bu belgeye göre İngiltere Kralının yetkileri kısıtlanmıştır. Kral hukukun üstünlüğünü kabul ederek her istediğini yapamayacağını kabul etmiş ve dere beylere bazı haklar verilmiştir. Kral, anlaşmaya uymaması durumunda büyük toprak sahipleri olan ‘baron’ların kendisine kalkışma hakkına sahip olduğunu kabul etmiştir. Bu sözleşmenin 39. maddesi günümüz hukukunun dahi temel taşlarından birini oluşturmaktadır. “ Özgür olan bireyler, ülkenin kanunlarına göre yargılanıp hüküm giymeden hiçbir şekilde tutuklanmayacak, mahkûm edilmeyecek, mülküne el konulmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek, sürgün edilmeyecek ve ne şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacak.”

İngiliz Aydınlanmasındaki bir diğer gelişme ise, İngiliz Kilisesi olan Anglikan Kilisesinin 16.yüzyılın ilk yarısında kral VIII. Henry tarafından kurulmasıdır. “İngiltere, monarşinin yetkilerini kısıtlamada, gerek parlamenter bir sistem kurmada, gerekse bağımsız kilisesini kurup Roma’daki Papa’nın otoritesini bertaraf etmede, diğer tüm Avrupa ülkelerinden daha erken davranmıştır”(Atabay, 2004: 16). Ancak bu mücadele, çekişme ve bundan kaynaklı çatışmalar devam etmiştir. Hatta 1649 İngiliz Devrimi’ne sebep olan etkenlerden birisi olduğu da kabul edilmektedir.

17.yüzyılın başında İngiltere'nin krallık tahtına İskoçya kralı James geçer. Kral James, Protestan birisi olarak Avrupa'daki tüm Protestanları destekler. Bu durum hem ülke dışındaki hem de ülke içindeki Katoliklerin tepkisini çeker ve bu anlamda kendini zorlu bir mücadele içinde bulur. Kral James'i uğraştıran en büyük mesele ise halkın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardır. Para bulmak için krallığın bir kısım toprağı satılır ve belli bir miktar para karşılığında soyluluk unvanı olan "baronluk" sıfatı verilir. Bu durum bir anda İngiltere'nin soylu insan sayısını fırlatır. Ancak bu durumlar halkta hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Kralın 1625 yılında vefatının ardından yerine I.Charles krallık tahtına geçer. Yeni kral parlamentoyu da pek dinlemeden başına buyruk hareket eder. Bu durum parlamento ile arasının açılmasına sebep olur. Ancak I.Charles, parlamentoyu kapatmakta sakınca görmez. Kendini başkan olarak atadığı bir hükümet kurar ve Anglikan Kilisesinin de desteğini alarak adeta bir istibdat dönemini başlatır. Bu durum sorunları çözmekten ziyade daha da derinleştirir. Özellikle iktisadi anlamda ülke çıkmaza girer. Bu durum iç savaşın başlamasına sebep olur. Ülke Kral yanlısı ve parlamento yanlısı olanalar şeklinde ikiye ayrılır. Başta savaşçı şövalyeleriyle kralın birlikleri daha üstün olsalar da, Oliver Cromwell komutasındaki parlamento yanlıları, başarılı hamlelerle savaşı kazanma sürecine girmişlerdir. 1642'de başlayan iç savaş, Parlamento yanlılarının 1649'da kazanması ile son bulmuştur. Savaşın sonunda I.Charles yargılanıp idam edilir. Bu sonuçla birlikte parlamentonun üstünlüğünün kabul edildiği 1649 İngiliz Devrimi gerçekleşmiş oluyordu. Ancak bu defa Oliver Cromwell'ın başa geçtiği dönem ve sonraki dönemlerde demokratik ve adaletli bir yönetim söz konusu olamamıştır. Ta ki parlamentonun kesin üstünlüğünün kabul edilmesiyle sonuçlanan gelişmelerin meydana geldiği 1688 yılına kadar, bu karışıklık devam eder.

Avrupa ülkeleri arasında parlamentonun ilk kurulduğu ülke olan İngiltere'de, parlamentonun kuruluşu 13.yüzyılın sonlarında meydana gelmiştir. "Kral I.Edward döneminde, soyluların temsilcileri ile esnaf ve burjuvanın temsilcilerinden oluşan bir yapı kurulmuştur. Doğrudan demokrasi şeklinde işleyen bu düzende, senede iki defa toplantı yapılır ve Kral da bu yapının başkanıdır"(Hekimoğlu, 2010: 121). Başta tekli bir yapı olan parlamento, zamanla soyluların temsilcilerinden oluşan "Lordlar Kamarası" ile esnaf ve burjuvanın temsilcilerinden oluşan "Avam Kamarası"

şeklinde ikili bir yapı halini almıştır. Kimi zaman işlevi değişse de, kimi zaman kral ile anlaşmazlık yaşansa da ve bundan ötürü feshedilse de bu şekildeki istikrarsız yapı 1688 yılına kadar devam etmiştir. “Parlamento gerçek anlamda önemini 1688 tarihindeki devrimle kazandı. Devrim sonrası tahta çıkarılan Kral William idari işleri büyük ölçüde başbakan ve kabineye bırakır. Böylece güçlü bir parlamento ve güçlü bir başbakanlık makamı oluşur”(Hekimoğlu, 2010: 122). “Muhteşem Devrim” olarak adlandırılan bu devrimden sonra Kralın yetkileri sembolik olmaya başlar. Günümüzde de aynı isimle ikili yapı devam etmektedir. Ancak sıradan insanların bile kanun teklifinde bulunabildiği Avam Kamarası, asıl işleve sahip olup Lordlar Kamarası daha çok sembolik bir görev görmektedir. Bu şekilde İngiliz Aydınlanmasına değindikten sonra, bu ülkede büyük emekler harcamış aydınlar olan; John Locke, Isaac Newton ve Francis Bacon’a kısaca değinelim

2.1.1 İngiliz Aydınlanmasının üç azizi: John Locke, Isaac Newton ve Francis Bacon

‘Akıl çağının kurucu ismi’ olarak da anılan John Locke, 1632’de İngiltere’de bir köy olan Wrington’da kumaş ticareti ile uğraşan bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelir. Dindar bir adam olan babası, Kralcılar ve parlamento taraftarlarının mücadelesinde, Kralcılara karşı cephe almış ve bu durum Locke’nin gelecekteki fikirlerinin belirlenmesinde en büyük etken olmuştur. Locke, Oxford üniversitesinde tabiat bilimleri ile tıp alanında eğitimini tamamlar. Oxford’da öğretim üyeliği ve yargıçlık yapar. Üniversitede öğretim üyeliği yaptığı yıllarda, monarşiyi sığ ve bağınaz bulur. Bu yüzden monarşiye karşı cumhuriyetçilerin yanında yer alır ve monarşiye sert eleştirilerde bulunur. O dönem İngiltere’de iki parti vardır. Saraya yakın ve daha çok soyluların yer aldığı parti olan Tory ile liberallerin partisi diyebileceğimiz Whig partisi. Locke da Whig partisi liderlerinden birinin uzun süre yazmanlığını yapar. Bu durum Locke’nin liberalizmden etkilenmesine ve gelecek yıllarda liberalizme yönelik fikirler yürütmesini sağlayacaktır. Ancak Whig lideri Fransa’ya iltica etmek zorunda kalınca Locke da Fransa’ya gider. Üniversite döneminden sonra hem yazarlık yapar hem de siyasetle yakından ilgilenir. Locke, Shaftesbury kontu olan Antony Ashley Coopler adındaki bir aristokratın yanında 8 yıl özel hekimlik yapar. Otoriter bir yapı kuran II.Charles’e karşı parlamentocuları

desteklediği için yanında çalıştığı aristokrat, ülke dışına çıkmak durumunda kalır. Bundan dolayı Locke da Hollanda'ya gider. Orada “*Hoşgörü Üzerine Mektup*” ve “*İnsan Zihni Üzerine Deneme*” isimli eserlerini yayınlamıştır. 5 yıl Hollanda'da kaldıktan sonra, 1689'da İngiliz Muhteşem Devrim'i ile beraber ülkesine geri döner. Döndükten kısa süre sonra, 1690 yılında “*Uygar Yönetim Üzerine İnceleme*” isimli siyasal eseri yayınlamıştır. Locke'un yurt dışına çıkması, O'nun hem tanınmasını hem de çalıştığı fikirler üzerinde ilerlemesini sağlamıştır.

Doğmatik bilgilere, geleneklere ve otoriter yapılara karşı çıkıp, insan hayatına ancak aklın kılavuzluk edebileceğini, özgür düşüncenin ve insanların gündelik hayatlarının düzenlenmesinin ancak ve ancak akılla olması gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda akılı en geniş şekilde ele aldığı için Aydınlanmanın ve Akıl Çağının kurucusu kabul edilmiştir. Locke, bireyin hürriyeti ve özel mülkiyet üzerinde durmuştur. İkisini sağlayabilmenin yolunun da hukukun varlığına bağlı olduğunu belirtir. “Devletlerin parlamenter rızaya bağlı vergi dışında, kişilerin özel mülkiyetlerinden hiçbir şey alma otoritesine sahip olmadığına inanır. Yönetici ve kanun yapıcıların özel mülkiyeti gasp ettikleri zamanda hukuksuzluk yapmış olacaklarını belirtir”(Yavaşgel, 2010: 200). Özel mülkiyeti korumayı öncelikle devletin sağlaması gerektiğini belirtir. Böylece kendini güvende hisseden halk huzurlu olacak. “Devletin en önemli görevi özel mülkiyeti korumaktır. Özel mülkiyetin korunması sayesinde insanlar emeklerinin mahsulleri ile ticaret yapabilirler. Böylece toplumun refahı artar”(Yavaşgel, 2010: 200). Tüm bunların olması hukukun üstünlüğüne ve yargının bağımsız olması sayesinde ancak tam manası ile gerçekleşir. Locke bu anlamdaki fikirleri ile liberalizmin temelini atmıştır.

Locke, “*İnsan Zihni Üzerine Deneme*” isimli yapıtında aristokratik ve doğmatik düşünceye karşı çıkar. Çünkü onlara göre kesin bilgiler mevcuttur ve bu bilgilere inanıp gündelik hayatımızı bu bilgilere göre idame ettirmek gerekir. Deneyim, akıl ve aklı kullanma değil, daha öncesinde var olan kutsal metinlere itaat etmek gerektiği düşüncesindedir. İnsanların görüşlerinin doğru kabul edilebilmesi için, kilisenin ve mukaddes kitabın bilgileri ile çelişmemesi gerekir. Yani doğruların tespitinde referans mukaddes kitap ve kilisenin fikirleridir. Locke ise buna karşı çıkar ve tüm bilgilerimizi sonradan edindiğimizi belirtir. O'na göre tüm bilgilerimizin

kaynağı deneyimdir. Başta zihnimiz üzerinde hiçbir yazı olmayan beyaz bir kâğıt(tabula rasa) gibidir. Zihnimizde hiçbir şey kayıtlı değildir. Peki, bilgilerimizin kaynağı nedir? Nasıl edinilir zihnimizdeki bilgiler sorusuna ise kısa ve net bir yanıt verir: “Bu dünyada gözü açık yaşamış ve her çeşit insanla ilişki kurmuş bir adamın deneyimi ve gözlemlerinin ürünüdür”(Locke, 2012: 84). Locke tüm bilgilerimizin kaynağı olarak, yaşantılarımızı, deneyimlerimizi gösterir. Locke'nin bu fikri ampirizme çıkmaktadır. Çünkü ampirizme göre, doğuştan hiçbir fikir ya da düşünceye sahip değiliz, tüm bilgilerimizi sonradan duyum ve deneyimler sayesinde kazanırız. Bunu Leibniz'in “a, a'dır” önermesi üzerinde temellendirmektedir. Örneğin hangi rengin nasıl adlandırıldığını, siyah renginin siyah olduğunu hem görme duyumuz hem de deneyimlerimizden yaptığımız çıkarımlarla öğreniriz. Bununla beraber Locke, doğuştan kimi duygulara sahip olduğumuzu belirtir. Bunlar, insanların haz ve mutluluğa yönelip, acı verenden kaçınma gibi duygularıdır. İnsanlar bu hisleri sonradan kazanmazlar. Doğuştan itibaren bu özelliklerle donatılmışlar.

Locke erkler ayrılığının gerekliliğine ilk değinen düşünürdür. Mülkiyet hakkının korunmasına değinen Locke, yasama ve yürütmenin ayrı olması gerektiğini belirtir. Zira kanun koyucu eğer yürütmenin kendisi ise, yürütme kendine göre kanun yapar, yaptıkları gasp ve el koymalara kılıf uydurmak adına, yaptığını meşru gösterecek kanunlar yapar. Böylece hukuksuzluklarla beraber karışıklıklar baş gösterir. Onun için yasama ve yürütmenin kesinlikle ayrı olması gerektiğini belirtir.

Locke, insanların başlangıçta yöneticinin gücünü kesin çizgilerle sınırlamadan hükümet erkini tek bir kişiye teslim ettiklerini belirtir. Ancak zamanla monarşi yönetiminin yozlaşarak zorbalığa dönüştüğünü fark edince hükümetin temel özelliklerini ve haklarını düzgün şekilde yeniden gözden geçirerek yeniden yasama erkini yürütme erkinden ayırmışlar. Bundan sonra hükümdarların yalnızca yürütme erkini başında bulunduğu bir düzen tesis etmişlerdir.(Buhr, 2006: 21).

John Locke, bundan üç yüz yıl önce gelişmiş demokrasinin temellerini atmaya çalışmıştır. Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin daha insani ve hakkaniyetli yönetilmesi adına en çok tartışılan konuların başında, erklerin kesin bir şekilde ayrılması konusu gelmektedir.

Locke, eğitim üzerinde de önemli tespitlerde bulunmuştur. Eğitimde önerdikleri yöntemleri, günümüz eğitimciler tarafından çok değerli bulunup bu yöntemler doğrultusunda çocuklar eğitilmektedirler. “Çocuk dayakla nadiren terbiye edilebildiği gibi şiddetli ve sıkı azarlamalar da kötü sonuçlara yol açar”(Locke, 2004: 67). Eskiden dayak terbiye etmenin yöntemlerinden biri olarak kabul edilirdi. Ancak günümüzde Locke’un vurguladığı gibi eğitimde öğrenciye dayak atma kesinlikle tavsiye edilmemektedir. Şu an okullarımızda eğlenerek, özellikle de oyunla öğrenme yöntemi uygulanmaya çalışılmaktadır. Çünkü öğrencinin sıkılmadan mutlu şekilde öğrenmesinin daha olumlu ve daha verimli olduğu düşünülmektedir. Çocuğu eğlendirerek ve oyunla eğitmek Locke’un başka bir eğitim yaklaşımıdır. “Alfabeyi dahi zar ve oyuncak gibi şeylerle oyun haline getirilerek öğretilmelidir”(Locke, 2004: 138). Çocuklar yetişkinlere göre daha benmerkezci olurlar. Birçok şeyi elde etmek isterler. O, çocuğun istediği her şeyi elde etmesini doğru bulmamaktadır. Ağlama yoluyla çocuğun bir şeyi istemesini yanlış bulan Locke, bu konuda ebeveynlere, çocuğun gelişimine uygun davranma görevini yükler. Çocuğun beynine bilgi yüklemek yerine, tekrarlarla doğru alışkanlıklar kazandırmak gerektiğini belirtir. Eğitimci çocuğa rol model olmalı, iyi ve etkili bir rol model olduğu zaman, daha etkili bir eğitim gerçekleşmektedir. Günümüz eğitim sisteminde çok değerli görülen bu fikirleri 17.yüzyılda dile getiren Locke, bu anlamda çağdaş eğitimin öncülerinden biri olmuştur. Tabula rasa kavramıyla bilgi kuramında yeni ufuklarına açılmasını sağlayan Locke, hem felsefe hem de siyaset alanında önemli çalışmalara imza atmıştır. Toplumsal sözleşme ve güçler ayrılığı konusundaki düşünceleri günümüzde dahi yol gösterici özellikte olan Locke, akılcı düşünceleri ile aydınlanmanın öncülüğünü yapmıştır.

İngiliz Aydınlanmasının diğer önemli ismi Francis Bacon’dır. 1561-1626 yılları arasında yaşamış olan Bacon, bilimsel alanda önemli çalışmalara imza atmıştır. “İngiliz Aydınlanma hareketinin, İngiliz materyalizminin ve modern deneysel bilimlerin “hakiki” babası olan Francis Bacon başlatmıştır”(Buhr, 2006: 16). Çalışmalarının merkezine bilimi yerleştiren Bacon, insanlığın gelişip ilerlemesini bilime bağlamıştır. Doğaya hâkim olmak için onun kurallarını bilmek gerekir. Doğanın kanunlarını deneyle anlamaya ve kavramaya çalışan Bacon,

Aristoteles'ten beri süregelen tümdengelsel bilim yöntemini terk edip, tümevarımsal bilim yöntemini kullanmıştır. *'Novum Orgaum'* (*Bilimsel İncelemeler İçin Yeni Yöntem*) isimli eserinde bunu yapmaya çalışmıştır. “İlkçağa duyulan yersi saygı ve otorite insanları bilim alanında ilerlemekten alıkoymuştur. O halde, deney ve gözlem ile stoku artan kendi çağımızdan daha çok şey beklenmelidir”(Bacon, 2012: 41). Skolastik gelenekleri terk eden Bacon'la beraber dinsel dünya görüşüne karşı hareketlerin arttığı görülmektedir. Çünkü O, insan zihninin gelişmesini engelleyen sınırlamaların, “putların” olduğunu söyleyip, buna sebep yanlış, akıl dışı fikir ve yöntemlere dayalı geleneksel düşüncelerin olduğunu düşünmekte ve buna karşı çıkmaktadır. O'na göre bu putlar yıkılmalıdır. Bu putlar yıkılmadan bilim ve felsefenin önü açılmaz. Çünkü yanlış yöntemler ancak yanlışla götürür, bundan ötürü herhangi bir gelişme ve ilerleme kaydedemeyiz ve bu kısır döngü devam eder durur.

Aydınlanma çağının en büyük ve en önemli bilim insanı olarak kabul edilen Isaac Newton(1643-1727), İngiliz aydınlanmasının bir diğer ismidir. Başına düşen elmanın, “neden başıma düştü” sorgulaması ile tanıdığımız Newton, çok iyi bir matematikçi olmakla beraber, iyi bir fizikçi, kimyacı, felsefeci ve bir mucittir. Newton'un Westminster şehrindeki kilisede bulunun mezar taşında, Alexander Pope'nin şu sözleri yer alır: “Doğa ve doğanın yasaları, karanlıkta saklıydı. Tanrı, “Newton doğsun” dedi ve her taraf ışıldı.”

Newton'un, tarihteki en önemli ve değerli bilim kitaplarından biri olarak kabul edilen, Principia(Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri) kitabı 1687 yılında yayınlanır. Kitapta, “üç hareket” kanunlarını, evrensel kütle çekimini, kepler kanunlarını ve dalga hareketlerini matematiksel olarak açıklamıştır. Newton optik, ışığın hareketleri, ışığın kırılması, fizik, geometri ve matematiğin hemen her alanında çalışmalar yapmış ve bilime katkı sunmuştur. Bu çalışmalarını ile kendisinden sonraki bilim insanlarını da derinden etkilemiştir. “Newton'un Principia kitabı astronomi alanında bir dönemi öyle sıkı kapatmıştı ki, Newton'dan sonra gelenler daha çok onun başarılarını sağlamlaştırmaya yöneldiler”(Ronan, 2003: 390). Tüm zamanların en önde gelen bilim adamlarından biri olarak gösterilen Isaac Newton, 1727 yılında Royal Society'nin başında iken Londra'da hayatını kaybetti.

2.2 Fransız Aydınlanması

Bazı yönleriyle İngiliz Aydınlanmasının öncülük ettiği ve ilham kaynağı olduğu Fransız Aydınlanması, 17.yüzyılda, özellikle XIV. Lui'nin otoriter yönetiminin tetiklemesi ile başlar ve 1789 Fransız Devrimi ile doruğa ulaşır. Fransa'da kral mutlak yetkilidir. Savaşa da barışa da karar verir, verginin miktarına da O kara verir, kanun da koyar, sansür de uygular. Bir şeyin iyi ve doğru olması Krala uygun olup-olmamasına göre geçerlilik kazanır. Kral ve çevresinin sınırsız harcamalarını kimse sorgulayamaz. Fakir halk vergilerle bu masrafları temin etmekle mükelleftir. Çok varlıklı ve küçük bir üst tabaka ve çok fakir geniş bir alt tabaka vardır. Halkın büyük çoğunluğu da fakirdir. Bu durumu tarihçi Seignobos şu şekilde aktarır: “Köylüler yoksul görünmek zorundaydılar vergileri artırılmasın diye. Onlar dökülen evlerde yaşıyorlar, neleri varsa saklıyorlar”(Timuçin&Timuçin, 2013: 146). Bu baskıcı durum hem köylüyü, hem burjuvayı hem de aydınları Krala karşı çıkmaya zorlamıştır. “Monarşi ve dini otoritenin ciddi baskısının olduğu bu dönemde filozofların radikalleşmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu yüzden Fransa'da politik ve materyalist kimlikli tüm filozoflar radikalleşmekte ve otoriteye karşı ciddi itirazlar olmaktadır”(Ekren, 2010: 52). Bu karşı çıkma ve mücadele, mutlakiyetçi yönetimi eleştirmekle beraber halkı eğitme ve bilinçlendirme şeklinde olmaktadır. Bu yöntem, Fransız Aydınlanmasına özgü bir durumdur. Fransız Aydınlanmasının en önemli temsilcilerinden Rousseau, Diderot, Voltaire ve Montesquieu İngiliz Aydınlanmasından ve onun temsilcileri olan Locke ve Newton'un fikirlerinden etkilenmişler. “Fransız Aydınlanması, İngiliz Aydınlanmasının temel başlangıç ilkeleri olan deney, bilim, akıl, birey, ulus, toplumsal sözleşme, uzlaşmaya dayalı hukuk kavramlarını geliştirerek, aydınlanma düşüncesini geniş halk kitlelerine ulaştırma yoluna girişti”(Çüçen, 2006: 28-29). Fransız Aydınlanması ile ilgili gelişmelerin en önemlisi Pierre Boyle'nin 1697'de Hollanda'nın bir şehri olan Rotterdam'da “*Dictionnaire historique et critique* (Tarihsel ve Eleştirel Sözlük)”(Buhr vd, 1993: 18) adlı eserinin yayınlanmasıdır. Bu eseri, toplum tarafından tutulmuş ve toplumu etkilemiştir. Pierre Boyle, dogmatik düşüncelere karşıdır ve düşüncelerini şu şekilde aktarır: “Kuşkucu tavrı ile metafiziği yıkarak, maddeciliğin ve sağlıklı insan aklının felsefesinin Fransa'da benimsemesini

sağlamış. Dindar/ateist ayırımını yanlış bulup, bir insanın saygınlığını ve onurunu yitirmesi, putperestlik ya da batıl inançların sebep olduğunu...”(Buhr vd, 1993: 18) belirtmiştir. Boyle'nin düşüncesinin temelinde 'kuşkuculuk' yatar ve her şeye kuşku ile yaklaşır. Fransız materyalizmi ya da Fransız maddeciliği olarak da adlandırılan Fransız Aydınlanması, sadece baskıcı dini düşünce ve kurumlarla değil, aynı zamanda metafiziğe ve baskıcı yönetimlere de karşı çıkmış bir mücadele hareketidir. İngiliz Aydınlanmasına göre daha toplumsaldır. Çünkü Fransız aydınlanmacılar toplumu eğitmişlerdir. Hem Fransa hem de dünya genelinde etkisi daha fazla hissedilmiştir. Bu yüzden aydınlanma deyince daha çok Fransız Aydınlanması akla gelmektedir. Çünkü “aydınlanma felsefesi olarak adlandırılan oluşumun “ruhunu” oluşturmakta ve bu ruhu temsil etmektedir”(Çiğdem, 1993: 35). Fransız Aydınlanması daha çatışmacı ve daha yıkıcı olmuştur. İngiliz Aydınlanması ise daha uzlaşmacı bir süreç izlemiştir.

Fransız Aydınlanmasının temel basamaklarından bir tanesi de 'Ansiklopedi'dir. Diderot ve D'alembert'in yazılmasında öncülük ettiği bu eser onlarca ciltten oluşmuş ve yüzden fazla düşünür, bilim insanı ve aydın katkı sunmuştur. Toplumun eğitilmesi ve aydınlanması hedeflendiği için, herkesin anlayacağı sade ve alfabetik bir dille yazılmıştır. “Ansiklopedi, aydınlanmanın temel ilkelerinin ortaya konulduğu bir metinler toplamı olma özelliğini kazanmıştır”(Çiğdem, 1993: 37). Ansiklopedi, yazılmasından sonra ta günümüze kadar herkesin başvurduğu eşsiz bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Sanat, edebiyat ya da bilimin herhangi bir dalı değil tüm ilimlerden bilgiler içerdiği için her kesimden insan bu eserden yararlanma yoluna gitmiştir. Ansiklopedi adeta bir kütüphane olma özelliğine sahiptir. Bu dönemde Fransa'da hemen hemen her alanda yüzlerce aydın, filozof ve düşünür yetişmiştir. Bu düşünürler birçok buluşa imza atmıştır. “Montesquieu yankı konusunda inceleme yazdı, Voltaire ateşin doğasını araştırdı, Rousseau bitkilerle ilgilendi, Diderot ve d'Alembert Ansiklopedi'de bilime bir ayrıcalık tanıdılar.”(Timuçin&Timuçin, 2013: 148). Zikredilen bu isimler sadece bahsedilen alanlarda değil birçok alanda ve çalışmaya imza attılar. Bunlar ve diğer aydınların yaptığı çalışmalar önce Fransa'yı ve sonrada dalga dalga yayılarak tüm dünyayı aydınlattı. Fransız Aydınlanmasının iki noktada yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bununla ilgili iki yorum şu şekildedir:

“Aydınlanmanın amacı bütüncül bir din eleştirisine varmaktır. Aydınlanmacılarda ortak tavır olmamasına rağmen, birleşilen ortak kanı dinin kurumsal işleyişinin toplumdaki mutsuzluğun ana nedenidir.”(Çiğdem, 1993: 36). Bu yüzden deist ve ateist(tanrıtanımaz) inanışlar büyük bir dirence maruz kalsa kendini güçlü şekilde belli etmiştir. İkinci yorum ise: “Aydınlanma eski rejime(angien régime) bir tepki olup yeniden düzenlemeye yönelik bir taleptir”(Çiğdem, 1993: 36). Cevizci, Fransız aydınlanma tarihini genel olarak üç döneme ayırmıştır. Buna göre:

1. “**Erken Aydınlanma:** Fontenelle gibi öncü aydınların olduğu bir dönemdir
2. **Olgun/Yüksek Aydınlanma:** Voltaire ve d’Alembert çizgisinde ile Diderot ve Holbach çizgisinde buluşan filozoflarla, Montesqueiu, Condillac, La Mettrie ve Rousseau gibi bağımsız filozoflardan oluşanların olduğu dönemdir.
3. **Geç Aydınlanma:** Condillacve fizyokratlarla temsil edilen dönemdir”(Cevizci, 2008: 126).

Bu sayısız aydınlar arasında daha çok ön plana çıkan ve başta Fransa olmak üzere tüm dünyada etkisini hissettiren dört tanesine kısaca değineceğiz: **Voltaire**(François Marie Arouet), Jean-Jacques **Rousseau**, Denis **Diderot** ve La Bréde et de **Montesquieu**.

2.2.1 Voltaire

François Marie Arouet, bilinen ismiyle Voltaire, 1694 yılında Paris’te doğmuş ve 1778 yılında Paris’te hayata gözlerini yummuş, edebiyatçı, yazar, şair, tarihçi, düşünür ve filozoftur. İnatçı, intikamcı ve kibirli biri olarak addedilen Voltaire, bir yönüyle Locke ve Newton’un Fransa’daki yansımasıdır. Çünkü 1726-1729 yılları arasında İngiltere’de kalan Voltaire, burada çeşitli araştırma ve gözlemlerde bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi Locke’un duyumcu bilgi anlayışı ve Newton’nun doğa bilimi anlayışı ile ilgili fikirlerini öğrenip bunu Fransız halkına aktarmış olmasıdır. Hatta O, “Newton’un felsefesini anlatan ve düşüncelerini popülerleştirmeyi amaçlayan bir kitap yazmıştır. *Eléments de la philosophie de Newton*. Birçok kişiye göre Newton, mekanik ve açıklanabilir bir evren ve yaratıcı ama başvurulması pek gerekmeyen bir Tanrıyı tanıma fırsatı sunmaktaydı”(Çiğdem,

1993: 63). Voltaire, lafını esirgemeyen, tartışmacı bir kişiliğe sahip biridir. O, yönetime karşı eleştirilerde ön safta yer alırdı. Öyle ki “Kralın naibine yazdığı alaycı şiirler yüzünden bir süre Val de Loire’de sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır” (Timuçin&Timuçin, 2013: 98). Kimi din adamlarının dogmatik, bağnaz ve baskıcı eylem ve fikirlerinin yanı sıra “Ortodoks dinini gerek batıl inançların gerekse fanatik, tutucu görüşlerin ve manevi baskının kaynağı olarak görüp, onunla mücadele etmiştir”(Buhr, 1993: 22). Deist bir inanç tarzını benimseyen Voltaire, tanrıtanımaz biri değildir. Tanrı’nın varlığını kabul eder ama dini konularda dogmatik fikirlerden ziyade akli rehber edinir. Halkın dine bakışı üzerinde etkili olmuştur. “Tanrı’nın niteliklerini bilemem, ben onun özünü kavrayabilecek durumda değilim. Önemli olan dünyadır, insandır. Önemli olan insana saygılı olmaktır, ahlaklı olmaktır. Ahlak insanları birbirine bağlayan güçtür”(Timuçin&Timuçin, 2013: 100). Ahlak ve aklın önemine vurgu yapan Voltaire, uzlaşa ve barışın yolunun ahlaktan geçtiğini belirtir. “Dogma fanatizm, çatışma ve kavgaya, ahlak ise her yerde uyum ve barışa yol açar. O, akla dayanan doğal bir dinin savunuculuğunu yapar”(Cevizci, 2006: 101) Siyasal gelişmelerle ilgilenmeyen Voltaire, ilerleme fikri üzerinde durur. O’na göre asıl ilerleme, bilimsel, akılcı ve iktisadi alanda meydana gelen ilerlemedir. O, baskıcı ve zalimce uygulamalara, sömürü düzenine karşı amansız şekilde mücadele etmiştir. “İnsanlığın, feodalizmin köleleştiren düzeninden ve kast ayrıcalıklarının yol açtığı boyunduruk ve baskılardan, keyfi yönetimin olumsuz etkilerinden ve insanlığa yaraşmayan bir hukuk düzeninden ve bunların getirdiği baskılardan kurtulması için...”(Buhr, 1993: 22) bitmek bilmeyen bir enerji ile mücadele etmiştir.

2.2.2 Montesquieu

Asıl adı Charles-Louis de Secodant olan Montesquieu, 1689 yılında Bordeaux yakınlarında dünyaya gelir ve 1755 yılında Paris’te ölür. Doğa bilimleriyle ilgilenmiş, hukuk eğitimi almıştır. Montesquieu, Diderot, Voltaire ve Rousseau ile birlikte Fransızların dört büyük aydınından biri kabul edilmektedir. O başta İngiltere olmak üzere Hollanda ve Macaristan gibi birçok ülkeye yolculuklar yapmış ve daha çok gözlem yoluyla araştırmalarını yapmıştır. Birçok alanda çalışmaları olan Montesquieu, daha çok güçler ayrılığı(yasama, yürütme ve yargı) ve milletlere göre yönetim şekilleri ile ilgili görüş ve düşünceleri ön plana çıkmaktadır. “O’na göre

Fransız hukuk kurumlarının, mahkemelerin ve parlamentonun durumlarının sağlaştırılması halinde, toplum huzura kavuşacaktır”(Buhr vd. 1993: 22).En önemli yapıtı uzun bir çalışmanın ürünü olan Kanunların Ruhı(L'espritdeslois) isimli kitabıdır. O, bu kitabında halkların yönetim biçimlerinden bahseder. Kanunların Ruhı isimli kitabında güçler ayrılığının gerekliliğini şu şekilde ifade eder: “ Yasama ve yürütme erkleri aynı kişi ya da organda olduğu zaman özgürlük olmaz. Aynı şekilde yargı erki de yasama ve yürütmeden ayrılmadığı zaman da özgürlük olmaz. Eğer bir kişi ya da organ bu üç erki kendinde toplarsa işte bu her şeyin sonu demektir”(Arslan, 2003: 390). Demokrasi ve insan hakları konusunda ilerlemiş olan tüm ülkelerde bu üç erk keskin sınırlarlar birbirinden ayrılmıştır. Montesquieu, “üç yönetim biçimi düşünür: cumhuriyet, mutlak yönetim ve baskıcı yönetim. Halk yönetime sahipse demokrasi, halkın yalnızca bir bölümü yönetime sahipse aristokrasidir. O'na göre günümüzde demokrasi geçerliliğini yitirmiştir”(Timuçin&Timuçin, 2013: 94). Çünkü halkın tümünün yönetime katılması demek olan doğrudan demokrasi şeklindeki yönetim biçimi nüfusun aşırı artışı ile birlikte mümkün değildir. Eski Yunan şehirlerinde halk bir meydanda toplanır, sorunları tartışır, birlikte bir yol bulunur ve yapılması gerektiği şekilde karara bağlanırdı. Yani halk doğrudan karar verirdi. Ama günümüzde temsili demokrasi ile yönetim söz konusudur. Millet temsilcisini seçer ve meclise gönderir. Temsilciler de millet adına ülkeyi yönetir. Montesquieu, bu yönetim biçimlerini “erdem” üzerine temellendirir. “En ideal yönetim biçimi demokrasi ve cumhuriyettir. Bunun da temel direği erdemdir. Adı cumhuriyet olduğu halde yönetim kötü ise burada erdem eksik veya yoktur”(Nemutlu, 2003: 148). Erdem, doğruluk ve yiğitlik demektir. Bu bağlamda erdemli bireyler cesaretli ve dürüst olurlar. Doğruları söylemekten çekinmezler. Ahlaklı birer birey olurlar. Montesquieu'nun ikinci önemli eseri olan *Les Lettres Persanes*(İran Mektupları) kitabında ise siyasal alan ve kilise başta olmak üzere Fransız kurumlarına çeşitli eleştiriler yönelmektedir.

2.2.3 Jean-Jacques Rousseau

Jean-Jacques Rousseau, 1712'de İsviçre'nin Cenevre şehrinde dünyaya gelir. 1778 yılında Fransa'nın Ermenonville şehrinde ölür. O doğduktan kısa bir süre sonra annesi ölür. O'nun ilk eğitmeni fakir bir saatçi olan babasıdır. Küçük yaşlarda Antik

Yunan medeniyetinden etkilenir. “Yedi yaşında Plutarkhos’un yapıtlarından etkilenir. Bu yazarın yapıtlarında anlatılan Sparta toplumunun yalın, eşitlikçi yaşamı O’nun kafasında derin izler bırakmış ve canlı düşler çizmiştir”(Şenel, 1995: 356). Babası Cenevre’den ayrılınca yalnız başına kalan Rousseau, bir papazın yanında çalışır ve o papazdan Latince’yi öğrenir. 16 yaşında iken Cenevre’den kaçıp İtalya’ya gider. İtalya’daki Hıristiyanlar da Katolik’tir. Protestan olan Rousseau, burada mezhep değiştirerek Katolik olur. Rousseau, burada “Madame de Warren ile tanışır. Bu bayan, O’nu korumasına alır. Rousseau, bu bayanın yanında müzik eğitimini alır ve bu bayan aracılığı ile burjuva kültürünü, burjuva kesimini ve aydınlar çevresini tanır. O, bu bayanın yanında kendisini yetiştirmeye çalışır”(Şenel, 1995: 356). Buradan da ayrılan Rousseau, Bern, Cenevre, Lozan, Lyon gibi birçok Avrupa şehrini dolaştıktan sonra nihai olarak Paris’e yerleşir. Fransa’nın Venedik büyükelçisinin yazmanı olur. Ancak kısa bir süre sonra onunla tartışır ve Paris’e geri döner. Burada bir otel çalışanı ile evlenir ve beş çocukları olur. Daha sonra bu çocukları bir yetim evine bırakacaktır.

Rousseau’nun baştan sona düzensiz bir hayatının olduğunu görmekteyiz. Ancak O’nun fikirleri insanları, aydınları ve filozofları derinden etkilemiştir. Yazdıkları, çok fazla etki alanı bulduğu için kimi yazarlar O’nu aydınlanma çağının en büyük düşünürü olarak kabul etmektedir. O yapıtlarında her zaman iyimser ya da her zaman kötümser bir tablo çizmez. Bir yanı ile iyimser bir yanı ile kötümserdir. Çünkü insani gelişmeler hep iyi sonuç vermez. Yanlış gördüklerini eleştirmekten geri durmamıştır. Bu yüzden birçok aydın ile ters düşmüş ve onlarla tartışmıştır. O, din eğitimi almıştır ve buna inanır: “Doğal dine, insanın içinde hissettiği dine bağlanmış olan bu ilginç adam, kötülerin her şeyi elde ettiği bu dünyada iyilerin payına mutsuzluk kalmıştır. Anca Tanrı’nın eninde sonunda kötülerini cezalandırıp iyileri ödüllendireceğine inanır”(Timuçin&Timuçin, 2013: 114). Rousseau’nun yazdığı eser ve fikirleri arasında en çok öne çıkanlar; 1762’de yazdığı ve toplumsal düzenin sağlanmasını konu edinen *Du contrat social*(Toplumsal Sözleşme) ile aynı yılda tamamladığı ve eğitimi konu edinen *Emile Ou L’education*(Emile ya da Eğitim) isimli kitaplarıdır.

Rousseau, Toplumsal Sözleşme'nin ilk giriş cümlesinde şöyle der: "İnsan özgür doğar oysa her yerde zincire vurulmuştur"(Rousseau, 2012: 4). Özgür insan nasıl zincire vurulmuştur? Çünkü insanlar az nüfuslu, dağınık ve doğa ile iç içe iken, ihtiyaçları da azdı. Gündelik hayatın sıradan işleri ile uğraşır, ihtiyacı kadar çalışır ve diğer zamanlarda mutlu şekilde yaşamını sürdürürdü. Ancak insan mülkiyet edinmek ve alan hâkimiyeti kurmakla özgür durumunu sona erdirdi. Çünkü insan doğal durumundan toplum durumuna geçti. Yani ilkelikten uygarlığa geçti. Sorunlar bundan sonra başlamış oldu. Mülkiyet kavgaları başladı. Kavgaların bitmesi ise gücün değil, hakkın merkeze alınması ile mümkün olacaktır. Çünkü bir kişi gücü ile mülk edindiği zaman, daha güçlüsü gelince tekrar kavga başlar. Bu şekilde Rousseau, "Toplumsal Sözleşme kitabında, doğa durumundan uygar topluma geçişin resmini çizer. Kurumsal bir amaca hizmet için çizilen bu resim, bununla özgürlüklerin ve eşitliğin kaynağının doğa durumunda olduğunu, ancak bu durumun uygar toplumda da sürmesi gerektiğini belirtir"(Şenel, 1995: 361). Özgürlük ve eşitliğin sağlanması için doğa durumuna geri mi dönülmeli? Eskiye geri dönüş imkânsız olduğuna göre, uygar toplumda özgürlük ve eşitliği sağlamak için bir "toplumsal sözleşmeye" ihtiyacımız vardır. Toplumsal sözleşmeyi yasalar üzerinde temellendiren Rousseau, toplumsal düzenin sağlanacağı ve kaybedilen mutluluğun yeniden elde edileceğini düşünür. *Toplumsal Sözleşme* kitabında şöyle yazar:

Dünyaya insan açısından bakınca, görürüz ki, adalet yasaları doğru yürütme güçleri olmadığından, insanlar arasında etkisizdir. Doğru insan herkese karşı bu yasalara uyar ama kimse kendisine karşı uymazsa, o zaman bu yasalar kötünün yararına, iyinin zararına işler. Onun için, hakları görevlerle uzlaştırmak ve adaleti kendi konusuna yöneltmek için sözleşmeler ve yasalar gereklidir(Rousseau, 2012: 34).

Rousseau, toplumsal sözleşmenin uygulanabilmesi için, herkesin kendinden ödün verebileceği, fedakârlık yapacağı, kısıtlamaları kabul edebileceğini belirtmek için genel istem(irade) terimini kullanır. Genel isteme uyma, toplumun yararını, çıkarını, menfaatini kendi yarar, çıkar ve menfaatinden üstün tutmaktır. Birey toplum için kısıtlamayı kabul ettiği zaman, toplumsal düzenin sağlanmasıyla, sınırsız bir özgürlük olmazsa da kısmen sınırlanmış bir özgürlüğü elde eder. "Toplum sözleşmesi yapıldıktan sonra, toplumun üyeleri genel iradeye itaat ile kendilerine

itaat etmiş olurlar. Haklarının ve özgürlüklerinin tümünü devretmiş olmakla birlikte tüm haklardan ve özgürlüklerden yararlanmaktan geri kalmayacaklardır”(Şenel, 1995: 362). Genel istem, toplumun çoğunluğunun değil toplumun tümünün menfaatini gerektirir. Toplumsal sözleşme, demokrasi ve insan hakları açısından büyük etkiler yaratmıştır. Fransız devriminin meydana gelmesinde önemli bir paya sahiptir. “*İnsan hakları bildirgesi*’nin özü toplumsal sözleşmeden çok şey almıştır. Kant iyi bir Rousseau okuyucusuydu. Almanya’da siyaset felsefesi bütünüyle Rousseau’nun görüşleriyle zenginleşmiştir”(Timuçin&Timuçin, 2013: 117). Rousseau’nun toplum ile ilgili fikirleri günümüzde de geçerliliğini koruyan bir özelliğe sahiptirler.

Rousseau’nun 1762’de yayınlanan *Emile Ou L’education*(Emile ya da Eğitim) kitabı, dinle ilgili bölümleri yakılmış ve kitap toplatılıp yasaklanmıştır. Rousseau ceza almamak için ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Ancak kitap basıldığı günden itibaren büyük yankı uyandırmıştır. Ayrıca günümüz çağdaş eğitimin temellerini oluşturacak konular barındırmaktadır. O’nun bu eseri beş kitaptan(bölümden) oluşmaktadır. Eserde bahsedilen öğrenci, Fransız soylu bir ailenin çocuğu olan Emile’dir. Eğitimci ise Rousseau’nun kendisidir. İlk dört bölümde, çocukluktan yetişkinliğe kadar bireyin gelişimi, durumuna göre eğitiminden bahsedilir. Son bölümde ise Emile’nin hayata atılışı ve müstakbel eşi Sophie ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği anlatılır. Hikâyeye bu şekilde kurgulanmıştır. Rousseau, hikâyede öğrencisinden şu şartı yerine getirmesini istiyor: “Emile anne ve babasına saygı göstermeli ama yalnızca bana boyun eğmelidir”(Rousseau, 2011: 26). O, çocuğun ilk eğitiminin olumsuz olması gerektiğini belirtir. “İlk eğitim tümüyle olumsuz olmalı. Erdemi ve gerçeği öğretmek değil, yüreği kötülüğe karşı, zihni yanlışlara karşı korumak üzerinde yoğunlaşmalıdır”(Rousseau, 2011: 90). Yani çocuk çocuklar arasında çocuk gibi oynamalı. Belki onların birbirleriyle didişmeden, birbirilerine olumsuz sözler söylemeden birlikte oynamalarını sağlamalıyız. Rousseau, eğitime büyük önem vermiştir. “mutlu bir insan sağlıklı bir eğitimin ürünü olacaktır. Bunun için çocuğu büyük adam ile bir tutma yanlışına düşmemek gerekir. Çocuk dünyasının apayrı olduğunu bilip buna göre hareket etmek gerekir. Tertemiz dünyaya gelen çocuğun

eğitilmesi yenedünya düzeni için şarttır”(Timuçin&Timuçin, 2013: 117). Öğretmenin anlatma yoluyla işlediği dersin, yani öğretmen merkezli eğitimin kesinlikle yanlış olduğunu belirtir. Böyle bir eğitim anlayışı olacağına hiç olmasın daha iyidir gibi iddialı bir söylemde bulunuyor. Çünkü bu öğrenmeden ziyade ezberletmedir. Öğrenci merkezli eğitimden, buldurarak, keşfederek öğrenmeden yanadır. “Çocuğun tüm deneyimleri yaşamasını sağlayınız, yapabileceklerini yapsın, ötekilerini tümevarım yoluyla bulsun, ama ben ona sizin söylemeniz gerekiyorsa, bunu hiç bilmemesini yüz kere yeğlerim”(Rousseau, 2011: 180). Öğrenci merkezli eğitim, günümüzde de en çok tavsiye edilen öğrenme kuramlarından biridir. Öğrencinin oynayarak, eğlenerek, severek ve isteyerek öğrenmesinin sağlanması en iyi öğrenme yöntemlerinden kabul edilmektedir. Çocuğun eğitime yönelik birçok noktaya değinen Rousseau, nihayetinde vardığı nokta şudur: “Ölçülü gereksinimler içindeki bir bireyin, gerçek anlamda ruh dinginliğine ulaşacağını düşünür. Bu noktada çocuğun başlıca amacı şu bu mesleği seçmek değil, insan olmaktır” (Timuçin&Timuçin, 2013: 117). Eğitim-öğretim derken aslında tam da bunu dile getirmiş oluyoruz. Çünkü öğrencinin kişilik gelişimi, edebi-adabı, sevgiyi-saygıyı öğrenmesi, tam anlamıyla ahlaklı bir birey olması amaçlanmaktadır öncelikle. Daha sonra öğretim, yani öğrenciyi meslek sahibi yapacak bilgileri ona öğretilmektedir. Rousseau, eğitim üzerine Lock’tan etkilenmiştir. Ancak O’nun eğitime dair fikirleri Lock’tan daha fazla etkili olmuştur.

2.2.4 Denis Diderot

Hem Fransız aydınlanmasının hem de aydınlanma çağının en önemli aydın ve filozoflarından olan Denis Diderot, 1713’te Fransa’nın Langres kentinde doğar ve 1784 yılında Paris’te ölür. Bir bıçakçının yedi çocuğundan en büyüğüdür. Babası O’nun papaz olması için ‘Cizvitler Koleji’ne gönderir. O, diplomasını alır ancak hiç papazlık yapmaz. O, Hıristiyanlığı kilisenin kontrolünde bir endüstri olarak görmektedir. Bu yüzden önce deist ve sonra ateist olur. O, dinin durumunu şöyle tanımlar: “Din diye bilinen, korku ve insanın güçsüzlüğü teması üzerine bina edilen, yanlış kanıtlara ve tanıtımlara dayalı, teologların kendi hâkimiyetlerini korumak üzere ürettikleri bir dokunulmazlık bütünüdür”(Çiğdem, 1993: 39). Diderot’a göre gerçek din insanları bölmez aksine birleştirir ve insanları birbirinden üstün tutmaz.

Tanrının düşünülemez bir varlık olarak tanımlar. “Tanrı fikri insanların mutluluğu için gerçek bir engeldir ve ahlak açısından oldukça tehlikelidir. Tanrı ile hiçbir bağı olmayan Diderot, insana büyük bir güven duyar”(Timuçin&Timuçin, 2013: 103). O’na göre mutsuzluğun tek nedeni, Hıristiyanlığın doğmaları ve insanların önünde koyduğu engellerdir. İnsanlar özenle bunlardan kaçınmasının yolunu bulmalıdır. Başka bir iş yaparken, Locke, Newton ve Hobbes’in kitaplarını okur. İngiliz aydınlanmasından etkilenir. Yeni bilimsel bilgiyi ve felsefi anlayışı Avrupa geneline yaymak için yazımına başlanan ve aydınlanmanın önemli saçı ayaklarından olan Ansiklopedi’nin 35 cildinden 34’ünün editörlüğünü yapmıştır. Diderot, Ansiklopedi için şöyle yazar:

Bu eserin, kendi alanı dışında, bütün alanlarda meslektan yetişme bir bilgin için kitaplık yerini tutacağını, başlangıç kitaplarını tamamlayacağını, nesnelere gerçek ilkelerini geliştireceğini, insan bilgisinin sağlamlaşmasına ve ilerlemesine yardım edeceğini, gerçek bilginlerin, seçkin sanatçıların, yetişkin heveslilerin sayısını arttırarak topluma yeni yararlar sağlayacağına inanıyoruz(Cevizci, 2006: 310-311).

Bilimsel bilgiye olan güveni ve aydınlanmayla ilgili umudu yüksek olan Diderot, Voltaire’e yazdığı bir yazıda şunları der: “İşte parolamız: Batıl inançlara, softalara, yobazlara, cahillere, kaçıklara, kötülere ve zorbalara aman yok!”(Cevizci, 2006: 311). Diderot’a göre insan dürüst ve sahici olmalı. Kendisi olmalı ve olduğu gibi görünmeli. O’na göre sadece bir tane erdem vardır. O da adalettir. İnsan mutlu olmalı ve bazen toplumun mutluluğu için kendini feda etmesini bilmelidir. “Diderot, aydınlanmacıların en önemli filozofudur. Bir yönüyle Voltaire’e benzetilse de tüm eserlerinde insan doğasını açıklamaya çalışmasıyla, onun dünyadaki yerini araştırmasıyla ve başlı başına bir ahlak anlayışı geliştirme çabasıyla, Voltaire’nin oldukça önüne geçer”(Timuçin&Timuçin, 2013: 104). O bilimlere, bilimsel bilgiye oldukça fazla güven duymuş ve bu yönde tüm enerjisini harcamıştır.

2.3 Alman Aydınlanması

Avrupa’da meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmeler, her Avrupa ülkesini farklı zaman ve farklı şekilde etkilemiştir. “Yeniçağ’a girildiğinde iktisadi ve siyasi anlamda en ileri ülke İngiltere’ydi. Bu erken dönüşüm çerçevesinde İngilizler

düşünce açısından Kıta Avrupa'sındaki uluslara nazaran birçok açıdan ilerdeydiler” (Timuçin&Timuçin, 2013: 47). Ekonomik üstünlük beraberinde görece daha müreffeh bir toplum, bu da beraberinde düşünce açısından daha sağlıklı ve ileriye dönük gelecek vaat eden düşünce, eylem, değişim ve dönüşümü beraberinde getirecektir. Tüm bu sebeplerden ötürü Aydınlanma önce İngiltere’de zuhur etmiş, bir yönüyle Fransız Aydınlanmasını tetiklemekle beraber Fransız aydınlarını etkisi altına almıştır. İngilizler, daha sakin ve uzlaşmacı bir süreç geçirirken, Fransızlar daha çalkantılı, sancılı ve etkileri daha çok hissedilen bir süreç yaşamışlardır. Fransızlar İngilizlerden etkilendikleri gibi Almanları da etkilemişlerdir. Özellikle siyasal arenada ve Alman aydınlarının üzerinde Rousseau’nun etkisi çokça görülmektedir. Ancak Alman aydınlanması hem zamansal olarak geç başlamış hem de etkisi açısından daha sönük kalmıştır. Çünkü Almanya’da siyasal ve iktisadi ilerleme çok geç gelişme göstermiş, Almanya siyasal birliğini ancak 1871’de I.Wilhelm ile birlikte sağlamıştır. Fransız aydınlanması, toplumun farklı sınıflarının, burjuvazinin, medyanın, aydınların çabalarının ürünü iken, “Alman Aydınlanması(Aufklarüng), üniversitede gelişen ve orada kendisini gösteren bir akımdı. Göttingen Üniversitesinin kuruluşu ve Berlin Akademisinin açılma tarihi olan 1740 yılı Alman Aydınlanması için başlangıç olarak kabul edilmektedir”(Çiğdem, 1993: 80). Bu şekilde aydınlanmanın geç başlaması, Almanya’nın hem iktisadi anlamda hem de siyasi anlamda birlikten yoksun olmasından kaynaklanmaktadır. Kutsal Roman Cermen İmparatorluğu var ama İmparatorun otoritesi ve ordusu çok zayıf. Prenslükler var ancak bu prenslikler sürekli aralarında savaşıyorlar. Bazen de imparatorun birlikleri ile savaşırlardı. Bu durum güçsüz ve geri kalmış bir halkın ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı. “Bu koşullar Almanya’da ulusal kültürün doğup gelişmesine engeldi. Alman yazarlar bu sıkıntılı durumlarını iyileştirmek ve özgün bir Alman kültürü yaratabilmek için neler yapmaları gerektiği konusunda sürekli bir arayış içerisindeydiler” (Timuçin&Timuçin, 2013: 49). Bu şekilde yazarlar bir çıkış yolu bulmak ve bu girdaptan çıkmak için kafa yordular.

Almanya ve Alman halkı bilinçsiz bir görünüm arz etmektedir. Bilinçsiz olan bu halkı yönlendiren de olmadığı için amaçsız ve gayesiz bir yaşam sürmektedirler.

Gençler, nerde akşam orda sabah misali, eğlence, zevk ve sefa peşindedirler. Bu durumda bir ilerleme ve gelişmenin meydana gelmesi söz konusu olamamaktadır. Ama bilinçli olan az sayıdaki yazar, düşünür ve filozof bu durumdan yakınmaktadır. Bunlarda Almanların ilk filozofu olarak kabul edilen Leibniz, bu durumu açık bir şekilde eleştirmektedir. “Genellikle Almanya’da büyük bir yanlış yaşanıyor. Bu yanlış soylu sınıfımızın, seçkin insanlarımızın İngilizlerde olduğu gibi bilime ya da Fransızlarda olduğu gibi manevi tartışmalara ya da düşünce yapıtlarına yönelmemek, yalnızca içki ve kumara yönelmektir”(Timuçin&Timuçin, 2013: 49). Leibniz’e göre kadın ve para Alman gençleri için önceliklidir. Gençlerin eğitimi çok kötüdür ya da çok eğitimsizdirler. Gençler eğlencenin peşindedirler, yurt sevgisi ve vatan bilincinden yoksundurlar.

Almanya’da aydınlanma hareketi, zamanında ticaretin en yoğun olarak yapıldığı yerler olan “Hamburg ve Leipzig kentlerinde başlamış ve 18. Yüzyıl boyunca, bir yandan İsviçre’de öte yandan imparatorluğun “serbest” kentlerinde ve prensliklerde ve sonunda Bavyera, Prusya ve Avusturya’da yayılma alanı bulmuştur”(Buhr, 1993: 40). Bu yayılma İngiliz ve Fransız Aydınlanmalarının etkisinde gerçekleşmiştir. Ancak Almanlar, İngiliz Aydınlanmasına oranla daha çok Fransız Aydınlanmasının etkisinde kalmışlardır.18.yüzyıl Alman Aydınlanmasının önemli sacayaklarından birisi de Pietizm akımıdır. Pietizm, dini hayatta reformu amaç edinen, duyguya ve gündelik hayatta ahlaka önem veren bir Protestan koludur. Bu akıma göre, ruhun sağlıklı olması için duyguya önem verilmesi gerekir. “Fransa’da Jansenistler’in yaptığını Almanya’da Pietistler gerçekleştirmiştir. Pietizm, bir yandan otuz yıl savaşlarından sonra Almanya’da ortaya çıkan berbat duruma bir tepki, diğer taraftan Protestanlığın dogmatikleşmesine bir karşı çıkış olarak görülebilir“(Buhr, 1993: 42-43).

2.3.1 Immanuel Kant

Immanuel Kant, 1724’te Prusya’nın doğusunda bulunan Königsberg kentinde dünyaya gelir ve seksen yıl sonra 1804’te yine burada hayat veda eder. Daha 14 yaşında iken annesini kaybeden Kant, birçok alanda(filoloji, matematik, mantık, teoloji, fizik, astronomi, metafizik) iyi bir eğitim alır. O birçok alanda çalışmış ve

eserler vermiştir. Eserlerini ömrünün sonlarına doğru yazmıştır. Bu eserler arasında en çok bilineni “Saf Aklın Eleştirisi” isimli eseridir. O, bu eseri ile Alman aydınlanmasında akıl kavramını öne çıkarmıştır. O aydınlanma için “ergin olmama durumu” ifadesini kullanır. Diğer bir ifade ile aydınlanmış insan olgun insandır. Kant bunun için şunları aktarır: “İnsanların ergin olmama durumuna tamamıyla kendi hataları yüzünden düşmüşlerdir”(Çiğdem, 1993: 89). Kant için “Aydınlanma döneminin sloganı sapere aude(bilmeye cüret) cümlesidir. Bu ifade o zamana kadar bilgiyi kendi otoritesi ve tekeli altında tutan ruhban sınıfına karşı, aydınlanma hareketinin merkezindeki laik düşünce karakteri ifade etmektedir”(Gönç Şavran, 2011: 15). Kant’a göre insanın sahip olduğu özelliklerinin ve değerinin inkişafı için özgürlük şarttır. İnsan aklının kontrolü kendisinde olmalıdır. Çünkü “insanların akıllarını vesayet altında bırakmalarından dolayı korkaklık ve tembellik giderek insan için ikinci bir tabiat niteliğine varmaktadır. Kaideler ve doğmalar sebebiyle insanlar hür bir şekilde hareket etmekten, aklını istediği biçimde kullanmaktan vazgeçmektedirler”(Çiğdem 1993: 89). O’na göre aydınlanma insanın tam olarak hür bir şekilde hareket etmesiyle meydana gelir. Kant, “ihtilallerle düşüncelerin değiştirilemeyeceğini, düşüncelerin var olabilmesi ve gelişebilmesinin yegâne şartı hürriyet”(Çiğdem, 1993: 89) olduğunu belirtmektedir. Çünkü hür olmayan beyinin sağlıklı çalışması beklenemez. Kant insanın mutluluğunu, insan aklının hür çalışmasına bağlar. “Sonuç olarak Kant ve diğer aydınlanmacı düşünürler, insan aklının evreni kavrayabileceğini, bunun sonucunda daha mutlu ve daha özgür yaşayabilecekleri bir toplum düzeni oluşturabileceklerini savundular”(Çüçen, 2006: 30).

Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* isimli kitabında metafizik bilgisi ile deneye dayanan bilimsel bilgi üzerinde çözümler yapar. O. “metafizik bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki farklılığı göstermek için insan aklının eleştirel bir çözümlemesini yapar. Böylece insan aklının deneyden bağımsız olarak ve deneye bağlı şekilde ortaya koyduğu bilgilerin sınırlarını ortaya koymuştur”(Çüçen, 2006: 30). Bu şekilde bilimsel bilgi ile bilimsel olmayan bilginin birbirinden nasıl ayrıldıklarını ortaya koymuştur. Bununla O, metafiziğin olumsuzluğunu ve deneysel bilginin önemini göstermiştir. Kant’ın ahlak üzerindeki çözümleri ise evrenseldir. Kişiden kişiye

göre değişmez. Doğru olan bir Şey herkes için doğrudur. Başkasına iyi görünmek için de doğru harekette bulunulmaz. Ahlaki olduğu için doğru hareketi ifa etmek gereklidir. O, ahlak konusunda Şu Şekilde fikirlerini aktarır: “Ahlakın buyuruculuğu mutlaktır ya da evrenseldir, gereklere ve duygulara göre değişecek bir Şey değildir. ‘Dürüst ol’ belirlemesi koşulsuz olmakla ahlakidir. ‘dürüst ol ki sana iyi desinler.’ Koşullu olmak da ahlakdışıdır”(Timuçin& Timuçin, 2013: 78). Her birey yapısı itibarı ile farklıdır. Ancak farklı yerlerden yola çıkan bu bireyler evrensel ahlakın gereği olarak ortak bir doğruda buluşurlar. Doğmatik düşünceye karşı olan Kant, bundan kurtulmanın yegâne yolun sorgulama ve eleştiriden geçtiğine inanıyordu. “Kant felsefesinde bilginin eleştirisi her türlü felsefi araştırmanın öncelikli koşuludur ve doğmatik düşüncenin karşıtı ve panzehiridir. Doğmacılıktan kurtulup bilginin değeri sorununa yönelen bu anlayış, aydınlanmacı bir bakışın ürünüdür”(Timuçin& Timuçin, 2013: 79-80).

Kant, barış üzerinde yaptığı değerlendirmelerinde, barışın gerekli ve zorunlu olduğu ve bunun ortak çıkar ve anlayışla gerçekleştirilmesinin mümkün olduğunun belirtir. O, “barışın ahlaki ve rasyonel açıdan zorunlu olduğu kadar uygulanabilir olduğunu da göstermeye çalışır. Bireyin barışı arama devi ister rasyonel özerklik, ister ilkelerin evrenselliği, isterse insanlığın nihai değerleri çerçevesinde formüle edilsin, kategorik emirden çıkar görünür”(Flower, 2004: 118). Kalıcı barışın sağlanması için karşıt tarafların gizli ajandaları olmaması gerektiğini, birbirilerine karşı samimi olması gerektiğini belirtir. Cumhuriyeti yönetim yapısı ile birbirilerinin haklarına saygı duyan ve federasyonu andıran dünya devletler topluluğu gibi bir fikrin yararlı oluşuna işaret eder. Orduların gerekli olmadığını, büyük bir masrafı beraberinde getirdiğini ve zamanla ortadan kalkması gerektiğini belirtir.

Kant’a göre insan edilgen değil etken ve etkin olmalıdır. Vagon değil lokomotif olmalıdır. “Tembellik ve korkaklık elbirliği ile kk insanı oluşturur. Başkalarının kafasıyla iş görmek, başkalarının istemiyle yatıp kalkmak kolaydır. Anlığımızın yerine kitabı, bilincimizin yerine yneticimizi koyduğumuzda iş kolaylaşır”(Timuçin& Timuçin, 2013: 81). nc olmak zordur ama öncünün peşine takılmak kolaydır. Kolaya kaçan kclr, zoru seçen büyür. Kcklğ kabul ettiğimiz zaman, bu zamanla bizim için bir tabiat olur ve doğal yapımız olur çıkar.

2.3.2 Christian Wolff

Christian Wolff, 1679'da Prusya'nın Wroclaw şehrinde (Şimdi Polonya sınırında) doğdu, 1754 tarihinde Almanya'nın Halle şehrinde ölmüştür. Alman rasyonalist bir filozof olan Wolff, aydınlanma çağının önemli düşünürlerindedir. Dericilikle uğraşan babası da aydın birisidir. Matematik ve fizik eğitimini aldıktan sonra, Halle üniversitesinde matematik, fizik ve felsefe profesörü olmuştur. Özellikle felsefe alanındaki düşünceleri ile ön plana çıkan Wolff, kilisenin tepkisi ile karşılaşmıştır. Çünkü O, rasyonalist bir düşünür olarak her şeyi ve özellikle doğmatik düşünceler ile dine yönelik söylemleri akıl süzgecinden geçirmek ister. “Wolff gibi düşünürlerin doğal bir dine besledikleri inanç, vahye dayalı tarihsel dinlerin aşırı ve temelsiz iddialarına yönelik bir eleştiriye tekabül ediyordu”(Bayhan, 2003: 448). O'na göre kaynağı vahiy olan bir din, akılla bağdaşmayacak bir ifade içeremez. Çünkü Wolff'a göre bizim ve herkesin hayatında egemen olan tek şey “akıl” olmalıdır. Aklına yatmayanı eleştirir ve bu eleştiriler dine yönelince, din adamları Wolff'u dinsizlikle suçlarlar. Bu suçlamaya ülke yönetimi de katılınca, Wolff ülkeyi terk etmek zorunda kalacaktır. 16. Ve 17. Yüzyıllarında Avrupa'da Latin dili ve Latin alfabesi hâkimdir. Kitaplar Latince yazılırdı. Ülkeler yavaş yavaş kendi dillerinde yazmaya başlarlar. Almanlar bu konuda geç kalmışlardır. “Avrupa uluslarında Latinceyi terk edip, kendi ulusal dillerinde felsefe yapmaya en geç başlayanlar Almanlar olmuştur. Tamamen kendi dilinde ilk yazmaya başlayan düşünür de Christian Wolff olmuştur. Bu da 18. Yüzyıla tekabül eder”(Soykan, 2003: 256). Halkın dili ile kitaplarını yazan Christian Wolff, Alman aydınlanması için zemin hazırlamıştır. Zaten O da kendisini Almanlar için bir öncü olarak görüyordu. “Wolff kendisini Almanların öğretmeni (Praeceptor Germaniae) olarak görüyordu”(Çiğdem, 1993: 83).

Kendisine özgü sistematik bir düşünce sistemi olmayan Wolff, daha çok hocası olan filozof Gottfried Leibniz'in etkisinde kalmış ve Leibniz'in fikirlerinin amansız savunucusu olmuştur. Eserlerini Alman dilinde yazan düşünür olarak Wolff, aynı zamanda ontolojinin de isim babası olarak kabul edilmektedir. “Almanca felsefi terimlerinin oluşmasında önemli katkıları olan Wolff, “Ontoloji”nin de ad babasıdır. Ontolojiyi varlık kavramının mantığı olarak anlayan Wolff'a göre, mantığın bir ilkesi

ve en yüksek ilke olan çelişmezlik ilkesi, yalnız bir düşünme yasası değil, aynı zaman bütün nesnelere de yasasıdır”(Soykan, 2003: 262).

2.4 İskoç Aydınlanması

Aydınlanmanın İngiltere’de başlamasından kısa süre sonra, onların en yakın komşuları sayılabilecek olan İskoçlar arasında da etkisini göstermeye başlamıştır. Bu anlamda İskoçya’yı aydınlanmanın ikinci durağı olarak kabul edebiliriz. Özellikle o dönemde Edinburgh başta olmak üzere, Glasgow, St. Andrews ve Aberdeen üniversitelerinde o zamanki şartlara göre iyi düzeyde eğitim verilmekte ve bu eğitim İskoçların aydınlanmasında önemli roller üstlenmektedir. İskoç aydınlarının çoğu da bu üniversitelerdeki öğretim görevlileridir. Adam Smith, Adam Ferguson, Francis Hutcheson, John Millar, William Robertson, Thomas Reid gibi aydınlar bunlardan bazılarıdır. Ancak İskoç aydınlanmasının en önemli siması olarak kabul edebileceğimiz David Hume filozof kimliği ile tanınmaktadır. “İskoçya, 1730 ve 1780 yılları arasında Batı kültürünü etkileyen bir kültürel dalgaın ev sahipliğini yapmış bir ülke olarak, bu üretken düşünce akımı İskoç Aydınlanması olarak bilinir. Bu dönem İskoçların dünyaca ünlü filozof, bilim adamı ve sanatçılar yetiştirdiği bir dönemdir”(Zariç, 2017: 43-44). Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz düşünürlerin yetişmesiyle beraber İskoçya’da, felsefe, şiir, edebiyat, ampirik çalışmalar gibi bir çok alanda gelişmeler meydana gelmiştir. “Bilgi kuramı açısından, Locke’nin sistematize ettiği duyumcu psikolojiye dayanan empirist yaklaşım, İskoç aydınlanma düşünürleri için temel başlangıç noktasını oluşturmaktadır”(Duman, 2006: 139). İskoçya ve Kıta Avrupa’ında moral felsefesi ve bilgi kuramı bu temel üzerinde inşa edilmiş olsa da, birbirinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu farklılık ‘akla duyulan güven ve bunun sonucunda akla biçilen’ bağlamında meydana gelmiştir. “On sekizinci yüzyılın İskoçyalı filozoflarında din karşıtlığı çok rastlanan bir şey değildir. Onlar Fransızlar ve Almanların aksine geleneğin bireysel ve sosyal yaşam için taşıdığı değere vurgu yapmışlar ve insan aklının yetkinliği konusuna da şüphe ile yaklaşmışlar”(Zariç, 2017: 46). Diğer milletlerin aydınları, insan aklına güven, insan aklının yetkinliği, insan aklının yol göstericiliğini öne çıkarırken İskoç aydınlar buna mesafeli şekilde yaklaşmışlar. Özellikle dine yapılan eleştiri, akıl ile bağdaşmayan, mantığa uymayan uygulamalar ve peşinen kabul edilmesi istenen hükümler

üzerineydi. “Fransız düşünürler, daha çok insan aklının yetkinliği veya mükemmelliği üzerine odaklanırken, İskoçyalı düşünürler akıldan ziyade duyguların ve birikmiş tecrübelerin yaşamı anlama ve anlamlandırmada en önemli unsurlar olduğu fikrinde birleşmişlerdir”(Başdemir, 2005: 27). Fransız aydınlar kilise ve dinin mutlak geçerliliğine karşı aklın mutlak doğru ve geçerliliğini savunmuşlar; İskoçyalı aydınlara göre ise akıl önemlidir ancak akıl her şeyin önünde değildir, aklın sınırlı bir yetkinlik ve öneme haiz olduğu fikrini savunmuşlardır. “Çünkü İskoç aydınlanmasının akıl anlayışı gelenek, alışkanlık, tarihsel süreçte kendiliğinde oluşan kurallar, beşeri duygular, beşeri imgelem vb gibi unsurların öne çıktığı bir çerçevede ifade edilmektedir”(Duman, 2006: 146). Bu fikirler üzerinde yükselen bir anlayış da bu fikirlerle uyumlu olmak durumundadır. Akıl bağlamında sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; Kıta Avrupa’sı aydınlanma döneminde aklın önemi ve gücünün sınırsızlığı üzerinde fikirler belirtilirken, İskoç düşünürler de aklın ne kadar güçsüz ve sınırlı olduğuna dair fikirler ileri sürmüşler.

“İskoç aydınlanmasının sosyolojiye katkısının dikkat çekici yanı, toplumun bir süreç oluşturduğunun; ampirik bilimin yöntemleriyle saptanıp analiz edilebilecek olan özgül ekonomik, toplumsal ve tarihsel güçlerin ürünü olduğunun farkında olmasıdır”(Swingewood, 1998: 37). Tarihsel süreç içinde toplum değişime uğrar ve maddi(ekonomik) nedenler bu değişimin üzerinde yadsınamaz etkilere sahiptir. Bu nedenle toplumsal evrimi toplumun ekonomik durumu ile birlikte ele alınması gerektiği fikrine sahiptirler. “İskoç aydınlanmasının özellikle yoğunlaştığı üç alanın varlığından bahsedebiliriz. Bunlardan ilki ahlak felsefesidir, ikincisi tarih ve üçüncüsü de ekonomidir”(Başdemir, 2005: 28). Buradaki aydınların yoğunlaştığı alanlar ve buradaki aydınlanmanın yapısı itibari ile İngiliz, Fransız, Alman ve diğer ülke ve milletlerin aydınlanmalarından farklılık göstermektedir.

İskoçlar, hem İskoç aydınlanması hem de aydınlanma çağı bağlamında önemli yer edinen birçok aydın yetiştirmişler. Bu aydınlardan filozof David Hume, Adam Smith ve Francis Huntcheson’un aydınlanmaya yönelik fikirlerine kısaca değineceğiz. Bu üç aydın aynı zamanda İskoç aydınlanmasının en büyükleri olarak kabul edilmektedir.

2.4.1 David Hume

Daha çok filozof kimliği ile bilinen, aynı zamanda tarihçi ve bir ekonomist olan David Hume, 1711'de İskoçya'nın Edinburgh şehrinde doğar ve 1776 yılında doğduğu şehirde ölür. Daha çok İngiliz dilinde yazan Hume, çoğu yerde İngiliz düşünce insanıymış gibi gösterilmiştir. İskoç aydınlanmasının en önemli ismi olan Hume, İskoçya'da iyi bir eğitim aldıktan sonra Fransa'ya gider, burada ansiklopediciler ve diğer aydınlarla iyi ilişkiler içine girer. Hume empirist bir aydındır. "O'nun epistemolojisi ile toplum felsefesinin omurgasını, deneyim, olgu ve fayda oluşturuyordu"(Swingewood, 1998: 35). "O bütün bilginin duyu deneyimlerine bağlı olduğunu düşünüyordu"(Çiğdem, 1993: 68). Aynı zamanda Newton'dan etkilenen Hume, Newton'un görüşleri doğrultusunda bir insan bilimini geliştirmek istemiştir. David Hume, "nedensellik görüşüyle olduğu kadar, Newton'un doğa modeline uygun bir insan bilimi kurmayı amaçlaması ve bu amacı empirist bir akıl yürütme üzerinden beşeri alana ve insan zihnine uygulamaya çalışmasıyla da özellikle pozitivist felsefe anlayışları üzerinde derin etkiler bırakmıştır"(Çıvgın, 2013: 32). Deneysel akıl yürütmelerin önemine işaret eden Hume, duyuşal izlenimlerin süzgecinden geçmeyen bir nesnenin bilgi değeri olamayacağını düşünür. Bu görüşünün mutlak doğru olduğunu şu sözleri ile dile getirmiştir.

Elimize bir cilt, söz gelişi bir din bilim kitabı aldığımızda soralım: İçinde nicelik veya sayı üzerinde deneysel akıl yürütmeler var mı? Yok. Peki, olgu sorunu ve varoluş üzerine deneysel akıl yürütmeler var mı? O da yok. Atın öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safсата ve kuruntudan başka bir şey olamaz(Hume, 1976: 135).

İskoçyalı aydınlar, ahlakı tanrısal ya da dini kaynaklı tarif etmek yerine, ahlakı insan temelinde tanımlama yoluna gittiler. "Onlar, insani duygular ve geleneğin ahlak kurallarının kaynağı olduğunu kabul ettiler. Hume ise insanlara mutluluk veren şeyleri 'doğru', acı veren şeyleri ise 'ayıp' olarak niteliyordu. Hume bu açıklama ile yetinerek ahlakı ilahi bir kaynağa bağlamaktan kaçındı"(Başdemir, 2005: 29). O, ahlakın kaynağı olarak insanı görmekteydi. Ahlakı, akıl üzerinden değil de haz alma ve acı verme üzerine temellendirmiştir. Hume da diğer İskoç aydınları gibi aklın yetenek ve kapasitesinin sınırlı oluşuna inanmaktaydı. Diğer Avrupa ülkeleri aydınlarının aksine akli duygularımızın gerisine yerleştirmekteydi. Akla aşırı

güvenin karşısında durdu ve geleceği planlarken aklın yetersiz kalabileceğini vurguladı. “David Hume, bir insanın geleceğin bilgisine sahip olamayacağı öncülünü koydu ve aklın tek başına orijinal bir fikir ortaya koyamayacağını gösterdi”(Başdemir, 2005: 29). Hume etik konusunda da, davranışlarımızın evrensel ilke ve kurallardan ziyade, içinde bulunan topluluk ve topluma göre şekillendiğini belirtir. Hume, “ahlaki yargılarımızın ve tutumlarımızın rasyonel ilkelere göre ve belli bir davranış örüntüsüne göre düzenlenmediğini ve bunların diğer insanlarla kurulan ilişkilerden alınan izlenimlere göre yönlendirildiğini iddia eder”(Çiğdem, 1993: 68). Çünkü insan hangi ortam ve topluluk içinde büyümüşse davranışları ve fikir yapısı o toplum ve ortama göre şekillenir. Hume insan ile ilgili fikirlerinde nihayetinde şu sonuca varır: “Hume’a göre insan, hem akıl sahibi, hem toplumsal, hem de eyleyen bir varlık olarak karma bir yaşam biçimine sahiptir. Bu karma yaşam biçimi ise insana adeta doğanın bir dayatmasıdır”(Çıvgın, 2013: 37). Çünkü insan bulunduğu ortam ile iletişim kurmak zorundadır. Bu da doğal olarak onu toplumun bir parçası haline getirir.

2.4.2 Adam Smith

İskoç aydınlanmasının diğer önemli ismi olan Adam Smith, 1723’te İskoçya’nın Fife şehrinde doğmuş ve 1790 yılında İskoçya’nın başkenti Edinburgh’ta yaşama veda etmiştir. Smith’in birçok ilgi alanı olsa da O, daha çok iktisatçı olarak bilinir. En önemli ve en çok bilinen eseri olan Ulusların Zenginliği(1776) kitabının konusu da ekonomidir. Smith toplumsal iş bölümü ve iş hayatında uzmanlaşmanın önemine vurgu yapar. Zaman ilerledikçe her alanda uzmanlaşmanın daha da önem kazandığına şahit olmaktadır. Smith’e göre uzmanlaşma daha fazla üretime katkı sağladığı için önemlidir. “Smith uzmanlaşma konusuna tamamen ekonomik düzeyde yaklaşmaktadır. Düşününün gözünde önemli olan uzmanlaşmanın kişiye getirdikleri değil, iş gücünün verimini olumlu yönde etkilemesidir. Uzmanlaşma üretimi artırdığı için geliştirilmelidir”(Ege,2007: 239). Smith, iş bölümünün ve uzmanlaşmanın üretimi nasıl artırdığını bir imalathanede üretilen toplu iğne sayısı üzerinden hesaplayarak izah etmeye çalışmıştır.

Aletleri yetersiz ve yoksul bir yerde çalışan on işçi, sıkı çalışınca günde on iki pound toplu iğne yapabiliyorlardı. Bir poundda dört bin toplu iğne bulunuyordu. Böylece o on kişi, birlikte bir günde kırk sekiz bin toplu iğne yapabiliyorlardı. Demek ki bir adam, günde kırk sekiz binin onda biri, dört bin sekiz yüz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa ayrı ayrı çalışsalar ve bu iş için yetişmemiş olsalar, her biri günde tek başına günde yirmi iğne, hatta belki bir iğne bile yapamayacaktı. Yani uygun bir iş bölümü ve değişik işlemlerin elverişli birleşimi sonucunda, şu an başarabildiklerinin iki yüz kırkta biri, belki de dört bin sekiz yüzde birini bile yapamayacaklardı(Smith, 1997: 20).

Protestan olan Smith, önceki kurulu ekonomik sistemleri çokça eleştirmiştir. “Bu yüzden Engels tarafından ‘ekonominin Luther’i olarak adlandırılmıştır. Bireyi hiçe sayan, büyümeyi, zenginleşmeyi yalnızca devleti güçlendirdiği ölçüde destekleyen sistemin karşısına, özel teşebbüsü, serbest ticareti çıkarır”(Ege, 2007: 483). O da diğer liberaller gibi, ‘bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ sloganına uygun olarak, rekabetçi serbest piyasa sistemini savunmuştur. Bu yüzden devletin piyasa müdahalesinde karşı çıkar. Devletin bu anlamda minimum seviyede olması gerektiğini belirtir. O, ekonominin olumlu yansımalarının belirli bir kesime değil tüm kesimlere yansması gerektiğini vurgulamıştır. Ekonomiye yönelik bu çalışma ve fikirlerinden ötürü, Smith için iktisadın kurucusu hatta iktisadın babası da denilmektedir.

Ekonominin yanında ahlak felsefesi de Smith’in ilgi alanıdır. Ahlak mefhumunu ve buna bağlı olarak eylemlerimizin nedenlerini duygu penceresinden ele almaktadır. 1759 yılında yayınlanan *Ahlaki Duygular Kuramı* isimli eserinde, “İnsan ne denli bencil sanılırsa sanılsın, yaratılış gereği sahip olduğu bazı ilkeleri vardır. İstirabına şahit olduğumuz veya ıstırabını derinden hissettiğimiz insanlar bizde acıma ya da merhamet duygusu uyandırır”(Smith, 2018: 13). Acıma ve merhamet duygularının bizde uyanması için de kendimizi o kişilerin yerine koymamız gerekir. Yani empati yapmamız gerekir. Smith, her ne kadar o kişi gibi bir durumda hissetmesek de, empati yapar, kendimizi o kişinin yerinde olmayı hayal ettiğimizde, ona yakın bir durumun içine gireceğimizi belirtir. Bu kişilere özel bir durum değildir. Herkes için genel geçer bir durumdur. Çünkü bazen bu duygular “canı” diye nitelendirilebilecek kişilerde bile kendini gösterebilmektedir. “Başkalarının acısını paylaşmamız için duygudaşlık kurmamızı sağlayan şey tam olarak budur. Kendimizi acı çeken kişinin

yerine koyarız. Hissettiklerini anlar ve bu durumdan etkileniriz”(Smith, 2018: 14). Başkasını daha iyi anlamak için duygudaşlığın gerekli olduğunu belirten Smith, duygudaşlığın yerine, onunla aynı anlama geldiğini belirttiği *sempati* kelimesini de kullanabileceğimiz belirtir.

2.4.3 Francis Hutcheson

1596’te İrlanda’nın Ulster şehrinde, İskoçyalı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hutcheson, 1644 yılında İrlanda’nın Dublin şehrinde hayata veda eder. İskoç aydınlanmasının en önemli aydınlarından olan Hutcheson, hem İskoç aydınlanmasının öncüsü, hem David Hume ve Adam Smith’e bir yönüyle ilham kaynağı olmuş bir dehadır. “İskoç aydınlanmasının yoğunlaştığı üç alan vardır: Bunların en başında ahlak felsefesi, daha sonra tarih ve ekonomidir. İskoç aydınlanmasının tarihi, Hutcheson’un etik tartışmaları ile başlar. Hume, etik üzerindeki düşüncelerin az değişikliklerle Hutcheson’dan alır”(Başdemir, 2005: 28). İskoçya’da aydınlanma “ahlak” üzerine zuhur eden düşünceler ve yapılan çalışmalarla başlamıştır. Bu alandaki çalışmalarda Hutcheson başı çekmiştir. O’nun “ahlaki duyu” bağlamındaki açıklamaları büyük etki yaratmış ve kendisinden sonra gelen David Hume, Adam Smith, Immanuel Kant gibi birçok düşünürü etkilemiştir. Hutcheson’a göre insan ahlaki hiçbir eğitim almadan da neyin ahlaki, neyin ahlaki olmadığını ayırabilecek özelliğe sahiptir. Bu özellik doğuştan gelir ve evrenseldir. Hutcheson’un “doğal vicdan” olarak isimlendirdiği bu özellik herkeste vardır. Dünyanın farklı yerlerindeki insanlar farklı inanç ve fikirlere sahip olsalar da hepsinin sahip olduğu özellik “vicdan”dır. Çünkü vicdanların sesi ortaktır. Mesela Kevin Carter’in Sudan’da çektiği fotoğraf karesi gibi. Bu fotoğrafta zayıflıktan kemikleri dışarı fırlamış ve açlıktan ölmek üzere olan bir çocuk ve bu çocuğun ölmesini bekleyen bir akbaba vardır. Mesela Avrupa’ya ulaşmak için bindikleri botun batmasıyla boğulan ve soğuk denizin dalgalarının kıyıya bıraktığı Alan Kurdi’nin fotoğrafı gibi. Bu fotoğraflar ve fotoğrafların hikâyeleri herkesin vicdanına dokunmuş ve insanda hüzne sebep olmuştur.

Hutcheson, insanın vicdanından ötürü ve ahlaki olarak yardımsever ve iyilik yapmaya meyilli olduğunu bilimsel olarak ortaya koymaya çalışmıştır. “O, erdemin

bizim doğal ve doğuştan ahlaki duygularımıza uyduğu için mutluluk, ahlaksızlığın da doğal ve fitri bir şey olmadığı için acı verdiğini ileri sürdü. O, hazzı, istemeyi ve kaçınmayı, tanrı tarafından doğaya yerleştirilmiş ilahi emirler olarak kabul etti” (Başdemir, 2005: 29). Hutcheson, Thomas Hobbes’in “insan insanın kurdudur” söz ve anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü bu düşünceye göre insanlar bencil ve çıkarıcı varlıklardır. Ancak Hutcheson, karşılık beklenmeden yapılan bir şeyi iyilik olarak kabul eder. Çünkü karşılık beklediğimiz zaman, o iyilik değil karşılıklı alış-veriş olur. “Hutcheson’a göre bir insanı başka bir insana yardım ederken, o insan için gerçekten faydalı bir şey yaptığını gördüğümüz zaman, onun eyleminin erdemli bir eylem olduğunu söyleriz”(Cevizci, 2003: 95-96). Çünkü iyi ve faydalı olan ahlakidir. Erdemli olan birey de başkalarına “iyi” görünmek ya da başkaları kendisine “iyidir” demek için de iyilik yapmamalı. “Hutcheson’a göre kişisel yarara bakılmaksızın, eylemlerin ortaya çıkmasına neden olan dürtüler, eylemlere uyan insanları memnun ettiği için bu eylemler erdemlidir. Bu düşünce, faydacı ahlaki duygu teorisinin klasik faydacılıktan nasıl ayrıldığını gösterir”(Başdemir, 2005: 37).

Hutcheson aynı zamanda şu anda da bilindiği şekliyle, görme, duyma, koklama, tatma ve görme olmak üzere beş duyumuzun olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber; onur duygusu, ahlak duygusu ve ortak duygusu olmak üzere üç tane duyumuzun olduğunu belirtir. Bu üç duygu aslında iç dünyamızı ifade etmektedir.

2.5 Fransız Devrimi

1789 yılında meydana gelen Fransız Devrimi ya da Fransız İhtilali, krallığın yani mutlakıyetçi yönetimin yıkılıp yerine cumhuriyetin kurulduğu, dolayısıyla tek kişiye dayanan yönetimin yıkılıp yerine milletin kendi kendini yönettiği bir yönetim şeklinin kurulmasıdır. Fransız Devrimi, hem krallıklardan ulus devletlere evrilmesine hem de milliyetçilik akımlarının başlamasına sebep olduğu için tüm dünya devletlerini doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilemiştir. Bu bağlamda devrim, yeniçağın bitişi ve yakın çağın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Dünyayı bu derece etkileyen bir olayın hem iç hem de dış etkenler bağlamında birçok sebebi bulunmaktadır.

Devrimden önce genel olarak Fransa'nın toplumsal yapısı Ortaçağ toplum oluşumunun devamı olarak şöyledir: "Halk genel olarak ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Ayrıcalıklı sınıf; soylular(nüfusun %2'si, toprakların %25'i onlara ait) ve papazlardan(nüfusun %1'inden az, toprakların %10'u onlara ait), ayrıcalıksız sınıf ise burjuvalar ve köylülerden oluşuyordu"(Uçarol, 2015: 11). Kralın mutlak yönetiminde soylular, kilise, burjuvalar ve köylülerden oluşmaktadır. Kral, başkent Paris'in 24 kilometre batısında bulunan, 2300 odalı, lüks ve Avrupa'nın en büyük sarayı olan Versailles Sarayında yaşamaktadır. O, ailesi ve diğer yakınları şatafatlı bir hayat sürer ve halktan kopuk olan bu grup halkın vergisi olan harcamalarında hiçbir masraftan sakınmamaktadır. Kral kendini devlet olarak görmekte ve Kral aynı zamanda ortaçağdan kalma derebeyleri gibi küçük yönetimlere bölünen Fransa için birleştirici bir rol üstlenmektedir.

Soylular, halkın yüzde ikisine tekabül eder ancak Fransa'daki toprakların yüzde yirmi beşi onlara aittir. Vergiden muaf ya da bazı zamanlarda ve az miktarda vergi veren bu ayrıcalıklı kesim, devletin üst kademelerdeki memurluklara atanmakta, papazlık görevi onların hakkı olup askeri komuta kademesinde bulunmaktadır. Ayrıcalıklı konumlarını devam ettirmekten başka dertleri olmayan bu kesim her daim kralın tarafında yer almaktadır. Halkın en az kesimini oluşturan papazlar ve din adamları ise Fransız topraklarının yüzde onuna sahiptir. Vergi ve askerlik gibi görevlerden muaf olan bu kesim, kendilerine karşı gelen hatta sorgulayanları hemen aforoz edip cezalandırmak isterdir. Dini inancın mutlak hegemonyası altında olan halk, din adamlarına hizmet etmeyi ve din adamlarının emirlerini yerine getirmeyi kutsal bir görev olarak bilmektedir.

Halkın imtiyazsız kesiminden olan burjuvalar, genellikle şehre yerleşmiş ve ticaretle uğraşmaktadır. Ticaretle zenginleşen bu kesim, güçlenip aydınlanmış ancak ne devletin bir üst memuriyeti onlara açılıyor ne de devlet yönetiminde söz sahibi olabilmektedir. Bu durum da onlarda rahatsızlık, öfke ve sonrasına tepkiye neden olmaktadır. Ancak zenginleşen burjuvalardan ileride statükocu devletin temellerini sarsacak aydınlar yetiştirmektedir. İmtiyazsız diğer bir kesim ise köylülerdir. Halkın yüzde doksan beşinden fazlasını oluşturan köylüler ise tabir yerindeyse ülkenin

“hamalı” görevini görmektedir. Çünkü her türlü vergiyi verir ama devletin tüm imkânlarından yoksundular. Askeriyede de çarpışan ve ölen “er” konumundadır. Kendini ancak geçindirecek toprağa sahip olan köylüden vergi de alınca, köylü yoksul durumuna düşmektedir. Bu zorlu durum halkta tepkiye neden olmaktadır. Bu tepkilerle beraber halk çocuklarını okula göndermeye ve okutmaya çalışmaktadır. Bu da okuma yazma oranında artışa, kitap okumaya, gündemden haberdar olmaya yol açmaktadır. Devrimden önce hayata veda eden ancak fikirleriyle statükocu rejimin temellerini sarsan birkaç aydına değinelim.

1784 yılında yani devrimden 15 yıl önce yaşamını yitiren Diderot, öncülük ettiği Ansiklopedi eseri ile Fransızların aydınlanmasına önemli bir rol oynamıştır. Hemen hemen her düşünürün yazıları bu eserde yayınlanmıştır. Bilinçlenen halk mevcut adaletsiz düzene karşı cephe almaya başlamıştır. Devrimden önce yaşamış olan öncü Fransız aydınlarından olan Montesquieu, halkın huzura kavuşması için adalet sisteminin adilce sistematize edilmesi ve işlemesi gerektiğini, aynı zamanda parlamentonun düzgün şekilde düzgün çalışması gerektiğini belirtmiştir. Kanunların Ruhu(L’espritdeslois) adlı ünlü eserinde ise yönetimi ele almış ve güçler ayrılığına vurgu yapmıştır. O’na göre yönetimin adil ve insanca olmasının en önemli şartı; yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden mutlak surette ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bu söylenenlerden uzak ve güçler ayrılığının Kralın şahsında birleşmesi, soylular, din adamları ve halktan oluşan meclisin yüzyıldan fazla bir süreden beri toplanmamış olması, Fransa’yı tek kişinin iradesine teslim edilmesine sebep olmaktadır. Montesquieu, buna karşıydı ve bunu eleştiriyordu. Bu yüzden ayrıcalıklı kesim onun cezalandırmak ve kitabını yok etmek ister. Halk ise Montesquieu ile aydınlanıp O’na destek verir. Halkın özgür ve mutlu olması için toplumsal düzene vurgu yapan Rousseau, bununla ilgili fikirlerini *Du contrat social*(Toplumsal Sözleşme) isimli eserinde kaleme almıştır. Buna göre halk eşitlik temelinde birleştiğinde ve fedakârlıkta bulunduğu zaman düzen sağlanacak. Yani toplumunu mutluluğu için birey fedakârlıkta bulunacak. Toplum mutlu olunca, bireyin mutlu olması da sağlanmış olacak. Ancak bunun aksine, Fransa’da bu dönem tüm fedakârlıklar ayrıcalıksız kesimlerden istenmiş. Baskıcı ve keyfi düzene karşı amansız mücadele veren ve kimilerine göre Fransız aydınlanmasının en önemli

temsilcisi olarak kabul edilen Voltaire, Kral ve yönetimine doğrudan eleştirilerde bulunduğu için hapis yatmak zorunda kalmıştır. Akli kendine rehber edinerek deist bir inanç benimseyen Voltaire, kilisenin akıldan uzak uygulamalarına, kimi din adamlarının doğmatik, bağınaz ve baskıcı eylem ve fikirlerine eleştiriler yöneltmiştir.

Coğrafi keşiflerle beraber Avrupalı denizciler Amerika ve Afrika başta olmak üzere dünyanın dört bir tarafında kolonizasyon ve sömürgecilik faaliyetlerine başlarlar. Amerika'nın kuzeyine Fransızlar güneyine ise İngilizler hâkim olurlar. Ancak yedi yıl savaşlarında(1756-1763)Fransa İngiltere'ye yenilince, Fransızlar Kuzey Amerika'daki sömürgelerini İngilizlere bırakmak zorunda kalırlar. Sömürgelerde darbe alan Fransızlar, Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri 1774'te İngiltere'ye karşı ayaklanınca Fransızlar İngiltere'ye karşı kolonilerin yanında yer alır. 1778'de İngiltere yenir ve Amerika bağımsızlığını kazanır ancak bu Fransızlar için hem maddi hem de askeri açıdan oldukça olumsuz bir tablo ortaya çıkarır. Bu harcamalar halka vergi olarak dönünce halk yönetime karşı daha da öfkelenir.

Ekonominin gittikçe kötüleşmesi ve borçların artması üzerine Kral XVI. Louis, Soylularla toplantı yapar. Toplantıya katılanların umduklarının aksine Kral, vergi toplanması gerektiğini ve bunun mülkiyet üzerinden yapmak istediğini belirtir. Bunu nahoş karşılayan soylular, 1614 yılından beri toplanmayan parlamentonun toplamasını ister. Kral bunu kabul eder ve Etats Généraux(parlamento)'da 1789'da toplantı olur. Parlamento, din adamları, soylular ve halk olmak üzere üç kesimin temsilcilerinden oluşmaktadır. Halkın temsilcilerinden olan ve ticaretle zenginleşen burjuvalar, yönetimde söz sahibi olmak istemektedir. Burjuvalar, ticaret ve vergilerle ilgili daha adil ve eşit bir düzenlemenin yapılmasını isterler. Ancak bu istekleri Kral tarafından kabul görmez.

Bunun üzerine onlar Versailles Sarayının yanındaki bir alanda toplanıp, ülkede yeni bir düzen kurana kadar durmayacaklarına dair and içerler. Kısa bir süre sonra aralarında ihtilaflar olan ruhban sınıfı da onların yanında yer alır. Zaten mevcut adaletsiz ve baskıcı düzenin altında ezilen halk onların yanında saf tutmaya başlar. 14 Temmuz 1789'da halk, mahkûmların tutulduğu Bastille Hapishanesine saldırır ve hapishanedeki mahkûmlar salıverilir. Böylece devrim fiili olarak başlamış olur. Kendilerini halkın temsilcisi ilan eden bu grup, halk meclisini de ilan eder. 1791

yılında İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesini de ilan edilir. Yeni anayasa hazırlanır. Mutlak yönetimden cumhuriyet rejimine geçişi öngören bu yasaya göre, yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden ayrılır. Ancak seçimler sonucunda oluşacak olan parlamento, yasama ve yürütmeyi Kralla paylaşacaktır. Kral ülkeden kaçmaya çalışırken yakalanmış ve geri getirilmiştir. 1793'te Kral, önceki konumunu geri almak amacıyla dışarı ile bağlantıya geçmeye çalışması nedeniyle vatana ihanetle yargılanmış ve idam edilmiştir. Ardından kraliçe de vatana ihanetten hüküm giyerek idam edilir. Kralın idamı Fransa'da çatışma ve gerginliklere sebep olur. Fransa'nın dışında da devrimi sonuçlarını endişeyle karşılayan devletler olmuştur. Bu dönemde başa gelen İmparator Napolyon, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya gibi devletlerle savaflara girişmiştir. Başta gelip gelmiş ve hem Fransa'nın sınırları genişledi hem de Fransa'nın himayesinde yönetimler kurulmuştur. Savaşların uzaması nedeniyle, Fransa yıpranmış ve yenilmeye başlamıştır. Nihayet 1815 yılında Viyana'da toplanan Avrupa devletleri, Avrupa'nın sınırlarını yeniden belirlemiş ve Fransa da 1789 sınırlarına dönmeyi kabul etmiştir. Böylece Fransa'da 1789'da başlayan ve çalkantılı bir şekilde devam eden devrim süreci sona ermiş. Fransız İhtilalinin sonuçları evrensel olmuştur.

Fransız İhtilalinin temelini oluşturan özgürlük, eşitlik ve adalet sloganları, Avrupa ve tüm Dünyaya yayılmıştır.

Milliyetçilik tüm uluslarda daha belirgin hale gelmiş ve özellikle çok uluslu imparatorlukların temellerini sarsmıştır.

Fransız Devrimi orijinli olan İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirisi, Fransızlar tarafından evrensel bir bildiriye dönüştürülmüştür. Bireylerden ziyade tüm insanlara hitap ettiği için, yani evrensel özellikte olduğu için insanlar tarafından da kabul gören bir metin haline gelmiştir. Çünkü bildirge, tüm insanların eşit olduğunu, egemenliğin millete ait olduğunu, kimsenin dininden veya inancından dolayı dışlanamayacağını belirtmektedir.

Birçok devlette egemenliğin Kral ya da İmparatorlara Tanrı tarafından verildiğine dair inanç yıkılmış ve egemenlik tek kişi veya zümreden halka geçmeye başlamıştır.

İlk önce İngiltere ve Amerika’da sessizce zuhur eden demokrasi, Fransız Devrimi ile dalga dalga tüm dünyaya yayılmıştır.

2.6 Sanayi(Endüstri) Devrimi

Tüm dünyayı teknolojik gelişmeler açısından etkileyen ve köklü değişimlere sebep olan sanayi devrimini belirli bir zaman aralığına sığdırmak mümkün olmasa da, uzun bir sürecin birikimi olan bu önemli gelişmeler serisini şu şekilde tanımlayabiliriz. İskoçyalı bilim insanı ve mucit James Watt’ın 18.yüzyılın başında buhar makinesini icat etmiştir. Tren ve gemi gibi yük taşıma ve ulaşım araçlarının hızlanması, bilimsel ve teknik alanında meydana gelen buluşlar ve bununla yavaş ve sınırlı olan insan gücünün yerini daha güçlü ve sınırsız denilebilecek makine gücünün alması, bu gelişmelerin günümüze kadar devam ettiği teknolojik ve bilimsel ilerleme hamlesidir. İlk insanlar avcı toplayıcıdır. İnsanlar yerleşik hayat geçince, tarıma geçtiler ve tarımda da kol gücü ile hayvanın gücüne ihtiyaç duymuşlar. Bu güç sınırlı bir güçtür. Sanayi devrimi öncesine kadar da az farklarla bu şekilde devam etmiştir. İnsanların yüzde doksan ve daha fazlası köylerde yaşamaktadır. Sanayi devrimi ile beraber çok daha hızlı çalışan ve yüksek verim elde etmemizi sağlayan makine gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Zaman geçtikçe de makinalaşma hayatımızın her alanında etkisini hissettirmiştir.

Sanayi Devrimi, İngiltere’de zuhur etmiştir. Elbette bu tesadüfi bir gelişme değildir. Avrupa’nın batısındaki Britanya adasında yaşayan İngilizler, tarihte kendi aralarında sürekli çatışmaktan ziyade, uzlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda Ortaçağ karanlığında ilk demokrasi belgesi Magna Carta Libertatum (Büyük Sözleşme) dur. Magna Carta, Kralın yetkilerini sınırlayıp seçime gitmenin yolunu açmıştır. Avrupa’dan deniz ile ayrılmış olan İngiltere, bu vesile ile Kıtada meydana gelen, derebeyleri ya da mezhep çatışmalarının uzağında kalmıştır. Liberalleşme ile İngiltere’de serbest ticaretin önündeki tüm engeller kaldırılmış ve ticaret hayatı daha rekabetçi bir hal alarak, ticari faaliyetlerin hem yurt içinde hem de yurt dışında ile hızlı şekilde artmasını sağlamıştır. Tam da Adam Smith’in “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganında olduğu gibi daha çok çalışan iş yapan rakiplerini geçmiştir. 17.yüz yılın sonu ile 18.yüz yılın başında yaşamış, meşruti demokrasi ve

liberal düşünceye ilham kaynağı olan John Locke ile O'nunla aynı zamanlarda yaşamış olan ve tüm zamanların en etkili fizikçi ile bilim insanı olarak gösterilen Isaac Newton, devrime giden yolun kat edilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Çünkü devrimin temelini özgür düşünce ve bilimsel gelişmeler oluşturmaktadır. Düşünsel anlamda bunlar olurken diğer yanda sömürge alanında meydana gelen gelişmeler devrimin fitilini ateşlemeyi sağlamıştır. Erken sömürgecilik faaliyetlerine başlamış ülkelerden olan İngiltere, batıda Kuzey Amerika, doğuda Afrika'nın birçok bölgesi, Hindistan ve Çin'e kadar birçok ülke ve geniş bölgeleri kontrol etmektedir. Kolonileştirme faaliyetlerinde tek başına olmayan İngiltere, bir yandan da Fransa, Portekiz, İspanya, Hollanda gibi ülkelerle mücadele etmektedir. Fransa ile yaptığı savaşı kazanan İngiltere, Fransa'nın hem Kuzey Amerika hem de Hindistan'dan çıkmasını sağlamış ve buraların tek hâkimi olmuştur. Güçlü donanması ile İspanya'yı da yenen İngiltere, sömürgecilik faaliyetlerinde rakipsiz bir güç olarak ortaya çıkmıştır. "Üzerine güneş batmayan imparatorluk" unvanına ulaşan ülke, hem sanayi için gerektiği hammaddeye rahatlıkla ulaşma imkânına kavuşmuş hem de ürettiği malları pazarlamak için gerekli pazarları elde etmiştir. Bu da doğal olarak İngilizlere zenginlik olarak geri dönmüş devrimin meydana gelmesinde çok önemli bir etken olmuştur.

Sanayi devriminin meydana gelmesi, tüm dünya ülkelerini etkilemiş ve hayatımızın birçok alanında sonuçları olmuştur.

Büyük işletme ve fabrikaların kurulması ile köyden şehirlere bir göç akımı başlamıştır. Tarımda makinelerin kullanılması ile insan gücüne duyulan ihtiyaç azalmış ve köylerde iş imkânı bulamayan insanlar şehrin yolunu tutmuştur.

Tıp alanında yeni makinelerin icadı ile yeni ilaçlar bulunmuş ve salgın hastalıkların meydana getirdiği toplu ölümlerin önüne geçilmiştir. Böylece dünya genelinde insan nüfusu hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır.

Şehirlerde hızla nüfusun artması, şehirlerde gecekonduların hızla artması, çarpık kentleşmenin meydana gelmesi ve alt yapı sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Sanayileşme ile hızlı mal üretimi, hızlı ulaşım ve pazarlama imkânı ile burjuvazi kesimi aşırı zenginleşmiştir.

Büyük bir işçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlar. Daha önce de işçi kesimi vardır ancak dağınık ve bilinçsizdir. Ama bu seferki proletarya kesiminde hem birlik vardı hem de bilinçlidir. Sanayi devriminin ilk yıllarında işçilerin uzun süre çalıştırılıp az ücret ödenmesi vb gibi haksızlıklar işçi ve işveren kesimini çok defa karşı karşıya getirmiştir. İşçi hareketleri ortaya çıkmış ve işçiler ancak uzun uğraşlar sonucunda haklarını elde edebilmişlerdir.

3.MODERNİTE

3.1 Modernizm

Modernizm, gerek tarihsel olarak gerek hitap ettiği alan olarak sınırlandırılmayacak kadar çok yönlü ve etki alanı geniş olan bir kavramdır. Birçok alanda meydana gelmesine karşın modernizm, daha çok sanatsal ve kültürel alanda meydana gelen rasyonalist ve pozitivist bir harekettir. Kaynağını akıl ve bilimden alan modernizm, geleneği reddeder. “Modernizm, yeni bir dünya görüşünü, kültürel bir gelişmeyi, yeni bir yaşam tarzını belirtmektedir. Ortaçağ’ın düşünüş tarzı ve yaşam kalıplarına bir tepkinin ürünüdür. Olguculuk (pozitivizm), akılcılık, insan özerkliği ve bilginin evrenselliği ilkelerini benimseyen bir akımdır”(Yıldırım, 2010: 705).

Ortaçağın skolastik, insanın aklını ve ufkunu tahakküm altına alan düzenine tepki gösterip, özgürlükçü ve yeniliklere açık bir düzeni kurma çabasında olan bir akımdır. “Modernizm, akılcılık ve tekniğin ilerlemesinin sadece inançların, geleneklerin ve geçmişten gelen ayrıcalıkların tasfiyesi gibi eleştirel etkileri olmadığını, aynı zamanda da yeni kültürel içerikler yarattığını iddia eder”(Touraine 2002: 207). Bunun sonucunda zuhur eden özgürlükçü düşünce, insanların hayatlarının her alanında değişimlere yol açmıştır. Sosyal, kültürel, siyasal alan gibi gündelik hayatımıza etki eden tüm alanlarda değişim ve gelişimin önünü açmıştır. Eski çağlardan beri, eskiden yeniye yönelişi ifade eder. “Modern kelimesi, Latince bir kelime olan “modernus”tan türetilmiştir. Modernus da “modo” kelimesinden türetilmiş. Modernus, ilk defa 5. yüzyılda Hıristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanılmıştır”(Kızılcılık, 1994: 87). Yani dinsizliği reddetmek(paganizm) ve Hıristiyan olan Roma’yı ifade etmek için kullanılmıştır. “Kısaca özetlemek gerekirse “modern” kavramının ilk anlamı Hıristiyan olmak, günümüzde ulaştığı son anlamı ise Batı’lı olmaktır. Modern toplum herhangi bir Batı toplumdur, antik(ilkel) toplum ise Batı’nın dışındaki toplumlardır”(Birkök, 1998: 528).

Modernizm ancak Rönesans-Reform ve aydınlanma hareketleri ile daha görünür ve daha etkili şekilde kendisini hissettirmiştir. Çünkü bu geniş çaplı

hareketler, modernizmin alt yapısını oluşturmuştur. Rönesans ile sanatsal ve kültürel alanındaki gelişmeler, reform ile din adamlarının Avrupa’da oluşturduğu skolastik tahakkümünün kırılması ve aydınlanma ile insanların bilinçlenmesi ve aklın lokomotif rolünü üstlenmesi modernizmin filizlenmesini sağlamıştır. Modernizm için dönem olarak 1884-1914 yılları arası geçerli bir zaman dilimi olduğunu belirtenler olsa da Marshall Berman, modernizm için daha geniş bir zaman aralığının geçerli olduğunu dile getirir. “Modernliğin tarihi gibi muazzam bir şeyin bir ucundan yakalayabilme umuduyla üç evreye ayırdım. Kabaca 16.yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılın ortalarında sona eren üç dönem”(Berman, 1994: 29).

Berman, ilk evre için 16.yüzyılın başından 18.yüzyıla kadar olan dönemi işaret eder. Bu dönemde meydana gelen yeni değişimlerle insanların şok geçirdiği gibi şaşkınlığa uğradıklarını ve durumu anlamaya çalıştığını belirtir. Onlar bu durumu anlamlandırmaya ve sisli bir havada yolunu bulmaya çalışmaktadırlar. Berman, ikinci evrenin başlangıcı için Fransız İhtilalini işaret eder. Bu devrim gelişip olgunlaşan modernizmin alt yapısı, baharda gül tomurcuklarının patlaması gibi birey, toplum ve siyasal anlamda toplumun her kesiminde modern bir şekil bir anda doğuverir. 19.yüzyıla gelindiğinde ise modernizm hem madden hem de manen toplumda kökleşir. Berman, üçüncü ve son evrede için 20.yüzyılı işaret eder. Bu sırada modernizm tüm dünyada görünür olmuştur. Etkisini her alanda hissettiren ve gösteren modernizm, artık her dilde ve kültürde varlık göstermektedir. Hem düşünsel hem de sanatsal alanda sayısız başarı elde etmiştir. Ancak daha önceki özellikleri kaybetmiştir. İlk ortaya çıktığı haldeki modernlikten kopmuş “modern” insanlar artık. Modernliğin getirdiği kapitalizm, kimi insanların daha çok kazanması için, güçsüz insanları güçlü olana “köle” durumuna getirmiştir. Modern silahlar büyük savaflara ve büyük yıkımlara yol açmaktadır. İnsani ilişkilerin temelini oluşturan maneviyat zayıflamış, bu ilişkileri belirleyen maddiyat olmuştur. Bunun gibi birçok neden, özellikle ikinci dünya savaşının bitim tarihi olan 1945 ve nihai olarak 1960’lardan sonra modernizm yerini daha çok modernizmin getirdiği tahribatlara bir tepki olarak doğmuş olan postmodernizm akımına bırakmıştır.

3.2 Modernleşme

Bir diğer ifadesiyle çağdaşlaşma/batılılaşma, kimi zaman sekülerleşme anlamında kullanılan modernleşme birçok kaynaktan beslenerek kendini var etmiştir. “Alt sistemlerin işlevsel farklılaşması, bilhassa siyasetle dinin, siyasetle ekonominin ayrılması, bilim, sanat, özel yaşam dünyalarının oluşması, modernleşmenin koşullarıdır”(Touraine, 2002: 226).

Fen bilimlerinde meydana gelen ilerleme ve icatlar, teknolojinin gelişmesi ile hayatın çalışma hızının artması, yeniye dair ortamlar, alışkanlıklar edinip eskiyi yok eden, sanayi devrimi ile binlerce insana iş olanağı yaratan işletmelerin kurulmasıyla insanlar doğal ortamlarını terk edip yeni ve kalabalık şehirlere yerleştiler. Böylece demografik yapı büyük değişimlere uğramıştır. Hızlı bir şekilde kentleşme sürecine geçilmiş, kitlesel iletişim ve ulaşımı sağlayan sistemler icat edilmiş, farklı yapı ve düşüncedeki insanları birbirine bağlayan çalışma ortamları oluşup ve gitgide gücünü artırmak isteyen ulus devlet ortaya çıkmıştır. Liberal ekonomik düzen sonucu kurulan dev işletmelerde çalışan işçiler, emeklerini sömüren kapitalist sisteme karşı çıktılar. “Yirminci yüzyılda, bu çok yönlü girdabı doğuran ve onu sürekli bir oluş halinde yaşatan süreçler “modernleşme” diye adlandırılmıştır”(Berman, 1994: 28). Bu süreçler, sanayileşmeden devletlerin toplum yapısına kadar ki birçok alanı kapsamaktadır. “Modernleşme, toplumsal modernitenin kurumsal altyapısıdır; endüstrileşmeyi, pazar sistemlerinin oluşumunu, bilimsel devrimi, teknolojik ilerlemeyi ve ulus devletin gelişimini ihtiva eder”(Çiğdem, 1997: 72).

Aydınlanma ve devrimlerle, zorlu ve yorucu bir süreçten sonra siyasal, kültürel, ekonomi gibi birçok alanda ilerleme sağlayan batı Avrupa ülkeleri, dünyanın hem ağırlık merkezi hem de çekim merkezi haline gelmiştir. Bu gelişme ve ilerleme sadece Fransa, İngiltere, Almanya, İskoçya, İspanya gibi batı Avrupa ülkeleri ile sınırlı kalmamıştır. Önce Doğu Avrupa ülkeleri, sonra da Avrupa ülkelerinin sömürgeleri de bu gelişmelerden etkilenmiştir. İngiltere sömürgesi olan Hong Kong, Hindistan ve özellikle daha sonra dünyanın süper gücü haline gelecek olan Amerika bunlardan bazılarıdır. Ulaşım ve iletişim araçlarında meydana gelen gelişmeler bu etkilenme durumunu daha da artırmıştır. Ulaşım ve iletişimin hızlanması toplumsal hareketliliği artırır ki, toplumsal hareketlilik modernleşmede

önemli bir etkidir. Modernleşen toplumlar da hareketliliğin hızlı olduğu toplumlardır. Çünkü modernleşme de yeniliklerin olduğu, değişim ve dönüşümün süreklilik arz ettiği dinamik bir süreçtir.

Talcott Parsons'ın öğrencisi olan Neil J.Smelser, modernleşme yönelik olarak şunu aktarır: “modernleşme için gerekli ve önemli dört gelişmeye vurgu yapar”(Altun, 2011: 98). Smelser'e göre “ilk önemli gelişme teknolojik alanda yaşanan gelişmedir. Buna göre basit teknolojik aletlerin yerini gelişmiş modern teknolojik aletlerin almasını ifade eder. İkinci gelişme tarım alanında yaşanmıştır. Buna göre ihtiyaca göre olan tarımsal mantık terk edilmiş ve daha planlı ve gelişmiş tekniklerle ihtiyaçtan çok daha fazlası üretilerek pazarlanmayı ifade eder. Üçüncü gelişme ise sanayileşme alanında yaşanmaktadır. Buna göre insan ve hayvan gücünü merkeze alan çalışma terk edilmiş, bunun yerini çok güçlü makine ve teknolojik aletler almıştır. Dördüncü gelişme ise yerleşim alanında meydana gelmektedir”(Altun, 2011: 98-99). Bunda ise artık köy ve daha küçük yerleşim birimleri terk edilip şehre göç başlamıştır.

Modernleşme konusunda önemli fikirlere sahip olan Amerikalı sosyolog Daniel Lerner ise şunları aktarır: “modernleşmenin evrensel bir süreç olduğunu ve hiçbir toplumun bunun dışında kalamayacağını belirterek, modernleşme sürecine yönelik beş tane özelliği şu şekildedir”(Altun, 2011: 85).

1.“Ekonomik anlamda kendi kendine yetecek üretim kapasitesi ve teknolojisine sahip olmak, üretim-tüketim dengesini sağlayacak bir planlamaya ve gelen talepleri karşılayacak ekonomik güce sahip olmak.

2.Kamu nezdinden siyasal katılım oranını artırması, demokratik temsil düzeyini artırmasını sağlayacak siyasal yapı alternatiflerine sahip olmak.

3.Parsons veya Weber'in fikirlerine uygun terimler bağlamında, kültürde rasyonel ve seküler normların yaygınlaşmış olması.

4.Toplumsal hareketliliğin giderek artması.

5.Toplumun içine aktif olarak katılmayan kesimin, sayılan diğer dört özelliğe uygun olarak eğitilmesi ve gerekli nitelikler kazandırılarak toplum içinde aktif hale getirilmesi.”

Modernleşme çalışmalarının bir diğer önemli siması Alex Inkeles'tir. "Inkeles, çalışmalarını en temelde, modernleşmenin sosyo-psikolojik sonuçlarını anlamaya, sosyal yapı ve değerler arasındaki ilişki ya da çatışmaları çözümlenmeye hasretmiştir"(Altun, 2011: 95). Inkeles, modernlik analizlerinde modern bireyin niteliklerini belirlemeye ve izah etmeye çalışmaktadır. Modernleşen toplumda bireyin yeri ve evirilen toplumun birey üzerindeki etkisini irdeleyen Inkeles, şunu aktarmaktadır: "birey toplumun dönüşümünde kilit rolü oynamaktadır. Toplumların gelişme sürecindeki en önemli ögesi bireydir. Toplumların modernleşmesi, modern toplum seviyesine erişebilmesi, bireye, dolayısıyla bireyin yetiştirilmesine bağlıdır"(Altun, 2011: 95). Frankel, modern bireyin sahip olduğu özellikleri şu şekilde aktarmaktadır: "Yeni deneyimlere açık, toplumsal değişime hazır, farklılıkları kabul etmekle beraber farklı bakış açılarına saygılı, geçmişten ziyade şu anı değerlendirir ve geleceğe odaklanır"(Altun, 2011: 96). Modern birey, geçmişte takılıp kalmaz ve geleceği planlar. Hedeflerine ulaşmak için de, içinde bulunduğu zamanı değerlendirir. Uzun vadeli planlar yapan birey, anlık yaşamaz. Modern birey, değişime açık olmakla beraber değişime de ön ayak olur.

Inkeles yaptığı alan araştırmasında, modern birey nasıl olması gerektiği konusunda dört sorunun cevabını arar. İlk soruda modern insanın niteliklerinin neler olabileceğini sorar ve şunları aktarır:

1-"Modern birey şu niteliklere sahip olmalıdır"(Altun, 2011: 96).

a)"Çevrenin kontrol edilebileceğine inanır.

b) Hem kendi hayatına yönelik hem de kamusal alanda uzun dönemli planlar yapar, kendi hayatını planlayacak yetkinliğe sahiptir.

c) Dünyanın kontrol edilebileceğini kabul eder.

d) Teknolojik bilgiyi önemser.

e) Modern eğitim ve mesleki deneyim edinmeyi arzular.

f) Diğerlerinin saygınlığını kabul eder.

g) Evrensel bir tutum ve düşünceye sahiptir.

h) İçine kapanık değildir. Dış dünyaya karşı güçlü bir ilgisi vardır."

Inkeles ikinci sorusunda, geleneksel niteliklere sahip bir bireyin nasıl modern bir bireye dönüşeceğine yöneliktir. Yaptığı alan araştırmasında elde ettiği sonuçları şu şekilde aktarır: “Eğitim, modern insanı inşa etmenin en temel ve birinci koşuludur. O, bu bağlamda modernleştirici birer güç olarak, okul ve fabrikayı işaret eder”(Altun, 2011: 96). Çünkü okulda alınan teorik eğitim, işletmelerde pratik eğitim ile pekişmeyince zamanla o teorik ve ezberlenen bilgiler unutulur ve alınan eğitim heba olur. Bu yüzden teorik eğitim ile pratik eğitim içe olacak şekilde verilmelidir. Inkeles, modern birey ile geleneksel bireyin nasıl ayırt edileceğine yönelik soruyu verdiği cevabı şu şekilde aktarmaktadır: “Modern insan yalnız farklı düşünüp, farklı konuşmaz. Aynı zamanda farklı davranır. Modern insan, gönüllü olarak teşekküllere katılıp, her gün gazete okur. Toplumsal sorunlarla ilgili resmi makamlara dönütte bulunur ve eşiyile siyasi meseleleri tartışır”(Altun, 2011: 97). Çünkü modern insan okur ve bilinçlidir. Bilinçli insan gündemi takip eder. Meydana gelen gelişmelere ya tepki koyar ya da destekler, yani nötr kalmaz. Modern insan evrensel düşünür. Kendisinden ziyade milletin menfaatini ön plana çıkarır. Bu yüzden meydana gelen olumsuz bir gelişme kendisini etkilemiyorsa bile karşı çıkar.

Inkeles’in cevabını aradığı son soru olan dördüncü soruda, modernleşmenin bireylerin psikolojileri üzerindeki etkisini yaptığı araştırmalarda bulmaya çalışır. Kentlere yapılan göçler, fabrikalardaki uzun ve yorucu çalışmalar, kitle iletişim araçlarına maruz kalma, kent hayatının insan üzerinde oluşturduğu çok yönlü baskılar gibi modernleşen dünyanın yarattığı yeni etkenlerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini araştırır. Araştırmanın sonucunu ise şu şekilde aktarır: “bu etkilerin sonuçlarını tespit etmek üzere tasarlanan “Psikosomatik Belirtiler Testi”, bu soru çerçevesinde araştırmaya katılanlara uygulanmıştır”(Altun, 2011: 97). O, bu testin sonucunda olumsuz verilere rastlamamıştır. O’na göre yirminci yüzyılda modernleşen ülkelerdeki bireylerin maruz kaldığı modernleşme sürecinin etkileri, onlar üzerinde on sekiz ya da on dokuzuncu yüzyıldaki endüstrileşme sürecinde veya sömürge ülkelerindeki insanların üzerinde meydana gelen sosyo-psikolojik anlamındaki olumsuz etkileri meydana getirememiştir.

3.3 Modernite

Bu gün dünyanın her yerinde bulunan bireyler tarafından paylaşılan çok önemli bir deneyim şekli vardır. Başka bir ifadeyle, “ben ve diğerlerine, uzay ve zamana, hayatın sunduğu fırsatlar ve zor yanlarına yönelik bir deneyim şekli vardır. Ben bu deneyimler yığınına modernite diye adlandırmak istiyorum”(Berman, 1994: 27). Bu bağlamda modernliği tanımlayan Berman, modern olmanın özelliklerini ise şu şekilde dile getirmektedir: “Modern olmak, bizlere güç, coşku, gelişme, serüven, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; diğer yandan sahip olduğumuz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi”(Berman, 1994: 27). Baudelaire, “Modern Hayatın Kitabı” isimli eserinde moderniteye yönelik fikirlerini şu şekilde aktarır: “Modernite anlık olandır, geçip gidendir, olumsal olandır; sanatın yarısıdır; öteki yarısı ise sonsuz olandır, değişmeyendir”(Harvey, 1997: 23). Modernite, uzun süreli, büyük ve yorucu çabaların filizlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Yüzyılları aşan çalışmalar, baskıcı atmosferlerde filizlenen cesur fikirler, sancılı ve büyük umutlar vaat eden değişim-dönüşüm hareketidir. “Modernite; benlik, sosyal ilişkiler ve doğanın, detaylı bir kontrol ve düzenleme programına tabi olmasını ihtiva eden dünyanın hakimiyeti etiği tarafından; dünyanın kontrol edildiği ve düzenlendiği geniş bir rasyonalizasyon sürecinin kültürel, sosyal ve politik şartlarının sonucudur”(Turner, 2003:123).

“Kökenlerini aydınlanma, rasyonalite ve akıl ideasından alan modernite, siyasi ve iktisadi bakımdan sırasıyla Fransız ve sanayi devrimleriyle kurumsallaşmış, bireysel, kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasi bir dönüşüm projesidir”(Önder Erol, 2016: 49). Modernitenin temelleri Rönesans ve reform ile atıldı. “Modernite, yaşamı anlamlandırmada ve sürmede herhangi bir dış otoriteyi kabul etmez. Akılcı, özgür ve yaratıcı bireyin dünyayı yeniden dizayn edebileceğine, toplumların akıl ve bilimsel bilgi ile aynı süreci yaşayacağına inanır ve bu durumu savunur”(Aslan, 2011: 10). İnsan kaderini kendi tayin edebileceğine inanmaya başlar. Çünkü onun günlük yaşamını ve geleceğini kendi aklıyla planlayabilecektir. Günlük hayatın öznesi Tanrı yerine insan ve insan akli olmaya başlamıştır. Bu durum devlet yönetimine de yansımıştır. Zira kralların gücünü ve yönetim hakkını Tanrı’dan aldığına yönelik düşünce yıkılmış. İnsanın hem kendisini hem de devleti

yönetebileceği fikri hâkim olmaya başlamıştır. İnsanlar için referans kaynağı din veya inanç yerine bilimsel bilgi olmaya başlamıştır.

Modernitenin dayanak noktası ve meşruiyet aracı “rasyonalitedir”. Rasyonalitenin kökenleri, Rönesans’ın sonlarına doğru ilerleyen matematik fiziğinin, 17.yüzyılda doğanın yapısının matematik kavramlarıyla açıklanabileceğini göstermesine kadar uzanır. Modern doğa biliminin kurucuları olan Copernicus, Galilei ve Newton’un buluşları, ancak rasyonel akıl aracılığı ile kavranılabileceğinden, toplumun kavranışında da kullanılan rasyonel akıl yürütmeye modernitede ayrıcalıklı bir önem atfedilir(Önder Erol, 2016: 52).

Modernite sürecine geçiş, tüm toplumların yapısını ve insanların hayatını etkileyen dört önemli devrimle meydana gelmiştir: İngiltere’de zuhur eden Sanayi devrimi, Newton’un öncülük ettiği Bilimsel devrim, akli rehber edinen Kültürel devrim ve yönetimi Krallardan alıp halka teslim eden Siyasal devrim.

1 –*Bilimsel Devrim*: Isaac Newton tarafından başlatıldığı kabul edilen bu devrimde, bilimin gizemi insan aklı ile matematiksel formüllerle çözülme/keşfedilme yoluna gidilmiştir. “Bilim tarihinde, bilim ve teoloji arasındaki ilişki genellikle husumetli bir seyir izlemiştir. Teoloji ya da dinsel bilgi insan aklına vurulmuş bir prangadır. Tanrıların rızası uğruna insan kendini ve doğayı keşfetmekten vazgeçmiştir. Aklın yerine dogma, özgürlüğün yerine tiranlık hüküm sürmektedir”(Balci, 2010: 40). Bilimsel devrim ile insan kendi aklını kullanma cesareti ve iradesini göstererek, aklına vurulmuş prangalardan kurtulmuştur. Böylece insanlık cehaleti geride bırakarak bilim çağına adım atmıştır.

2 – *Kültürel Devrim*: Kültür bir bakıma toplumların rengidir. Hayatımızın her alanında kendini var eden bir olgudur. Sürekli bir yenilenme ve yeni olana bir yönelim söz konusudur. “Modernlik, başı sonu belli olmayan her şeyin diğerlerinin tamamlayıcı parçası olduğu mükemmel bir bütünlüğün içinden çıkma, geri kalanlar ile arasındaki farkı hesaplama ve bu farkı korumak için kendini sürekli denetim altında tutma, modern kültürün temelidir”(Balci, 2010: 78-79). Yenilenme ve devrimler en iyi şekilde kendilerini kültürde belli eder.

3 – *Sanayi Devrimi*: Rönesans ve reform hareketleri ile insanın aklını kullanması sonucunda hem insanların fikirleri değişip önlerini görebilir hale gelmişler hem de bilgi seviyeleri artmış. Coğrafi keşifler ve ticaretle zenginleşen batı, bu zenginliği

aklın ve bilginin hizmetine sunmuştur. Bunun sonucunda sanayi devrimi gerçekleşmiş ve büyük sanayi tesisler hem üretim ilişkilerini hem de insanların yaşam standartlarında değişime yol açmıştır.

4 – *Siyasal Devrim*: “Modern-öncesi dünya için iyinin kaynağı, kadim olandır. Yani önceden verilmiş bir karara sadık kalmak iyi değerini yaratır. Bundan dolayı yaşam, önceden var olan düzene, her düzeyde uymayı gerektirir. Kadim düzen içindeki bu durum siyaseti ve kültürü doğrudan biçimlendirir”(Balci, 2010: 57). Yönetim Tanrı tarafından Krallara verilmiştir. Kral Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Bu yüzden Krala karşı gelmek Tanrı'ya karşı gelmektir. Hikâye ve masallarda da her zaman Kral en güçlü, kudretli ve bilgili olan kişidir. Prenslar çok yakışıklı ve yetenekli, prenseseler ise çok güzeldirler. İnsanlar Krala hizmet etmekten onur duyarlar. Ülke toprağı onun doğal mülkü kabul edilir. Bu şekilde kurulu düzene karşı gelmek, düzeni bozmak gibi suç kabul edilmektedir. Siyasal devrimle beraber bu algı yıkılmış, halk iradesini yönetimde gösterme yoluna gitmiştir. Kral ya sembolik bir yetki ile kenara çekilmiş ya da ona karşı gelenler tarafından kendisi ile beraber ortadan kaldırılmıştır. Bu durum da temsili demokrasinin önünü açmıştır.

Modernite, bize verdikleri kadar bizden de almaktadır. Ulus ötesi ticaret ağları, üniversitelerin ulus içi ve ulus ötesi eğitim programları, daha iyi bir hayat standardı ve iş bulma ümidiyle yapılan göçler, tüm ülkeyi kaplayan tek tip eğitim anlayışı gibi hareketlilikler birbirinden uzak birey ve toplumları birleştirir. “Ama paradoksal bir birlikteliktir bu, bölünmüşlüğün birliği: bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak, Marx'ın deyişiyle “katı olan her şeyin gittiği” bir evrenin parçası olmaktır”(Berman, 1994: 27). Diğer yandan göç eden bir birey geride sevdiklerini, yaşadığı şehir ve ortamını, gelenek-göreneklerini, dilini, tüm yaşantılarını ve küçük dünyasını bırakır. Gittiği yer bambaşka bir dünyadır artık. Bir yandan eski hayatını geride bırakmaya çalışırken, diğer yandan yeni hayata alışmaya çalışır. Yeni insanlar, hayatlar, kurallar geçerlidir. Modernitenin sonuçlarına geçmeyerek, birbirine yakın anlamlara gelen ve kimi zaman karıştırılıp birbirinin yerine kullanılan modernizm, modernleşme ve modernite kavramlarının arasındaki farka kısaca değinelim.

Modernite, modernizm ve modernleşmeye göre daha geniş ve kapsamlı bir kavram olup, daha çok özellik ve eğilimi ihtiva eder. “Bundan ötürü modernite, modernizm ile özdeşleştirilemez, çünkü modernizm modernite içerisinde sadece bir eğilimi ifade eder ve bir durumu temsil eder”(Çiğdem, 1997: 68). Modernite ile ilgili yukarıda da değindiğimiz gibi, eskiden yeniye geçişi ifade eder. Yani gelenekten moderne geçme anlamında kullanılmaktadır. Modern ise sadece yeni olanı ifade etmektedir. Daha çok sanatsal ve kültürel alanlarındaki değişimi, dönüşümü, yeniliği ifade etmektedir. Modernleşme de moderniteye göre daha özel bir anlamı ifade eder. Modernite, geleneği bırakıp modern olana doğru bir eğilimi ifade eder. Aynı zamanda geleneği reddetme, geleneğe bir başkaldırıdır. Modernleşme ise bunun kurumsallaşmış halidir. Gelenekten kopuşun ifadesidir. Yönü yeniye yani sadece ileriye dönüktür. “Modernleşme, toplumsal modernitenin kurumsal halini ifade eder” (Çiğdem, 1997: 72). Modernliğin farklı hallerine bu şekilde değindikten sonra, şimdi de bir anlamda modernliğin bir sonucu olan “Sosyoloji Bilimi”nin öncülerinin modernite ile ilgili görüşlerine kısaca değinelim.

4. ÖNCÜ SOSYOLOGLARIN MODERNİTE ANLAYIŞLARI

4.1 Karl Marx'ın Modernlik Analizi: Kapitalist Modernleşme

Moderniteyi kapitalist bakış açısı ile ele alan Karl Marx (1818 - 1883), ekonomik modernleşmenin, modernitenin en önemli sacayağı olduğu fikrindedir. Kapitalizm, ekonomik hareketliliğin başladığı günden günümüze dek, dolaylı ya da direkt anlamda herkesin hayatını etkilemiştir. Eskiden yavaş ve etkisi uzun zaman sonra hissedilirken günümüze doğru yaklaştıkça bu etkilenme daha hızlı ve daha belirgin hale gelmiştir. Hayatımızı bu denli etkileyen bir olguyu ele alan Marx, kapitalist modernleşme kuramını geliştirir. "Marx, kapitalizmin gebe olduğu tüm paradoks ve çelişkilerini tüm ayrıntıları ile ele alan kapitalist modernleşmenin en erken ve bütünlük arz eden açıklamalarından birini sunmuştur"(Harvey, 1997: 120).

1848'de Komünist Partisi kongresi için Karl Marx ve Friedrich Engels'in kaleme aldığı Komünist Manifesto kitabında, iki temel topluluktan bahsedilir: Burjuvazi ve proletarya. Burjuvazinin geleneksel durumundan modernleşmeye doğru evirilen durumu ile aynı şekilde proletarya ve ikisinin arasında süregelen mücadelesi üzerine isabetli ve evrensel fikirler yürütülür. Bu mücadele aynı zamanda toplumun birçok farklı ve karşıt kesimi arasında da yürütülmektedir. Tarihin eski çağlarından, antik Roma'ya, Ortaçağdan günümüze bu mücadele devam etmektedir. Geçmişten günümüze doğru güçlenen burjuva, bu sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaktan ziyade, yeni ve farklı sınıflarını oluşmasını sağlamıştır.

Bu mücadelede gelişen burjuvaziden birçok yeni durumun neşet ettiğini belirten Marx, "feodalitenin yıkıntıları arasından filizlenen modern burjuva toplumu, eski sınıfların yerine yeni sınıflar, eski baskı koşullarının yerine yeni baskı koşulları, eski mücadele biçiminin yerine yeni mücadele biçimini getirdiğini"(Marx & Engels, 2014: 38) belirtir. Burjuvanın varlık sebebi devrimler yaratmaktır. Her yapılan devrim aslında bir yenliktir, eskiden yeniye, gelenekten kopup modernliğe doğru bir adımdır. Bu değişimin çok hızlı ve kaçınılmaz olduğunu belirten Marx, şunu belirtmektedir: "Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider, yeni oluşunlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan silinip gider"(Marx & Engels, 2014: 41).

Günümüzde bu yeni oluşumların meydana gelmesi daha da hızlanmış ve küçük zaman aralıklarında yeni yeni oluşumlara tanıklık etmekteyiz. Özellikle cesur denizcilerin yetişmesi ve yeni ticari yol arayışları sonucu meydana gelen coğrafi keşifler ve dünyanın farklı yerlerinin keşfedilmesi, bu yeni oluşumların ana sebebi olarak gösterebiliriz. “Yeni pazarlar ve sömürgelerle yapılan ticaret, metaların artması, ticarete, denizciliğe, sanayiye olağan üstü bir canlanma getirdi. Böylece parçalanmış feodal toplumun içindeki devrimci unsurların hızla gelişmesine yol açtı”(Marx & Engels, 2014: 38-39).

Eğer dünyayı iki gruba ayırırsak hiç kuşkusuz bunu en iyi işveren-işçi, istihdam eden-istihdam edilen veya Komünist Manifesto'da ifade edildiği üzere burjuva-proletarya şeklinde gruplandırabiliriz. Çünkü dünya üzerinde bu ikili gruptan daha genel iki grup yoktur. Bu şekilde genelliği olan ve dünyanın her yerinde varlığı mevcut olan bir grup ya da grupların yaptığı her şey tüm dünyada etkisini doğrudan hissettirecektir. Marx'a göre burjuvazinin gerçekleştirdiği devrimler tüm devrimlerden muazzam ve meydana getirdiği değişim ve dönüşüm tarihin hiç bir döneminde olmamıştır. Bu bağlamda O şunu dile getirir: "İnsan faaliyetinin neler yaratabileceğini ilk ortaya koyan burjuvazi olmuştur. Burjuvazi, Mısır'ın piramitlerinden, Roma'nın su kemerlerinden ve Gotik katedrallerden kat kat üstün harikalar yaratmıştır"(Marx & Engels, 2014: 40-41).

Marx, Komünist Manifestonun ilk bölümü olan "Burjuvalar ve Proleterler" kısmında, burjuva ve proletaryanın zaman içindeki değişimini yani modernleşmesini anlatır. Sanayi devrimi ile kurulan büyük ve modern fabrikaları, bu fabrikalarda çalışmak üzere köylünün şehre gelişini ve şehrin nasıl çekim merkezi haline geldiğini betimler. Üretimin insan gücüne dayalı ortaçağdaki yavaşlığından ve sanayi devrimi ile yani modernleşme ile beraber hızlanmasından, üretilen malların ulusal pazarları aşarak dünya pazarlarına sunulmasından, küçük ölçekli üreticilerin globalleşen üreticiye direnememesinden bahseder. “Amerika'nın keşfi ile yeni bir dünya pazarı kurulur, buna bağlı olarak sanayi, ticaret, denizcilik ve demiryolları yayıldıkça burjuvazi ilerledi”(Marx & Engels, 2014: 39). Buna karşın Ortaçağdan kalma sınıflar bir bir kaybolmuştur. Dar kafalılık ve içine kapanıklık geride kalmış, çok yönlü düşünen, atılgan olan, çevresinde olup bitenden haberdar olan ise ilerlemiş,

güçlenmiş ve hükmeder hale gelmiştir. Dünya ile iletişim halinde olan daha çok kazanmaktadır. Çünkü eskiden köyler, az bir şehir desteği ile beraber kendilerine yetebiliyorken, ihtiyaç ve taleplerin çeşitlenmesi ile beraber; şehirler hatta ülkeler kendi kendilerine yetmemeye başlamıştır. “Eski yerel ve ulusal kendi kendine yeterliliğin ve içe kapanıklığın yerine çok yönlü ve kompleks ilişkiler geçti. Ulusların çok yönlü bağımlılığı artık söz konusu olmaktadır”(Marx & Engels, 2014: 42). Bu şekilde deniz aşırı ve uluslararası ticaret gelişti. Bu büyük dönüşümdeki yerini alan daha da güçlenmiştir. Ama bunun dışında kalan zayıflamış ve zamanla ortadan kaybolmuştur. Günümüzde de bu durum kendini belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Zira kendini yenilemeyen, geliştirmeyen, çağa ayak uyduramayan hızla yok olup gitmektedir. "Kitle iletişim araçlarının icadı, sermayenin giderek daha az elde yoğunlaşması, üretimin giderek merkezileşmesi ile mali ve merkezi idarileşme görülür, ulus devletler ortaya çıkar. Böylece bu devletler büyük güç toplamış oldular"(Berman, 1994: 130).

Sanayileşme ve üretimin merkezileşmesi ile beraber, yoksul köylü sanayi şehirlerine akın etmiştir. Bunun sonucunda şehirler hızla büyümüştür. Kurulan büyük fabrikalarda binlerce işçi çalışmaktadır. Üretimin merkezlere kayması, göçün şehirlere doğru hızlanması ile insanların yönünü şehirlere çevirmiştir. Köyden şehre insan akını ve şehirlerin hızla büyümesi hala devam etmiştir. Daha önceleri insanların çoğunluğu köylerde yaşarken, sanayileşme ile beraber başlayan ve hala devam eden göç sonucu insanların %90'ından daha fazlası gibi ezici bir çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır. Geri kalmış ülkelerde şehirlerde yaşayanların oranı daha gerilerde iken, gelişmiş ülkelerde şehirlerde yaşayanların oranı yükselmektedir. Meydana gelen gelişmeler insanları şehirlere daha da bağımlı hale getirmiştir. "Tıpkı kırsal alanı kente bağımlı kıldığı gibi barbar ve yarı barbar ülkeleri medeni ülkelere, köylü halkları burjuva halklara, Şark'ı Garb'a bağımlı kıldı"(Marx & Engels, 2014: 40). Bu şekilde medenileşme, yani modernleşme başlamıştır. Çünkü yenilikler kentlerde meydana gelir ve oradan diğer şehirlere ve köylere yayılır. Köylerde herkesin günlük olarak yaptığı rutin işler vardır. Kentlerde rutin işler yapanların yanı sıra, rakiplerine karşı daha iyisini yapma, daha kalitelisini üretme, yeni, işlevsel ve hayatı kolaylaştırıcı icat etme çabası vardır. Kentlerde rekabet vardır, rekabet de

üretimi ve yenilikleri beraberinde getirir. Kentleşmeyle beraber gelenekten uzaklaşma, dine bağlılığın ya da muhafazakârlığın gerilemesi, akrabalık bağlarının gevşemesi, geniş aileden çekirdek aileye geçiş kendini gösterir. Bunların yerini bireyselleşme, yalnız yaşama, bireysel düşünme, özgür düşünme gibi olgular yerini alır. Kimin ne dediği değil, aklın kabul ettiği düşünce biçimi öne çıkar. Eylemler rasyonelleşir. Toplumda kültürel değişimler meydana gelir. Farklılıklar azalır, homojenleşme artar. Ortak kullanım alanlarının getirdiği birlikte yaşama zorunluluğu ve eğitim seviyesinin yükselmesi ile demokratikleşme hızla ilerler. İş bölümü ve uzmanlaşma artar. Bu şekilde sıralayabileceğimiz değişimlerle toplumlar bir bakıma evrim geçirerek ilerler, medenileşir, modernleşir.

Marx, değişim ve dönüşümde ekonomik eksenli bir yaklaşım sergilemiştir. “Burjuvazi hâkimiyeti ele geçirdiği her yerde, bütün feodal, ataerkil, kır yaşamına özgü ilişkilere son vermiştir. İnsanları birbirine bağlayan karışık feodal bağları kesip, çıkardan ve “nakit ödeme” den başka bir şey bırakmamıştır”(Marx & Engels, 2014: 40). Marx, bu toplumsal değişim ve dönüşümün tasvirini şu şekilde aktarır: “O, beş aşamalı bir toplum tipolojisi çizer: İlkel Komünal, Feodal, Kapitalist, Sosyalist ve Komünist düzendir. Kapitalist düzen yaşanılan zamanı simgelerken, ilerleyen zamanlardan bunun yerini, işçi sınıfının kuracağı ve tarihin tanık etmediği bir düzene bırakacaktır. Bu sosyalizm ve komünizmdir”(Cirhinlioğlu, 1999: 122). Marx burada mevcut düzenin komünizm ve sosyalizme gebe olduğunu dile getirmektedir.

Mevcut zamanı simgeleyen kapitalizm; çalışanlar ve üretkenler için aşırı bir zenginliği sağlayabilmektedir. Bu zenginlik devletleri bile etkisi altına alabilecek bir güce erişebilmektedir. Bu zenginlik kimi zaman bolluğu ve dolayısı ile müreffeh bir hayatı beraberinde getirebilmektedir. Bu müreffeh hayat Antik Yunan ve İyon kentlerindeki insanlarda olduğu gibi özgür düşüncenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Yunan kentlerinde filozoflar, düşünürler ve bilim insanlarının yetişmesinde bu özgür düşünce ortamının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu müreffeh hayat sayesinde, özgür düşünce gücünü bir kere daha ortaya koyarak yeni oluşumlar ve yeni yapılar meydana getirmiştir Tabi bu madalyonun istenen ve arzulan kısmıdır. Bu duruma değinen Marx; “Burjuvazinin feodalizmi yer çalarken kullandığı silahlar şimdi burjuvazinin kendisine çevrilmiştir. Ancak burjuvazi

bununla da yetinmemiş, aynı zamanda bu silahları kullanacak insanları, modern işçileri, proleterleri yaratmıştır”(Marx & Engels, 2014: 45). Modern sanayide insanlar birer metaya dönüşmüşlerdir. Zira büyük fabrikalarda her bir işçinin bir tane görevi var; sürekli, her gün ve her an aynı görevi yapmaktadır. Daha çok kazanma hırsıyla işçilere yüklenen patronlar; işçilerinin emeklerinde çok daha az bir ücret karşılığında onları çalıştırma yoluna gitmektedirler. Burjuvanın zorbaca işçi çalıştırdığını belirten Marx; “Bu zorbalık, amacının kazanç olduğunu ne kadar açıkça ortaya koyarsa o kadar aşağılık, o kadar tiksindirici, o kadar dayanılmaz olur”(Marx & Engels, 2014: 46) ifadesini kullanır. Bu şekilde çalıştırılan işçi çok defa bu ağır şartlara itiraz eder, bu itirazlar çatışmalara, ölümlere sebebiyet vermektedir.

Tüm bunların sonucunda çalışma ve ücret koşullarının iyileştirilmesi adına kazanımlar elde etmişleridir. Bu kazanımları elde etmelerindeki en büyük etken birlik olma, kendi içlerinde örgütlenme yoluna gitmeleridir. Örgütlenme, ilerlemiş olmanın bir nişanesidir, zira gelişmiş ülkelerde örgütlenme oransal olarak geri kalmış ülkelerden daha yüksektir. Modern zamanda erkeğin ve kadının çalışma şekilleri de değişmiştir. Zamanımızda da görüldüğü üzere kimi kurumlarda kadın çalışan, erkek çalışanı ya geçmiş ya da eşit sayıya ulaşmıştır. Bu oranın kadın lehine artması için çalışmakta ve teşvik edilmektedir. Zira hizmet sektöründe erkeğin yapabildiği hemen her işi kadın da yapabilmektedir. Çoğu yerde kadın çalışanlar daha çok tercih edilmektedir. ”Kol emeği ne kadar az beceri ve kuvvet gerektirse, yani modern sanayi ne kadar gelişirse erkek emeğinin yerini o derecede kadın emeği alır”(Marx & Engels, 2014: 46). Marx’ın ekonomi temelinde ele aldığı modernlik analizinde, burjuva-işçi sınıfları başta olmak üzere sınıf çatışmaları yer almaktadır. Analizinin temelinde ise üretim ilişkileri yer edinir. Kapitalist ekonominin öznesi burjuvadır. Proletarya ise ezilen, sömürülen, emeğine yabancı kılınan sınıftır.

4.2 Max Weber’in Modernlik Analizi: Rasyonelleşme/Akılçılaştırma

Klasik sosyologlardan Weber, modernlik analizini toplumun genel hatlarıyla modernleşmesi üzerinde değil de, belirli bir alan üzerine temellendirerek lokal açıklama yoluna gitmiştir. Marx’ın modernlik analizini sermaye ve kapitalizm üzerinde temellendirmesi gibi, Weber de rasyonelleşme/akılçılaştırma üzerine

temellendirmiştir. “Modernleşmenin ilk evreleri olarak kabul edilen zamanlarda yapılan bu analizler, daha çok modernliğin belirli yönlerine odaklanmış ve lokal sondajlar üzerinden yapılan analizleri kapsamaktadır”(Akşit, 1985: 520). Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* isimli eserinin önsözünde Avrupa’da Protestanların Katoliklere göre daha zengin olma nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Bunun için Püriten mezhepler olan Lutherci, Kalvinist ve Methodistlerin anlayışlarına değinmekte ve bunlar üzerinde analizler getirmektedir. Bu zenginlik veya ilerlemeyi akılcılığa bağlamaktadır. “Önceki toplumlar din, gelenek veya kişisel karizma gibi irrasyonel inançlar veya düşünce sistemlerine dayanırken, modern toplum mantığa ve kendi düşünce ve örgütlenme sisteminin asıl temeli olarak akla başvurmaya dayanır”(Slattery,2018: 79). Protestanlığın akla uygun olduğunu, bununla beraber Katolik uygulamalara tepki olarak ortaya çıkan Protestanlığın akıl dışı uygulamalara karşı olduğunu belirtmektedir. “Geleneksel dinler inanç, ibadet ve hatta büyüye dayanırken, bunun tam aksine Protestanlık çok daha rasyoneldi, mantıktan yoksun ritüellere ve tüm irrasyonel açıklama biçimlerine karşıydı”(Slattery, 2018: 81). Eski olandan yeniye, gelenekten moderne ve hurafelere dayalı fikirlerden akıl ve mantığa dayalı yani akılcılığa geçmenin bir ifadesi olarak bir yönüyle Protestanlık kendini var etmiştir. Bu özelliklerle temellenen yapılaşmalar ilerlemiş, diğerleri geride kalmıştır.

Weber *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* isimli eserinde, Avrupa’yı kendi içinde değerlendirmekle beraber Avrupa’yı Ortadoğu ve Uzakdoğu ile karşılaştırırken, Avrupa’nın hemen hemen her alanda önde olduğunu ve bunun nedenini de Avrupa’nın akılcılık temelli bir gelişim sergilemesine bağlamaktadır. “Şu anda kültürümüzde baskın olan hali açısından bakıldığında, eğitilmiş, uzman bir personelle, akılcı, sistematik ve uzmanlaşmış bilimsel çalışma sadece Batı’da ortaya çıkmıştır”(Weber, 2017: 12). Birçok alanda karşılaştırma yapan Weber, Çin’in çok gelişmiş bir tarih bilimine sahip olduğunu, Hindistan siyasi fikrinin Avrupa’dan (Machiavelli) izler taşıdığını ancak bir Aristo’nun sistemli yönetiminden dahası akılcı bir yönetimden yoksun olduğunu belirtir. Hindistan’ın ve Yakın doğunun hukuk sistemi belirli bir seviyede olsa da Roma hukukunun devamı olarak gelişen Batı hukukunun gerisinde kalmıştır. “Çünkü Batı hukukundaki akılcı hukuk bilimi

için şart olan kesin sistematik düşünce yapıları yoktur”(Weber, 2017: 10). Weber, akılcı kimya biliminin ise sadece Batıda olduğunu belirtir. Oryantalist bir perspektif ile ele aldığı karşılaştırmasında, Batıyı üstün tutar ve bunu rasyonaliteye bağlar.

Batı mimaride de ileri konumdadır. Çünkü Şark, Rönesans’ın batıya sağladığı akılcı uzamsal perspektifin kullanımından yoksundur. Batının modernleşme yolu neden diğer toplumlarca takip edilmiyordu? “Weber’e göre bu sorunun yanıtı Batının kültüründe, kişilerüstü kural ve düzenlemelerin toplumsal hayattaki davranışlara sistemli biçimde uygulanması ve disipline edilmesinde aranmalıydı. Batı mimarisi, matematiği, bilimi ve müziğin tümü rasyonelleştirici bir kültürün öğeleri olarak sayılabilir”(Swingewood, 1998: 191). Weber burada batı dışı toplumların modernleşmede geri kaldığını vurgulamaktadır. Çünkü modern toplumlarda bireyin menfaati arka planda ve toplum menfaati ön plandadır ama geri kalmış toplumlarda bireyin menfaati ön planda ve toplumun menfaati arka plandadır. Sistematik uygulama, kural ve düzenlemelerde de, modern toplumlarda kendini göstermektedir. Geri kalmış toplumlarda ise öne çıkan güçtür. Güçlü olanın dediği ve istediği geçerlidir. Batı ileridedir, çünkü bilim batıdadır. “Weber, modern çağın ruhunun, modern toplumu geçmişteki toplumlardan ayıran temel dinamiğin rasyonalite olduğu konusunu Batıya eşsiz bir misyon yükleyerek açıklar. Bu eşsiz özelliğin sadece Batıya ait olduğunu iddia eder”(Kaya, 2012: 126). Weber’e göre bilim en geçerli hali ile sadece Batı’da mevcuttur. Devlet yönetimi ve yapılanması, hukuki işleyiş, Marx’ın modernite için en geçerli neden saydığı kapitalist sistem için de aynı durum söz konusudur. Weber, akılcı ekonomik sistem anlayışı ile zenginleşmenin olduğunu ve Batı’nın bu anlamda önce geçtiğini belirtir. “Kapitalist teşebbüslerin akılcı yapılanması, gelişim aşamasındaki iki önemli etmenin varlığı ile mümkün olmuştur: Çağdaş ekonomik yaşama tam olarak hâkim olan, konut alanlarıyla iş alanlarının birbirinden ayrılması ve bununla ilişkili olan akılcı muhasebecilik...”(Weber, 2017: 19). Ekonomik gelişmeyi rasyonel sisteme bağlayan Weber, çağdaş ekonomik sistemlerinin temellerinin de ancak akılcı yöntemlerle atılabileceğini belirtir. Weber de Marx gibi ekonomik değişimin dinamikliğine inanır. Ancak o kapitalizmden ziyade, rasyonaliteye vurgu yapar. O, “kendi içinde sürekliliğinin içeren bir rasyonalite fikrini geliştirir. Toplumsal hayat giderek daha da hesaplanabilir,

rasyonel, etkili ve duygusuz bir şekilde bürünecektir. İnsanlık bürokrasinin ve rasyonel hukuki otoritenin ‘demir kafes’i içinde kısıp kalacaktır”(Turner vd. 2015: 242). Bürokrasi, modern hayatın kaçınılmaz bir gerçekliğidir. Duygudan uzak bir gerçeklik olan bu yapı, daha çok siyaset olmak üzere çeşitli kurallara bağlı olarak tasarlanmış hiyerarşik bir yapıdır. Bu yapıdaki her bireyin yapmakla mükellef olduğu bir görevi vardır. Kendine çizilmiş olan sınırların dışına çıkma yetkisi elinden alınmış olan bireyin hem iradesine gem vurulmuş hem de özgürlüğü kısıtlanmıştır.

Weber, modernitenin önemli bir yanı olarak gördüğü kapitalizm ile Hıristiyanlık mezheplerinden Protestanlık ile ilişki kurmaya çalışır. Bu ilişkiyi izah etmek için de “kapitalist ruh” terimini kullanır. O, moderniteyi rasyonalite, bilim, teknoloji, modern hukuk ilkeleri, iş hayatında meydana gelen değişimler gibi başlıklar üzerinden değerlendirmeye çalışır. Bu bağlamda “Weber’in başta kapitalizm olmak üzere, din ve bürokrasi üzerine yaptığı çalışmalar *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinin özünü oluşturur”(Slattery, 2018: 79). Çünkü sanayi devrimi doğu Avrupa ya da tüm Avrupa’da aynı anda değil de, daha çok Protestanlık mezhebinin hâkim olduğu İngiltere, Hollanda ve Almanya’da meydana gelmiştir. Bu ülkeler sanayide ve bunun sonucu olarak ekonomik alanda diğer Avrupa ülkelerine göre daha ileri gitmişler. Kalvinizm başta olmak üzere Püriten mezheplerinin inanç ve ahlak anlayışları Sanayi Devrimine zemin hazırlamıştır.

Protestanlık mezhebi, ne Katolik mezhebi gibi tamamı ile kendini ahiret hayatını kazanmaya adanmış ne de tamamıyla kendini dünya hayatına adanmış gibi bir anlayışı benimsemiştir. Katolik mezhebi ise, fakirlik ve çileciliği cennetin anahtarları olarak kabul etmiştir. Özellikle ruhban sınıf evlenmez ve cinsel hazlardan uzak durur. Aynı zamanda zenginlikten de uzak dururlar. Çünkü zenginliğin insanı dünyanın zevk ve sefasına daldıracağını ve İlahi rızayı kazanmaktan uzaklaştıracağını düşünürler. Doğrusu bu düşünce ve pratiklerin halkta çok belirgin bir karşılığı vardır. “Ahiretin her şey demek olduğu ve Hıristiyanların toplumsal anlamda konumunun Kutsal Komüniona kabul edilmeye dayandığı bir dönemde, kilise vaazlar aracılığı ile zamanımız aklının hayalinin de ötesinde bir etkiye sahipti”(Weber, 2017: 209). İnsanlar arasında okuma yazmanın çok çok düşük olduğu, halkın çok fakir ve çok bilgisiz olduğu bu eski zamanlarda, bilginin yegâne

kaynağı olarak da din adamları görülmektedir. Onların ağzından çıkanlar kimine göre kanuna yakın bir geçerliliğe sahiptir.

Böyle bir ortam ve zamanda skolastik düşünceye tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu mezhep ve türevleri, hem İlahi rıza ve ahireti kazanma ile dünya hayatını kazanmayı bir noktada buluşturacak pragmatist bir yol izler. Hem cinsel engellemeler hem de fakirlik anlamında çıkışı yolunu bulmuşlardır. “Püritanizm, bireysel zenginliği Tanrının inayetinin bir işareti, kurtuluşu ise önceden alınlarına yazılmış bir azınlığın görülebilen bir sembolü olarak ilan etmiştir”(Slattery, 2018: 80). Bu anlamda çok çalışan Kalvinistler, zenginleştiler ve kendilerinin seçilmiş bir grup olarak lanse ederek, zenginliği olumsuz bir şey olduğuna dair psikolojik baskıyı yenmeye çalıştılar. Aynı zamanda para kazanıp zenginleşme bir çalışmanın sonucuydu. Çalışmak büyük bir erdem, boş oturmak ise büyük bir günahtır. Çalışmak Allah’a yaklaştırır. Çünkü kazandıklarını O’nun adına harcayabilir ve O’nun rızasına nail olabilirsiniz. Tembellik yapınca bunu yapma durumun olmaz. Bu bağlamda “çalışmaktan kaçız söz konusu olamaz, çünkü çalışma çileci bir erdem deneyimidir. Bir işte rasyonel ve metotlu davranış Tanrının inayetinin bir işareti olarak kabul edilir. Püritenizm bakımından “zamanı boşa harcamak” günahların ilki ve en büyüğüdür”(Turner vd. 2015: 248). Çünkü çalışmadan boşa geçen her an Tanrının takdirini kazanmadan kayıp giden zamandır. Tembelliğe ve tembellik yapana karşı çok olumsuz bir yaklaşım vardı. “Aziz Pavlus, çalışmayan yemek bile yemesin der”(Weber, 2017: 215). Aylak aylak dolaşmaya karşı çıkıldığı gibi erdemli olmanın bir işareti olarak kabul ettikleri çalışmayı da teşvik etmişler. Bu çalışmanın sonucunda insanlar zenginleşmeye başlamıştır. Kazandıklarını değerlendirip, daha çok yatırım yapıp daha çok zenginleştiler. İnsanlar, israftan ve kazandıklarını sağa sola savurmaktan uzak durmuştur. Çünkü “bunlar kapitalist ruh için temel önem arz etmektedir. Katoliklerin savurganlık ve lüks harcamaların karşın, Püritenler tutumlu ve idareli davranıp, hazzı reddettiler. Harcamak yerine tasarruf, Sanayi Devrimi için çok önemli olan yatırım ruhunu yarattı”(Slattery, 2018: 80). Katolikler toplum için bireyi feda ederken, Protestanlar için birey önemli ve daha özeldir. Demokratik bir yol izleyen Protestanlar, rahipler aracılığı ile değil, doğrudan Tanrı ile iletişim kurmayı savunmuştur. Katolikler, ibadet, inanç, kimi zaman hurafelere kadar giden

argümanlarla yola çıkarken, Protestanlar rasyonel davranıp, akla aykırı olan gelenek ya da inanç anlamında olan her şeye karşı çıkmışlar.

Çalışmanın ve dolayısıyla İlahi rızaya nail olacak kazancın teşvik edildiği Püriten mezhep düşüncesine göre, İlahi rıza doğrultusunda evlilik de teşvik edilmiştir. “Manastıra göre, evlilikte dahi cinsel ilişki, ancak Tanrı’nın şanını yüceltmek amacıyla onun tarafından verilen “Verimli olun ve çoğalın” emriyle uyumlu olacak şekilde yerine getirildiği zaman serbesttir”(Weber, 2017: 215). Nüfus anlamında çoğalmak ve ekonomik anlamda zenginleşmek, bireyi Tanrı’ya yaklaştırıyor ve O’nun rızasını kazanmaya vesile oluyorsa, bu duruma olumlu bir yaklaşım söz konusudur.

4.3 Emile Durkheim’in Modernlik Analizi: Endüstriyalizm

1858-1917 yılları arasında yaşayan ve Sosyoloji bilimine yönelik fikirleri ve katkıları dolayısıyla Kutsal Üçlü’den biri olarak kabul edilen Fransız sosyolog Emile Durkheim, modernlik analizini “endüstriyalizm/sanayileşme” üzerinden yapmıştır. Durkheim, ilk kez 1893 yılında kitap olarak basılan ve doktora tezi olan *Toplumsal İşbölümü* isimli kitabında, değişen toplum üzerindeki analizlerini yazmıştır. Durkheim’in toplumsal yapıya dönük analizlerinde, “düzen ve denge başat kavramlardır. Onun için asıl soru, toplumların dengeli ve uyumlu hale nasıl getirilebilir sorusudur. Toplumların nasıl gelişip karmaşık bir hal aldığı ise cevabını aradığı diğer sorudur”(Cirhinlioğlu, 1999: 28). Burada önce ikinci sorunun cevaplanması gerekmektedir. Çünkü hızla sanayileşen Batı kentleri artık nüfusunu doyurmakta yetersiz kalan köylerden hızlıca göç almaktadır. Tıbbın ilerlemesiyle salgınlarla toplu ölümler durmuştur. Hızla artan nüfus, dev kentleri meydana getirmektedir. Ölçüsüz ve plansız olarak büyüyen birçok kentte gecekondu ve çarpık şehirleşmeler meydana gelmektedir. Asıl mesele bu şekilde karmaşıklaşan şehirlerde “toplumsal dayanışma” nasıl meydana getirilecek ve “toplumsal düzen” nasıl sağlanacaktır. Şehirlerdeki bu hızlı gelişim ve değişimden sonra, kırsal kesimden ayrılıp kentleşen, geleneksel toplumdan modern topluma evirilen toplumu inceler. “Bütün bu geçiş koşullarıyla değişimlerin ortasında, büyük ölçüde gelişmiş sanayi toplumlarına özgü bireysel hak ve özgürlükler kitle toplumunun toplumsal

düzen ve denetim ihtiyacı karşısında nasıl gelişmekte ve korunmaktadır”(Slattery, 2018: 114). Durkheim, bunun toplumsal işbölümü sağlandıktan sonra, toplumsal dayanışmayı sağlayarak gerçekleştirilebileceğini belirtir. Durkheim, “geleneksel toplumların basit sosyal yapılarını, modern toplumların karmaşık işbölümüyle karşılaştırmak ve analiz etmek için iki toplumsal düzen şeklini ortaya koyar: mekanik dayanışma ve organik dayanışma”(Slattery, 2018: 115). Mekanik dayanışma, geleneksel toplumlar için geçerli olan bir yapı iken organik dayanışma karmaşık ve modern toplumlar için geçerli olan bir toplumsal yapıdır. Mekanik dayanışma basit bir yapıya sahipken, organik dayanışma daha girift bir yapıya sahiptir. ”Mekanik dayanışma, bireyin tümünden küme içinde eritildiği, gelenek ve göreneğin bireysel girişimleri, en küçük ayrıntısına dek düzenlediği ilkel toplumlarda bulduğumuzu söyleyebiliriz”(Durkheim, 2013: 180). Durkheim, ilkel/geleneksel toplumları, cemaat veya toplulukları içindeki ilişkilerin çok basit ve bireylerin çoğunun aynı işi yaptığını belirtir. Bunlar ya çiftçi ya da avcı/toplayıcıdır. Gündelik yaşam tarzları genellikle aynıdır. Herkesçe yapılan ortak adetler söz konusudur. Bu ortaklığın nedeni Durkheim’in bahsettiği “kollektif bilinç” ya da “ortak bilinç” olarak, toplumsal konsensüstür. Bu uzun bir geçmişten gelen ve toplumsal dayanışmanın üzerine temellendirildiği, bireylerin davranışlarını hem düzenleyen hem de belirleyen ortak bir ahlak ya da düşünce birliğidir. Durkheim’in düşüncesine göre “Mekanik toplumlarda bireysel özgürlük, seçme hakkı ve özerkliğin düşük düzeyde olması şaşırtıcı değildir. İnsanlar kollektif bilincin hâkimiyeti altındadır. Eylemleri onun buyruklarına ve birbirine bağlı akrabalık birimlerinin kısıtlamalarına tabidir”(Turner, 2015: 357). Bundan ötürü itaat etmek, topluma uymak bireylerin hayatında zorunluluk arz eder. Toplumla özdeşleşmiş adetlerin ve herkesçe kabul edilip bilinen ritüellerin dışına çıkanlar veya bu çizgiden sapma gösterenler şiddetli şekilde cezalandırılmaktadır. Çünkü bilinen ve kabul edilen mutlak doğrular vardır. Bu doğrulara aykırı davranmak, mutlak şekilde yanlış yapmak demektir. Bu da net bir biçimde cezayı gerektirir.

Durkheim ikinci toplum yapısını, dahası gelişmiş toplum yapısı için yaptığı adlandırmayı şu şekilde tarif etmektedir: “Uzmanlaşmış işlevlerin karşılıklı bağımlılıkları sonucu, herkes kendi özel alanına sahip olmakla beraber, aynı

zamanda başkalarından da ayrılmayacak durumdadır. Bu tür dayanışma, farklı farklı insanları birbirine bağlamayı daha iyi anımsattığı için ona *organik dayanışma* dedik”(Durkheim, 2013: 180). Durkheim bu tür dayanışmanın çağdaş toplumlarda görüldüğünü belirtir. Birey toplumun birliğini güçlendirirken, toplum da bireyin özgürlüğünü elinden almaz, fikirlerini, hareketlerini ve iradesini sınırlandırmaz. Bu dayanışma biçimi toplumların gelişmesiyle kendini topluma dayatır. Gelişmiş toplumda bu dayanışmanın olması zorunludur. Çünkü bu dayanışma biçimi olmazsa toplumda kaos çıkar. Çünkü toplumlar gelişirken, hem sanayi, ekonomik, eğitim, sağlık ve yaşamın her alanında farklı ve girift işler, meslekler ortaya çıkar ve uzmanlaşma zorunlu bir hal alır. Çünkü yapılan bir görevin daha iyi bir şekilde yerine getirilmesi bir başka ifadeyle o iş ve işlemin profesyonelce ifa edilebilmesi için uzmanlaşma şarttır. Bu durumda mekanik dayanışma topluma yetersiz gelmeye başlar ve doğal olarak işlevsiz kalır. Çünkü “kollektif anlayış yerine bireycilik, ortak mülkiyet yerine özel mülkiyet, komünal/toplumcu sorumluluk yerine bireysel haklar, ortaklaşalık yerine sınıf ve statü farklılıkları geçmeye başlar. Güç ve otorite, aile ve kiliseden hukuk ve devlete geçer”(Slattery, 2018: 115). Her şey resmi olmaya ve kontrol altında tutulmaya başlanır. Çünkü resmi olmayan yapı toplumu idare etmeye bir arada tutmaya güç yetiremez artık. Toplumsal düzenin sağlanması, toplumsal ilişkilerin uyum içinde ve ahenkli şekilde işleyip akması için organik dayanışma kendini dayatır. Modern ve gelişmiş bir toplulukta, “birey sayısı arttıkça, yoğunluk artar ve bireyler ancak farklılaşma koşuluyla, yani her biri kendine özgü bir görev ve bir yaşam biçimi seçmesi durumunda varlıklarını sürdürebilirler, böylece iş bölümü toplumsal dengenin birinci koşulu olur”(Durkheim, 2018: 181). Çünkü Durkheim’e göre, organik dayanışmanın temelini her bireyin birbirine bağımlı olduğu sanayiye dayalı ekonomi modellerini ayakta tutmayı sağlayan girift iş bölümü oluşturmaktadır. Karşılıklı iş yapan topluluklarda ve bireylerde birbirine bağımlılık vardır. Bu hem karşılıklı faydadır hem de çıkardır. Ancak Durkheim bunu Spencer’in iddia ettiği üzere sadece çıkar üzerine inşa etmez. Çünkü sadece çıkar üzerine kurulan ilişkiler toplumda çatışma ve kaosa sebebiyet verecektir.

Durkheim, toplum düzenini bozan muhtelif suçlardan bahsederken, asıl meselenin suç teşkil eden, düzen bozan davranış, meydana gelmeden onu engellemek

olduğunu belirtir. Ceza, suçu ortadan kaldırmaz der ve aynı zamanda suçluya ne ceza verileceğinden ziyade, suçu meydana gelmesini engelleme meselesine kafa yorar. “Gerçekten de, eğer suç bir hastalık ise, ceza onun ilacıdır ve başka türlü görülmesine de olanak yoktur. Eğer suç hiç de hastalıklı bir şey değilse, cezanın da onu iyileştirmek gibi bir amacı olamazdı ve asıl işlevi başka yerde aramak gerekirdi”(Durkheim, 2018: 105). Durkheim ceza konusunda iki yaptırım şekli olduğunu belirtir: Özgürlüğe ve hayata mal olan acı verici şeklindeki cezalandırıcı yaptırım ile “yurttaşlık hukuku ile genel hukukta olduğu gibi, cezadan ziyade yeniden-uyum içeren, meseleleri ihlal edilmeden öncesindeki hallerine getirmeyi hedefleyen iade edici yaptırımlar”(Slattery, 2018: 117). Durkheim’e göre, ceza vermeyi ön gören yaptırım biçimleri daha çok geleneksel toplumlara özgü iken, iade edici yaptırımları öngören yaptırımla ise daha çok modern toplumlardaki organik dayanışma biçimini yansıtmaktadır. Hiç kuşkusuz toplumun mekanik dayanışma tipinden organik dayanışma biçimine evrilmesi, toplumun bir bütün olarak değişimini sağladığı gibi ceza ve cezalandırma sisteminde de değişime neden olur. Bu yöndeki değişim, “normatif düzenlemeleri ve ihlalleri telafi etmenin ve kuralları çiğneyenleri karşılıklı bağımlılık ağı ile yeniden bütünleştirmenin cezalandırıcı olmayan yollarını bularak, daha az cezalandırıcı ve daha çok iade edici hale gelen hukuk kurallarına yansır”(Turner, 2015: 357). Durkheim’e göre, modern hukuk ve modern ahlak, mekanik dayanışma biçiminden arındırılmıştır ve çıkarıcılıktan uzaktır. Bu da toplumsal düzenin, adaletin ve gelişmişliğin yüksek seviyesini gözler önüne sermektedir.

Ancak bu geçiş kimi zaman İngiltere’deki gibi az çatışmalı, kimi zaman da Fransa’daki gibi yoğun çatışmalı ve çok sancılı sürecin sonucunda gerçekleşmektedir. Bu durum Durkheim’in ilgisini çekmiştir. Toplumda ortaya çıkan kuralsızlık, kanunsuzluk, düzensizlik ve karmaşıklık gibi durumunu “anomi” diye isimlendirmektedir. Durkheim’in bu durumda, toplumbilimine yani sosyolojiye biçtiği rol; bu durumun ortaya çıkmasına sebep olan nedenleri ortaya çıkarmak, etkili ve sonuç getirici çözümler üretmek, düzeni sağlayacak sosyal politikalar geliştirerek, toplumsal değişimi ve toplumsal geçişi daha kolaylaştırmak suretiyle sorunları aşmayı sağlamaktır

5. ANTHONY GIDDENS VE YAPILAŞMA KURAMI

Anthony Giddens, (1938 - ∞) İngiliz sosyolog ve düşünürdür. İngiliz parlamentosunun üst kamarası olan Birleşik Krallık Lordlar Kamarası üyesidir. Eskiden asilzadelerden oluşan ve babadan oğula geçen üyelerden müteşekkil olan bu kamara, günümüzde yapısı değişerek, kraliçe, partiler veya devlet için burada bulunması elzem kişilerden meydana gelmektedir. İngiltere başbakanlarından olan Tony Blair'in de danışmanlığını yapmış olan Giddens, hayatta olan ve günümüzdeki en önemli toplum bilimcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Şimdiye dek 30 kadar dile çevrilmiş olan 34 kitabı yayınlanmıştır. Toplumla ilgili kuramların bütüncül şekilde değerlendirilmesi ve modern toplumlar üzerine yaptığı çalışma ve fikirlerle tanınmaktadır. Bütünsel fikirler bağlamında ve sosyal teoriye hem farklı bir yöntemle hem de yeni bir soluk getirme anlamında yapılaşma teorisini geliştirmiştir.

Sosyal bilimlerde uzun bir dönem boyunca birey ya da topluma yüklenen misyon üzerine görüş ayrılıkları meydana gelmiş ve bu anlamda tartışmalar yaşanmıştır. Giddens, bu tartışmaların toplumbilime zarar verdiğini ve buna sebep olan düalist yapılardan kurtulmak gerektiğini savunur. “Bu düalizmlerden; yapı/eylem, birey/toplum, makro/mikro, determinizm/iradecilik, öznelcilik/nesnelcilik ve nitel/nicel gibi ayırma sebep olacak metodolojik yaklaşımlardan kurtulmanın yolu uygun “faillik/yapı” geliştirmektir”(Giddens, 2005: 4). Giddens, dünyada var olan şeyleri birbirinden bağımsız veya birbirinin karşıtı olarak düşünmemek gerektiğini belirtir. Bu tartışmalara sebep olanlardan en önemlisi olarak birey/toplum ikilisi olduğunu söyleyebiliriz. Zira toplumbilimin asıl nesnesi de birey ve toplumdur.

Bu bağlamda asıl olan birey midir, yoksa biz birer birey olarak toplumun peşinden sürüklenip ona göre mi şekilleniyoruz. “Bireyler özgür ve hayatta irade sahibi midirler yoksa hepimiz sadece içinde doğduğumuz toplumun öznelere, ipleri zengin ve güçlünün elinde olan kuklalar, her hamlenin irade ve kavrayışımız dışındaki diğer güçlerin denetiminde olan satrançtaki piyonlar mıyız?”(Slattery, 2018: 486). Toplumunu değerlendirirken asıl olan birey midir? Yoksa toplum mudur? Toplum bireyden meydana geldiği için, birey nasıl ise toplum da bireye göre mi

şekillenir? Yoksa “Tabula Rasa” zihin yapısı ile dünyaya gelen bireyi toplum mu şekillendirir? Kuşkusuz bunun gibi çok fazlaca uzatabileceğimiz nedenlerin doğruluk payları vardır. Ancak kimi toplum bilimciler bireyi ön plana çıkartıp buna yönelik fikirler geliştirirken, kimi toplumbilimciler bunun karşıtı olarak toplumu nazara almışlardır. “Bu tartışmalar sosyoloji biliminin geçmişinde yapısal işlevselci ve yapısal Marksistlerin determinist görüşleri ile fenomenolojik ve sembolik etkileşimcilik gibi farklı yaklaşımlar ve bireyin özgürlüğüne inananları karşı karşıya getiren bir savaşı başlatmıştır”(Slattery, 2018: 486). Çünkü bir bütünün iki yönünü oluşturan toplum ve bireyi toplumbilimcilerin bir kısmı “birey” derken, diğer kısım “toplum” deyince bu “Kutsal Savaş” kaçınılmaz olmuştur.

Bununla beraber ikinci dünya savaşından sonra Talcot Parsons tarafından geliştirilen sosyal sistem, sosyoloji araştırmalarının belirleyici çerçevesini oluşturmuştur. Bu sistem üç özellik üzerine temellendirilmiştir: sosyal nedensellik, doğalcılık ve işlevselcilik. Bu özelliklerden *işlevselcilik*; kaynağını Durkheim’den almıştır. Durkheim’in fikir ve kitapları bu anlamda önemli kaynaklardır. “Parsons’ın işlevselciliği, bir toplumun kendisini oluşturan bireysel üyelerinin dışında kendine özgü ihtiyaçları olduğunu vurgulamıştır. Kaynağını da Durkheim’in eserlerindeki işlevselci temalardan almaktadır”(Esgin, 2008: 192). Durkheim’in işlevselcilik anlayışı O’nun organik dayanışma anlayışına dayanmaktadır. Zira burada bir toplumu insana benzeterek yaptığı analogik benzetmesinde, bir bedeni oluşturan her organ ve uzvunun farklı bir görevi olup, bir insanın bir bütün olarak yapması gereken filleri tamamlar niteliklere sahiptir. Hiçbiri diğerinin yerine geçmemekte aksine birinin görevini yapmaması durumunda vücudun ahengi bozulmaktadır.

Doğacılık da kaynağını Durkheim’den almaktadır. Çünkü O, sosyolojinin bilim olma özelliğini kazanabilmesi için, sosyolojinin doğal bilimlerinin metodolojik yapısına ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. “Durkheim’in amacı, sosyal olana ilişkin meşru bir bilim olan sosyolojinin, diğer bilimlerde olduğu gibi, tam olarak evrensel yasalara ulaşmasını sağlamaktır. 19.yy pozitivizminde topluma ilişkin belirlenimler doğa bilimlerinin metodolojik örgüsü içinde tanımlanmalıdır”(Esgin, 2008: 196). Sosyolojinin doğa bilimlerinin metodolojik kuralları üzerinde temellendirilmesi gerektiği fikri kendini baskın şekilde belli etmiştir. Ancak Giddens buna karşı çıkar

ve bunun hatalı bir yaklaşım olduğunu belirtir. “Sosyolojinin doğa bilimleri grubuna ait olduğu, bunun için doğa bilimlerinin esaslarını ve hedeflerini körü körüne olduğu gibi almaya çalışma düşüncesi, hatalı bir düşüncedir. Sosyolojiye bu şekilde yapılan kazanımlara şüpheli yaklaşmak haklı bir düşüncedir”(Giddens, 2012: 11). Giddens, bunu belirtirken, sosyoloji ile doğa bilimleri arasına set çekmez ancak doğa bilimlerinden faydalanmakla beraber bağımsız bir bilim olması gerektiğini savunur. Comte, doğa bilimleri ile sosyolojinin benzerliklerini ortaya koymaya çalışmış ve Durkheim de bu fikri benimseyerek devam ettirmiştir. Comte, doğa bilimlerinin olgularla ilgilendiğini belirtmiş ve sosyolojinin de aynı yöntemle “sosyal olgularla” ilgilendiğini açıklamıştır. Durkheim, bundan hareketle kendimizi doğanın bir parçası, doğada birer nesne olarak görmemiz gerektiğini belirterek, doğa bilimleri ile sosyoloji arasındaki ortak özelliklere dikkat çekmek istemiştir. Giddens buna itiraz etmiştir. “Topluma ya da “toplumsal olgular”a doğal dünyadaki nesnelere ve olaylara yaklaştığımız gibi yaklaşamayız. Çünkü toplumlar ancak insanlar olarak bizim kendi eylemlerimiz içinde yaratıldıkları ve yeniden yaratıldıkları sürece var olurlar”(Giddens, 2012: 19). O, toplumsal faaliyetlerinin nedeni ile doğa olaylarının nedenlerinin birbirinden farklı olduklarını belirtir. Burada “çifte etkileşim” kavramına dikkat çeken Giddens, toplumun ve bireyin karşılıklı olarak birbirlerini yarattıklarını belirtir. Sosyal sistemin üçüncü özelliği ise sosyal nedenselliklerdir. “Sosyal nedensellik, sosyal bilimcilerin her bir bireyin davranışının nedenlerini bildiklerini, o bireyin ise nedenler konusunda söyleyecek bir şeyi olmadığını vurgulamaktaydı”(Yıldırım, 1999: 26).

Giddens, uzun süreden beri sosyal teoride tartışılan gelen ve düalist/ikili yapıların farklılığı üzerinde durularak yapılan tartışmaları aşarak, bu düalist/ikili yapıların ortak özellikleri üzerinden hareket ederek bir sentez ortaya koymaya çalışmıştır. Farklılıklar üzerinden gidilerek yapılan tartışmalar, bir tarafı olduğundan daha önemli gösterme ve diğer tarafı olduğundan önemsiz gösterme ya da görmezden gelme gibi kısır tartışmaları net bir şekilde eleştirmiştir. Yapı/fail, mikro/makro, özne/nesne, toplum/birey gibi ikili yapıları bağdaştırma yoluna gidilmiştir. Giddens, yapılaşma kuramını geliştirirken; işlevselcilik, fenomenoloji, Durkheim, Weber Marksizm, heremeneutik, etnometodoloji gibi bir birçok akımın etkisinde kalmıştır.

Ancak bunlardan daha çok etnometodolojinin etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Bu yüzden etnometodolojiye ve yapılaşma kuramının özünü teşkil ettiğini söyleyebileceğimiz yapının ikiliğine değineceğiz.

5.1 Etnometodoloji

Giddens'in yapılaşma kuramında etnometodoloji önemli bir yer edinir. O, etnometodolojik yaklaşımı önemli ve isabetli görür. "Toplumbilim gelenekleri içinde yalnızca fenomenoloji ve etnometodolojide pratik bilincin yapısının ayrıntılı ve ustaca yapılmış değerlendirmeleri vardır"(Giddens, 1999: 47). Parsons'ın yapısal-işlevselci yaklaşımına göre, insanın eylemleri toplum tarafından belirlenmekte ve insan edilgendir. Giddens buna karşı çıkar ve etnometodolojik yaklaşım üzerinden Parsons'ın yaklaşımının işlevsiz olduğunu vurgulamaya çalışır. Etnometodolojik yaklaşıma göre, birey davranışlarının farkındadır, birey davranışlarını belirler. Birey dışardan etkilenir ve bu onun davranışlarına yansır ancak bu etki sınırlıdır. "Etnometodoloji, insanların kendi dünyalarını nasıl inşa ettiklerini ele alarak, gündelik yaşamın yeknesanlılığının araştırılmasına dayanır. Yapılaşma kuramının temel varsayımlarından biri olan insan aktörünün bilgili olduğu görüşü etnometodolojiden alınmıştır"(Yıldırım, 1999: 27).

Garfinkel tarafından fenomenolojinin toplumsal araştırmalarda kullanılması ile geliştirilen etnometodoloji, insanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları olayları, problemleri, yaşadıkları deneyim ve tecrübeleri nasıl ele aldıklarını, nasıl anlamlandırdıklarını ampirik olarak inceler. Etnometodolojinin asıl amaç ve hedefi, insanların yaşadıkları sosyal ortama, olaylara, gündelik hayatlarına anlam atfetmek için kullandığı teknikleri incelemek sureti ile gündelik hayatın muğlâk, bilinmeyen, gizemli özelliklerini görünür hale gelmesini sağlamaktır. Gözleme dayalı olarak, yaşayarak, neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele aldığı insanların gündelik hayatlarının rastgele geliştiğini kabul etmez. Bir ortamın varoluşu orda bulunan eyleyiciler sayesinde olur ve onlar tarafından bilinçli olarak düzenlendiğini varsayar. "Etno, bireylerin erişebileceği ortak bilgi birikimi iken, metodoloji toplumsal dünyanın öznesi olan bireyin dünyayı anlamasına ve bu anlamı iletmesini sağlayan stratejilerle işaret anlamını ifade etmektedir"(Swingwood, 1998: 320). Tanımından da

anlaşılacağı üzere etnometodolojide, birey ve bireyin eylemi temele alınmaktadır. Etnometodologlar, bireyin dışarıda tutulmasına karşı çıkarlar. Garfinkel, Durkheim'in üzerinde durduğu temel referans noktası olarak aldığı "toplumsal olgu" nesnesine karşı çıkarak bunun yerine referans noktasını yani özne olarak bireyi koyar. Zira toplumu meydana getiren de bireydir. Toplum bireylerin toplamında oluşuyor ise toplumun genel olarak eylemleri de bireyin eylemlerin toplamıdır. Toplumu genel olarak incelediğimiz zaman genel bir fikir sahibi olsak da birey hakkında tam ve sağlıklı bilgi edinemeyiz ve sağlıklı analizlerde bulunamayız. O toplumsal olguları bireyin gündelik eylemleri içinde arar. Garfinkel'in gündelik hayat incelemelerini üzerinde temellendirdiği ilkeler vardır. Sağduyu bilgisi, faillik, bağlama gönderimlik, refleksivite(düşünümsellik) ve açıklanabilirliktir.

Sağduyu bilgisi; sosyolojide, genelde dağınık olan, belli bir çerçevesi olmayan, söze dökülmeyen bilgidir. Bu şekilde dağınık olan bilgiye Durkheim karşı çıkmış ve bunun sosyolojiden tamamen atılması gerektiği görüşündedir. Çünkü sağduyu bilgisi tamamen insanların gündelik hayatlarının bilgisini içermektedir ve O'da bireyden ziyade topluma odaklanmıştır. Ancak bunu şiddetle reddeder ve O'nun incelemelerinin asıl konusunu ise bu sağduyu bilgisi oluşturmaktadır. Garfinkel'e göre sosyolojinin asıl üretim kaynağının insanın günlük hayatında yaşadıklarıdır. Bireyin düşünceleri, eylemleri, etkileşimleri... Garfinkel sağduyu bilgisinin olduğu gibi ele alınması gerektiği fikrindedir. Sağduyu bilgisine objektif şekilde yaklaşılmalı ve bilimsel bilgiye de bu şekilde yaklaşmak şarttır. "Schutz gibi onun için de toplumsal dünyanın faillere nasıl görüldüğü sosyal analizcinin tek geçerli araştırma konusudur. Tek gerçeklik budur, başka her şey sosyologların yapay bir üründür"(Layder, 2006: 104). Garfinkel'in gündelik hayat incelemelerinde sağduyu bilgisini ön plana çıkarması, hiç kuşkusuz O'nun sıradan insanın gündelik hayatına verdiği önemi göstermektedir. Giddens, sağduyu bilgisinin önemine vurgu yapar. "Sağduyu bilgisi gündelik hayat bilgisidir ve sağduyu terimi daha dikkatli şekilde tanımlanmalıdır"(Giddens, 2005: 15).

Faillik; Garfinkel'in gündelik hayat incelemelerini sağduyu bilgisi ile birlikte tamamlayan diğer ilkedir. İnsanlar kendi bilinç ve iradeleri ile gündelik hayatlarını şekillendirirler. Sağduyu bilgisi ile hem kendi hem de toplumun yeniden üretimini

sağlayacak eylemde bulunur. Fail sürekli ve çok farklı olmazsa da yeni yeni eylemlerde bulunur. Garfinkel'e göre bir bakıma toplumsal olgular bu şekilde meydana getirir. Birey bu eylemleri ile içinde bulunduğu toplumu da şekillendirdiğini söyleyebiliriz. İşte etnometodoloji “faillerin karar verme süreçlerini, akıl yürütürken kullandığı metodları araştırır. Yani faillerin kurallara göre davrandıklarını veri olarak almak yerine, bu kuralları uygularken kullandıkları metodları açığa çıkarmaya çalışır”(Coulon, 2015: 29).

Bağlama-Gönderimlik ilkesini ise şu şekilde ifade edebiliriz: Gündelik hayatımızı idame ettirip, şekillendirirken muhakkak ki farklı kişilerle iletişime geçeriz. Bu iletişim ve etkileşimin öznesi kuşkusuz dildir. Çünkü konuşarak dolayısıyla dil sayesinde muhataplarımız ile anlaşırız. Soru-cevap şeklindeki diyalog, şiir okuma, konferans verme, haber sunumu, ders anlatımı, ürün tanıtımı... vs bunu istediğimiz kadar uzatabiliriz ki tüm bunları dil sayesinde yaparız. Bunların tümünde kullanılan sözcükler bir anlamı işaret eder. Bağlama gönderimlik tanımsal olarak; “İfadelerin anlamlarını dile getirdikleri bağlamdan aldıklarını, yani kelimelerin kesin anlamlarını konuşma sırasında, içinde üretildikleri somut bağlama gönderim yapılırken kazandıklarını ifade eden kavramdır”(Coulon, 2010: 36). Kullandığımız “ben”, “sen” zamirlerinin bağlamı, yani neye işaret ettikleri açık ve nettir. Ancak biraz daha kapalı ve akademik dilde konuşan birisini anlamak için biraz düşünmek gerekir. Zira sözün nereye gittiğini, dolayısıyla neye bağlandığını anlamaya çalışırız. Çünkü konuşma sırasında duyduklarımız tabiri caizse buz dağının görünen kısmıdır. Görünmeyen kısım ise kelimelerle asla ifade edilemeyecek bir bağlam olabilir. Örneğin 2.Dünya Savaşı dediğimiz zaman bunu sadece üç kelime ile ifade etmiş oluruz. Ya onun bağlamı? Onlarca ülkenin savaşı, on milyonlarca ölüm, büyük yıkımlar...

Refleksivite (Düşünümsellik);Garfinkel'in etnometodolojisindeki kavramlardan biri diğeridir. O'na göre toplumsal düzenin oluşmasında her bireyin katkısı vardır. Şöyle ki “insanlar düzeni, anlamı ve yaptıkları şeylerin rasyonelliğini gündelik yaşamda kullandıkları sözcük ve betimlemelerle inşa ederler. Çünkü bir durumu betimlediğimizde aynı zamanda onu inşa etmiş oluruz”(Coulon, 2010: 36). Bu düzenin oluşmasında bireyin gerçekleştirdiği eylemin üzerindeki muğlaklığın varlığı

söz konusudur. Örneğin ne yaptığını bilmediğimiz bir kişi, öğrenci olduğunu ya da sporcu olduğunu söylediği zaman, hem bir belirsizliği gidermiş olur, hem ne yaptığını kanıtlamış olur. Refleksivite ile aşına olunan bir durumun devam ettirilmesinde muğlaklığın kalkmasına gerek olmadan yapılan eylem devam eder durur. Örneğin okula giden öğrenciler, öğretmenleri ile ilgili her şeyi bilmeleri gerekmeden, öğretmen-öğrenci rolünün bilinci ile her gün okula gider gelirler. Okul yaşantıları gündelik hayatlarının normal bir parçası olarak devam eder. “Refleksivite bilinçli bir düşünce değildir. Yani insanlar davranışlarının refleksif olduğunun bilincinde değiller. Eğer bireyler davranışlarının refleksif olduğunun bilincine varırlarsa, gündelik yaşamdaki davranışlarını sürdürmekte zorlanırlar”(Coulon, 2015: 36). Giddens, refleksiviteye diğer etnometodologlardan daha fazla anlam yükler. “Refleksivite, yaptıklarımız üzerinde her daim düşünme, kendimizi ve durumumuzla ilgili bilgileri ve faaliyetlerimizi bunlara göre değiştirme kabiliyetimizi anlatır”(Giddens, 2005: 12).

5.2 Yapının İkiliği

Giddens, düalist kuramların sentezi ile yeniden inşa ettiği eylem kuramı vasıtasıyla, ihmal edilen, eksik bırakılan ve geri plana itilen kuramları farklı bir anlayış ile yeniden değerlendirme ve kısır döngüyü andıran tartışmalara son verme amacındadır. Yapılaşma kuramı, ne yaptığının farkında olan aktif bireylerin etkileşimlerinden oluşan, istemli eylemler ile inşa edilmiştir. “İnsanlık tarihini yaratan istendik etkinlikleridir. Ancak tarihin kendisi istendik bir tasarı değildir, kendisini bilinçli olarak yönlendirme çabalarına da sürekli karşı çıkar”(Giddens:1999: 71). Yapılaşma kuramına göre, sosyal teorinin araştırma nesnesi, ne tamamıyla bireyin istemli eylemleri ne de tamamıyla sosyal bir yapının etkisiyle oluşan sonuçların varlığı üzerinde olmalıdır. “Sosyolojik teori, temel inceleme/araştırma nesnesi olarak, yapı ile eylemin karşılıklı etkileşiminin ürünü olan sosyal pratikleri merkeze almalıdır. Buradaki problem, anlam ve öznellik kavramlarının yapısal unsurlarla nasıl ilişkilendirileceğidir”(Esgin, 2008: 272). Giddens, yapı ve eylemi ayrı ayrı değerlendirmeye karşı çıkar ve bunların ayrı olamayacağını, bu ikilinin karşılıklı etkileşiminin ve bunun sonucunda ortaya çıkan bir bakıma “ortak eylem veya nesneye” vurgu yapar.

Giddens, yapıyı toplumsal bir gerçeklik olarak değerlendirir ancak yapıyı tek yönlü olarak ele almaz. Çünkü o yapıyı birey ve toplumdan oluşan bir gerçeklik olarak ele alır. Tek yönlü olarak, yani ya toplum ya da birey üzerinde yoğunlaşan yaklaşımları eleştirir. Bunları eleştirmekle kalmaz hem bireyi hem de toplumu, karşılıklı etkileşimli durumda olan ve birbirine bağımlı bir yapının farklı iki yönü olarak kabul eder. O'na göre yapı hem "birey", hem de "toplum"dan oluşur. Yapılaşma kuramında, Giddens'in üzerinden en çok durduğu kavramlardan ikisi "üretim" ve "yeniden üretim" kavramlarıdır. Giddens'e göre "yorumcu sosyoloji teorileri, yeniden üretim üzerine yoğunlaşmak yerine, bireyler arası ilişkiler vasıtasıyla toplumsal gerçekliğin üretimine odaklanmışlar. Onlar, etrafındaki toplumsal gerçeklikleri yaratan özgür bir faile yoğunlaşmışlardır"(Layder, 2010: 190). Yani bu teoriler, yapıyı oluşturan iki öğeden biri olan, istemli ve bilinçli hareket eden "birey"e yoğunlaşmışlardır. Bu teorilerin aksine yapısallık üzerinde yoğunlaşan teoriler ise toplumsal "yeniden üretim"e yoğunlaşmışlardır. Yapılaşma kuramına göre, bir bütünün farklı yönlerine, farklı gerçekliklerine yoğunlaşan bu akımlar, toplumu ve onun gerçekliklerini açıklamakta yetersiz kalmışlardır. İşte Giddens, bu teorileri bir anlamada indirgemeci bulur ve yapılaşma kuramı ile bu yaklaşımların tartışmalara neden olan eğilimlerini aşma amacını taşımaktadır.

Eşzamanlılık ve artzamanlılık ayırımı hem işlevselcilik hem de yapısalcılığın temel nesnelere biridir. "Günümüzdeki tartışmalar, bu ayırımın hangi ölçülerde gerçekleştirilebileceği konusu üzerinde durmaktadırlar. Eşzamanlılık ve artzamanlılık ayırımının üstesinden gelme denemeleri yapılaşmaya yol açmıştır"(Eşgin, 2008: 275). Giddens, yapısalcı ve işlevselci geleneğin başarısızlığını, onların yapı/eylem ya da eşzamanlılık/artzamanlılık tanımlamalarına bağlamaz. Sebep olarak onların sosyal yaşamın yeniden üretiminde etkin olamamalarını göstermektedir. "Hem yapısalcı hem de işlevselci geleneği sınırlayan ve başarısızlığa uğratan asıl etken, gündelik yaşamın üretim ve yeniden üretimini aktif öznelerin eylemleriyle gerçekleştirilen ve bu öznelere bağlı aktif bir inşa süreci değil, mekanik bir süreci almalarıdır"(Giddens, 2003: 161). Giddens'e göre gerek işlevselci gerekse yapısalcı akım, iki düşünce okulu da toplum hayatının inşasına etkin olan öznelerin üretimi ile tam anlamı ile katılamamışlar ve bunun gerekliliğini

hakkıyla kavrayamamışlar. Bu da bu iki düşünce geleneğinin sosyal teorideki başarısızlığının temel nedenidir.

“Yapılaşma kuramında “yapı” kavramı, toplumsal yeniden üretimde yinelenir biçimde üretilmiş kurallar ve kaynaklar diye geçmektedir”(Giddens, 1999: 35). Toplumsal oluşumun önemli kavramları olan kaynaklar ve kurallar ikilisi, gündelik hayatımızda önemli bir yer edinmektedirler. “Toplumsal yapıların merkezini kurallar ve kaynaklar oluşturur. Bunlar toplumsal düzenin ve düzenli insan davranışının temellerini oluşturmaktadır”(Slattery, 2018: 487). Kurallar, resmi ya da gayri resmi, istenen ya da olması gereken davranışlardır. Gayri resmi olanı toplumsal örf ve adetlere benzetebiliriz, resmi olanı ise yasalara benzetebiliriz. Bir toplumda geçerli olan kurallara, normlara bireylerin riayet edilmesidir. Kurallar iki taraflıdır. Bunları net şekilde ayırmak gereklidir. “Kurallar bir taraftan anlamın kuruluşu ile diğer taraftan da sosyal eylem şekillerinin baskısıyla ilintilidirler”(Esgin, 2008: 281). Kuralların bir bakıma bizim hayatımızı düzenleyen ve belli bir ritmi yakalamasını sağlayan özelliği vardır. “Kaynaklar, mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan malzemeleri ve insanların üretim sağlamlasın gerçekleştirmek için sahip oldukları beceri ve güçleri ifade eder”(Slattery, 2018: 487). Giddens’ın yapı anlayışını oluşturan kural ve kaynaklar, gündelik yaşam pratiklerini birlikte ele alınmalıdır. Kaynaklar birçok anlamda güçle bağlantı kurularak izah edilmektedir. “Kurallar ve kaynaklar sadece pratik kullanımları bağlamında değil, bununla birlikte stratejik bir biçimde değerlendirilmek amacıyla, aktörlerin onlara mesafeli durdukları zamanda da yeniden üretirler”(Giddens, 2003:5). Sosyal sistemlerin üretilmelerini sağlayan yapılar, sistemler ve yapılaşma arasındaki ilişki ve farkları şekil 5’teki gibi izah edebiliriz.

Yapı(lar)	Dizge(ler)	Yapılaşma
Kurallar ve kaynaklar yada toplum dizgelerinin özellikleri olarak düzenlenmiş dönüşüm ilişki kümeleri	Yapanlar ya da topluluklar arasındaki, düzenli toplumsal pratikler olarak düzenlenip yeniden üretilmiş ilişkiler	Yapıların sürekliliğini ya da değişimini dolayısıyla da toplum dizgelerinin yeniden üretimlerini yöneten koşullar

Şekil:2.1 Yapının İkiliği(Giddens, 1999: 69).

Giddens, yapının ikiliğinde, doğa bilimlerinin “tekli hermeneutik”, sosyal bilimlerin de “çifte hermeneutik” olarak adlandırdığı kavramlara da değinir. O’na göre çifte hermeneutikin geliştirilmesi gerekir. “Çifte hermeneutik kısmen mantıksal kısmen empiriktir. Kısmen tüm sosyal bilimler, “kişinin yaptığı” betimleyebilmenin, aktör ya da aktörlerin etkinlikleri gerçekleştirirken bildikleri ve başvurdukları şeyleri bilmesi hermeneutik ile mümkündür”(Giddens, 2003: 18).

Giddens, üretim ve yeniden üretim araçlarından birisi olarak dili göstermektedir. Dili yapı ve konuşmayı da eylem olarak kabul eder. Konuşmanın da gerçekleşmesini sağlayan bir aktöre/özneye ihtiyaç duyulmaktadır. Dilin ise özneye ihtiyacı yoktur. Dil hem bireyden topluma hem de toplumdaki bireye aktarılmaktadır. Yani yapıyı oluşturan öğeler olarak hem birey hem de toplum işlevsellik kazanmaktadır. Önceki nesillerden bize geçen dil, bizden de gelecek kuşaklara geçecektir. Böylece üretim/yeniden üretim meydana gelmektedir. Bunun gibi birçok analizler yaparak, toplumun içinden, gündelik hayatlarından örnekler vererek, neden/sonuç ilişkileri içinde yapılaşma kuramını açıklamaya çalışmaktadır.

Giddens, “*Toplumun Kuruluşu* isimli eserinde “yapılaşma kuramı”nın temel niteliklerini ve önemli yönlerini şu şekilde açıklamaktadır”(Giddens, 1999: 353-356).

“1 – Tüm bireyler bilinçli hareket eden bilgili eyleyenlerdir. Yani gündelik hayatlarında yaptıkları iş ve işlemleriyle ilgili birçok şey bilmektedirler. Bu eyleyenler doğal olarak ne yaptıklarını ve bunları neden yaptıklarını gerekçeli olarak açıklayıp betimleyebilirler.

2 –Bu eyleyenlerin bilgilikleri, kimi zaman bilinç dışı faktörler, kimi zamanda farkında olmayan ya da istenmedik nedenler tarafından sınırlandırılmaktadır. Toplum biliminin en önemli görevlerinden birisi de bu sınırlandırmaları araştırmaktır.

3 –Kurumlaşmış pratiklerin yeniden üretimlerinin çözümlenmesi, gündelik hayatın yeniden araştırılıp incelenmesinin bir parçasıdır. Gündelik hayat, tersinebilir zamanın yinelenabilir özelliğine bağlıdır. Bununla beraber gündelik hayat, geniş uzantıları olan bağlantılar, toplum ve dizge bütünleşmesinin bir yorumu olarak kabul edilmelidir.

4 –Gündelik hayattaki pratiklerin çoğu spontane olup doğrudan güdülenmiş değildir. Sürekli hale gelen pratikler, toplumsal hayatın sürekliliği açısından yapının ikiliğinin ön sıralardaki dile getirişleridir. Rutinleşmiş pratiklerin ifa edilmesi, eyleyenler için güvenlik duygusunun devamı demektir.

5 –Etkileşim ya da bağlamın bağlamsallıklarının çözümlenmesi, toplumsal yeniden üretimin olmazsa olmaz bir parçasıdır. “Bağlam”; zaman-uzam sınırları, hareket, jest-mimik, iletişimin dilsel yönü ve beden hareketlerini ve bunların farkında olmak ile etkilemek ve denetlemek için kullanma pratiklerini kapsamaktadır.

6 –Toplumsal kimlikler ve onlarla birlikte olan konum-pratik ilişkileri, yapının varsayılan zaman-uzam belirteçleridir. Standart hale gelen belirteçlerin, yaş ve cinsiyetin bedensel özelliklerinin kullanımı, tüm toplumlarda, kültürler arası değişimler göz önüne alındığında bile temeldir.

7 –Toplumların çözümlenmesinde “kısıt” kavramına sadece bir anlam yüklenemez.

8 –Toplumsal bütünlüğün yapısının özellikleri içinde, yapısal ilkeler daha çok önemlidir. Çünkü bu özellikler toplumun türü ve genel hatları hakkında bilgi verir. Bir toplumu bütünüyle tek olarak yani homojen şekilde göstermek olanaksızdır. Hatta ulus devletlerde toplumsal sınırları aşan, farklı şekillerdeki toplumsal özellikler söz konusudur.

9 –Toplum biliminde, gücün incelenme sırası gerilerde olamaz. Güç, diğer kavramlar incelendikten sonra incelenecek kadar önemsiz değildir. Güç kavramından önce gelebilecek daha öncelikli bir kavram yoktur. Çünkü güç işleri yürütmenin, ifa etmenin temel aracıdır.”

Sıralanan maddeler, yapılaşma kuramında izah edilen ve herhangi bir toplumsal araştırmaya yönelik yol gösterici birkaç ilkeyi ortaya koymaktadır.

5.3 Yapılaşma Kuramı Bağlamında Giddens’in Modernlik Analizi

Anthony Giddens’in modernlik anlayışı, yapılaşma kuramının ruhuna uygun olacak şekilde, yer ve dönem olarak herhangi bir sınırlamaya tabi tutmadan, hayatın tümünü içine alacak şekilde, geniş bir perspektifle değerlendirir. Giddens,

moderniteyi hayatımızın herhangi bir alanındaki değişim açısından ele alıp değerlendirme yapmaz. Modernitenin gündelik hayatımızın tamamını ve en üst derecede etkilediğini belirtir. Çünkü insanlar tarihin en eski çağlarından beri gündelik hayatlarını kolaylaştıracak icatlar yapıp, yeni yöntemler geliştirmeye çalışmışlardır. Gündelik hayat akışının yavaş olduğu eski çağlarda bu buluş ve yöntemlerin hayattaki etkisi yavaş yavaş hissedilmektedir. Ancak günümüze doğru gelirken, iletişim ve ulaşımın hızlanması, teknolojinin gelişmesiyle beraber, bu icat ve yöntemlerin hayatımız üzerindeki etkisini etkili şekilde hissetmeye başladık. “Modernite, gündelik toplumsal hayatın doğasını kökten değiştirir ve yaşantılarımızın en kişisel yanlarını bile etkiler”(Giddens, 2010b: 11). Giddens, moderniteyi bütüncül bir bakış açısı ile ele alır. Buna karşın sosyolojinin kurucu fikirleri olan Marx, Durkheim Weber moderniteyi tek boyuttan ele almışlar. Yani hayatımızı birçok yönden etkileyen ve birçok boyutu olan moderniteyi sadece bir açıdan analize tabi tutarlar.

Giddens’in modernite çözümlemesini iki kısma ayırabiliriz. İlk kısım, kurucu fikirlerin ve çağdaş sosyologların moderniteye yönelik fikirlerinin eksikliklerinin ortaya konulmasıdır. İkinci kısım ise, hem moderniteye yönelik bir bakıma indirgemeci ve eksik olan fikirlerin tamamlanması hem de modernliği yapılaşma kuramı bağlamında yeniden tanımlayarak, moderniteye yönelik kısır döngüye dönüşen tartışmaları minimize etmek ya da bu tartışmalara yönelik son noktayı koymaktır. Giddens, hem sosyolojinin kurucu fikirleri olup hem de modernliğe ilişkin ilk sosyolojik analizler yapan kişiler olan Marx, Durkheim ve Weber’in moderniteye yönelik yaptıkları değerlendirmeleri eksik bulup eleştirir ve bu sosyologların bu bağlamdaki fikirlerini problemlili bulur. “Problemin özü, sosyolojik teorilerin sosyal değişimleri açıklama noktasındaki başarısızlığıdır. Bunun için asıl sorgulanması gereken bu teorilerin modernliğe yönelik söylemlerinde yetersiz kaldıkları noktalar ve başarısız olma nedenleri nelerdir?”(Esgin, 2008: 327). Toplum bilimi geniş bir alanı içinde barındırıp, bu konulardan modernite üzerinde sağlıklı değerlendirmeler yapılmasına engel olan üç fikre değineceğiz. “İlki modernliğin kurumsal olarak tanımlanmasıdır. İkincisi de toplumbilimin merkezinde olan toplumun tanımlanma şeklidir. Üçüncüsü ise sosyolojik bilgi ile modernliğin

karakteristikleri arasındaki bağlantılarına yönelik tespitlerdir”(Giddens, 1994: 17). Giddens, bu üç madde üzerinden modernliğin analizlerine dair klasik teorilerin eksikliklerini ortaya koyar. Daha sonra bu çizgi üzerinden, yapılaşma teorisi bağlamında kendi modernlik anlayışını geliştirir. Geliştirilen modernlik teorilerinin eksiklerini değinip, daha sonra bu üç maddenin özünü yani modernliğin sağlıklı bir şekilde analiz edilmesine engel olan nedenler açıklanmalı ve nedenleri ile birlikte izah edilmelidir.

1 –*Modernliğin Kurumsal Olarak Tanımlanması*: Giddens’a göre toplumbilimdeki en köklü ve etkili eğilimler bile modernliği yorumlarken, sadece bir tane egemen dönüşüm dinamiği üzerinden hareket etmeye meyilli olmuşlardır. Ana eğilim aktörlerinden olan Marx ve ondan ilham alan yazarlara göre modernliği ve dünyayı modernleştiren temel dönüştürücü güç kapitalizmdir. Bir toplumda modern sosyal düzenin olması için kapitalist düzene sahip olmaları gerektiğini belirten Giddens, tarıma, lokal üretim ve tüketime dayalı feodalitenin, dolayısıyla feodal üretim tarzının çökmesiyle beraber, bu üretim tarzının yerini ulusal ve uluslararası üretim tarzı almıştır. Çok çeşitli mal üretimi ile beraber, alın teri (insan emeği) metalaşır ve toplumun ekonomik sisteminin yanında diğer kurumları da kapitalist düzene sahip olur. Anthony Giddens kapitalist düzende insan emeğine olan bakış açısını, “kullanılıp atılan iş gücü deposu”(Giddens, 2000a: 220) olarak tarif eder. Giddens, Marx’ın modernite tanımını eksik ve indirgemeci bir yaklaşım olarak kabul eder. Çünkü Marx, modernliği, sadece kapitalist düzen ekseninde el almış ve modernleşmenin kriteri olarak değerlendirmiştir.

Marx’ın modernliğe dair tek boyutlu bu analizi, Durkheim ve Weber tarafından eleştirilmiştir. Ancak ikisinin eleştirisi Giddens’ın eleştirisinden farklıdır. Onlar Marx’ın modernliğe yaklaşımını tek boyutlu olduğu için değil yanlış boyuttan ele aldığını düşünerek eleştirmişler. Durkheim, Simon’un geleneğiyle aynı çizgi üzerinden hareket ederek, modern kurumları endüstriyalizm üzerinden değerlendirir. Durkheim, modern olmak için Marx gibi kapitalist değil, endüstriyel düzene sahip olmak gerektiğini ifade etmiştir. O’na göre modern toplumlar hızla değişir ve bu değişim kapitalist düzenden değil, ihtiyaçlar doğrultusunda endüstrileşme sonucu

hızla artan üretim ve bunun sonucunda meydana gelen iş bölümünün etkisinden kaynaklanmaktadır.

Max Weber ise ne kapitalist düzen ne de endüstrileşmenin modern toplumu meydana getirdiğini savunur. Weber, modern toplum için rasyonelleşmenin gerekli olduğunu belirtir. Her bir kurucu sosyolog toplumun modernleşmesini farklı bir bakış açısı ile ele alıp, modernliği farklı bir boyuttan değerlendirmesine karşın; Giddens bu modernleşme tablosuna sorular yöneltir ve o soruların cevaplanmasına yönelik yeni bir bakış açısı geliştirir. Şu an yaşadığımız düzen, kapitalist bir düzen midir? Durkheim'in belirttiği üzere, modernlik kurumlarına şekil veren yegâne etken endüstriyalizm midir? Bu iki teorik anlayışa karşın, toplumun modernleşmesinde asıl güç rasyonalizm midir? Bu şekildeki soruların, sorulduğu şekliyle cevaplanamayacağını belirten Giddens, “Bu gerçeklikleri birbirini dışlayan kategoriler olarak değerlendiremeyiz. Modernlik, bence kurumlar düzeyinde çok boyutlu ve yukarıda değindiğimiz çeşitli gelenekler tarafından belirlenen unsurlardan her birinin burada ayrı bir rol oynadığını”(Giddens, 1994: 19) belirtir. O, kapitalizm, endüstriyalizm ve rasyonalizm gibi önemli toplumsal olguların birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini, bir bütünün ayrı boyutlarını oluşturan bu olgular ayrı ayrı değerlendirildiği zaman hem modernlik anlayışında boşluklar oluşacağını ve bundan ötürü yapılan kısır döngülü tartışmaların devam edeceğini hem de sağlıklı bir modernlik değerlendirmesinin ortaya çıkamayacağına inanır.

2 - *Toplum Kavramının Tanımlanması*. Giddens'a göre, sosyal teorinin modernliği ve onun kurumlarını açıklamada yetersiz kalmasının nedeni olarak her bir sosyolojik akımın topluma farklı bir anlam yüklemesi ve farklı bir tanımlama getirmesidir. Toplumbilimde merkezi bir konumda olan “toplum” kavramının doğru tanımlanmaması önemli bir sorundur. Bu sorun sosyoloji biliminin gelişmesini engellemekte ve sosyolojiye olumsuz anlamda katkı sunmaktadır. Toplumun tanımlanmasında Durkheim'a daha yakın bir çizgide duran Giddens, “toplumbilimin, neredeyse her ders kitabının başında karşılaştığımız, toplumbilim insan toplumlarının incelenmesidir ya da toplumbilim modern toplumların incelenmesidir gibi tanımlamalar bu düşüncenin açıkça ifadesidir”(Giddens, 1994: 19). Sosyolojik teorideki bu sorun, hiç kuşkusuz yapı-fail düalizminin bir sonucudur diyebiliriz. Söz

konusu “toplum” tanımlamalarında çağdaş düşünürlerin çoğu Durkheim’in tanımlamasına yakın olmakla beraber, genel anlamda bu tanımlamaları yapanları ikiye ayırabiliriz. Bir kısmı eylem merkezli diğer kısmı ise yapı merkezli orijine hareket eder. Eylem merkezli olan sosyoloji anlayışı, “Toplumu, sosyal ilişkiler sistemi olarak tanımlar, buna göre toplum, bireylerin eylemleri ve ilişkilerinin toplamından oluşur. Sosyal yaşam veya toplum, bireysel etkileşimlerden teşekkül eden bir oluşumdur”(Esgin, 2008: 332). Durkheimci çizgide ve yapı merkezli düşünce ise, toplumu merkeze alır ve bireyin toplumsal etkinlikler sonucunda şekillendiğini savunur. Bu düşünce akımında toplum bireyden önce gelir ve temel konusu toplumu incelemektir. Bu tanımlamalar ve bunun sonucundan meydana gelen eksiklik ve tartışmalar sosyolojinin geneli için olumsuz bir durum arz etmektedir. Çünkü sosyolojinin konusunun toplum ve dolayısı ile insan ve insanlar arası ilişkilerdir. Toplumu doğru şekilde tanımlamadığımız zaman, gömleğin ilk düğmesini yanlış ilikler gibi, baştan itibaren sorunlu bir teori geliştirmiş oluruz.

Giddens, toplum kavramının tanımlanmasının önemi ile ilgili şu soruyu sorar: “Neden toplumbilimsel düşüncede genel anlamda kullanıldığı şekliyle toplum kavramı hakkında çok dikkatli davranmamız gerekir?”(Giddens, 1994: 19). O’na göre bu durumun iki nedeni vardır. İlki, mistik bir şekilde kafalarında tutup ancak toplumları inceleme nesnesi olarak gören yazarlar, bunu aslında modernlikle ilişkilendirmişlerdir. Bu şekildeki toplumlar dağınık olmayıp içsel bütünlüğe sahip, keskin sınırları olan, kendine has sistemleri olan bir yapıya sahiptirler. Bu şekilde izah edilen toplumlar ileride de değinileceği gibi açık bir şekilde ifade edildiği üzere ulus-devletlerdir. Modern toplumların yapısı açıklanırken, ulus-devlet yapısının şimdiki yapısı ve modern dönemin önceki yapısı arasındaki farkları ve bu modern toplumların kazandığı yeni özellikleri tespit etmemiz gerekmektedir.

İkinci neden ise toplumsal düzenin sağlanması ile ilgilidir. “Parsons’a göre toplumbilimsel düşüncenin öncelikli amacı “düzen problemi”ni çözmektir. Çünkü düzen problemi toplumsal sistemlerin sınırlılığı noktasında merkezi öneme sahiptir. Çünkü burada tanımlanan sorun bütünleşme sorunudur”(Giddens, 1994: 20). Çıkar durumları, insanları çatıştırır ve insanları bu şekilde birbirine düşüren çıkar çatışması ortaya çıktığında sistemin bir arada tutmasını sağlayanın ne olduğu

sorgulanmaktadır. “Dolayısıyla, düzen problemi noktasında sunulan bir sosyoloji anlayışı sosyal değişimi açıklamaktan çok, ona yönelik açılımlarımızda bizi sınırlandırılmış sosyal değişim yorumuna hapsedmektedir. Bu durum modernliğe dair çözümlenmelerdeki yetersizliğin ana nedenidir”(Esgin, 2008: 333).

3– Modernliğin Karakteristik Özellikleri İle Toplumbilimsel Bilgi Arasındaki Bağlantılar: Giddens’e göre toplumbilim, karşıt görüşe sahip düşünce akımları için modern toplumsal yaşantı ile ilgili olarak öngörü ve denetim amacıyla kullanılan ve bilgi üreten bir disiplin haline gelmiştir. Giddens, öne sürdüğü bu tezin iki önemli özelliğine vurgu yapmaktadır. Birinci görüşe göre, fenni ilimlerin doğa alanında elde ettiği denetim gibi bir durumu, bizim toplumbilimsel kurumlar üzerinde kurmamızı sağlayacak bilgileri elde etmemize yardımcı olur. Bu görüşe göre, toplumsal dünya ve toplumbilimsel bilgi araçsal olarak bağlantı halindedir. Toplumsal hayata müdahale etmek için elde ettiğimiz bu bilgiyi teknolojik olarak kullanabiliriz. Giddens’in ileri sürdüğü diğer bir fikre göre ise, Marx ve onun çizgisinde olan yazarların farklı bir bakış açısına sahip olduklarını belirtir. Bu bakış açısını savunan yazarlara göre ““Tarihi kullanarak tarih yapmak” düşüncesi anahtardır: Toplumsal bilimlerin verileri gereksiz bir inceleme konusuna uygulanamaz; bu bulguların eyleyenlerinin özkavrayışlarından arındırılmaları elzemdir”(Giddens, 1994: 21). Bu görüşlerden ikincisi, daha karmaşık olsa da düşünümelliğinin basit olmasından ötürü yetersiz kaldığını ifade eden Giddens, sosyolojinin araştırma nesnesi olan modernliğin karakteristik özellikleri arasındaki bağları çözümlemede en uygun yolun, bunları aşacak yeterliliğe sahip olduğunu belirttiği “çifte hermeneutik”tir.

Çünkü çifte hermeneutik, çift yönlü anlama/yorumlama özelliğine sahiptir. Ancak doğa bilimlerindeki anlama/çözme/kavrama tek yönlüdür. Yani doğa bilimlerindeki bilim insanları, doğal dünyanın kurallarını ve yapısını anlamaya çalışırlar. Ancak bunun tersi bir durum söz konusu değildir. İşte Giddens bunu “tek yönlü hermeneutik” olarak adlandırır. Sosyal bilimlerde ise, düşünürler/yazarlar ve bilim insanları hem insanların eylemlerini hem de insanın sahip olduğu kendine özel dünyası, anlayışı ve bu anlayışın davranışlarına yansıtma nedenlerini inceler. Bu bağlamda Giddens, çifte hermeneutikin; “hem sosyolojik bilginin doğa bilimlerinin kullandığı yöntemle elde edilebileceği anlayışının ortaya çıkardığı güçlükleri hem de

sosyolojik bilgi elde etmede düşünümsellik boyutunun sanıldığından daha önemli olduğunu vurgulama amacını taşır”(Esgin, 2008: 335). Giddens, toplumbilimsel bilginin toplumsal yaşam evrenine girdiğini, oradaki eyleyenlerden ilham aldığını ve kendini yenileyerek tekrardan yapılandırdığını belirtmektedir. O, bunun düşünümsel bir model olduğunu ifade eder.

Giddens, modernliğin doğasını yeteri kadar öğrenmek ve kavramak istememiz durumunda, bizim bahse konu olan toplumbilimsel akımların sayılan bakış açılarından ayrılmamız gerektiğini belirtmektedir. Çünkü modernlik hayatımızı bir yönüyle değil tümüyle etkilemektedir. Bu yüzden biz tek bir açıdan modernliği ele alamayız. Çok yönlü ve ayrı ayrı değil, tam tersine bütüncü bir bakış açısı ile ele almalıyız. İşte o zaman hayatımızı çepeçevre saran modernlik olgusunu tam anlamı ile kavramamız çok daha olasıdır. Giddens, modernliği anlamak için, modern kurumların çok kısa aralıklarla meydana gelen devingenliğini, globalleşen özelliklerini ve geleneksel kültürlerle hızlı olan kopuşunun nedenini araştırma, görme ve açıklama mecburiyetimizin olduğunu belirtir. Bahsi geçen kurumlara gelmeden, “şu soruyu sormamız lazım: Modernliğin dinamik doğasının kaynakları nelerdir? Bu soruyu cevaplarırken, modern kurumların devingen ve dünyayı kucaklayan özellikleri ile ilişkili birçok nokta belirlenebilir”(Giddens, 1994: 22). Modern kurumların bu niteliklerini araştırıp açıklayarak modernliğin dinamizmi hakkında fikir edinebiliriz.

5.4 Yapılaşma Kuramı Bağlamında Ulus Devlet

Giddens, yapılaşma kuramının perspektifinde modernliği ele alırken, bireyin gündelik hayatını veya tüm yaşamını ve toplumu her yönü ile etkileyebilen günümüz ulus devletlerine geniş bir yer ayırmıştır. Modernlik bağlamında ulus devletin analizlerini yapan Giddens, ulus devletin modernleşme için lokomotif görevi gördüğünü düşünür. Çünkü ulus devletin modernliğin tüm boyutlarını taşıyan çok boyutlu bir özelliğe sahip olduğuna inanır. Bu bağlamda ulus devletin modernlik analizlerini yapmak, kurucu fikirler başta olmak üzere diğer düşünürlerin ya ele almadıkları ya da indirgemeci bir bakış açısı ile değindikleri modern devleti ele almak çok önemli bir adım olacaktır. Bu konudaki yetersizlik ve eksiği gidermekle

beraber, her anlamda hayatımıza etki eden modernliğin boyutları da gün yüzüne çıkma imkanını yakalamış olacaktır. Giddens'in daha özel modernlik boyutlarına değinmeden önce, daha genel bir özelliğe sahip olan ulus devletin modernlik anlamındaki boyutlarına değinelim. Bununla beraber kurucu fikirlerin devlet olgusuna yönelik fikirlerine değineceğiz. Ancak bunlardan önce Giddens'in geleneksel devletin modernleşmesi ve ulus devlete yönelik genel fikirlerine göz atalım. (Giddens, 2008: 11-12)

“Giddens'a göre geleneksel devletlerde merkezi otorite oldukça düşüktür. Bu yüzden devlet tebaasına modern anlamda ne hükmedebilir ne de tebaasını yönetebilir. Bu devletlerin bu günkü anlamda çizilmiş sınırları bulunmaz ama bu devletleri birbirinden ayıran bölgeleri vardır. Bunlar hudut bölgeleri diye adlandırılırlar.

O'na göre mutlakıyetçi devlet biçimleri, modern devletin habercisi olarak geleneksel devlet biçimlerinden kopuşun bir ifadesidir.

Ulus-devletin alt yapısının gelişmesinin ifadesi olarak, geleneksel devletlerin kır/kent yapısının ve ilişkilerinin çözülmesini gösterir. Sınırlarla ilgili yoğun bir idari düzenleme ortaya çıkar.

Ulus-devletler ile uluslararası ilişkiler olgusu birlikte ortaya çıkmıştır. Ulus devletler de bu uluslararası ilişkilerin sistematik varlığı ile kendini var eder. Varlığını bir bakıma bu ilişkilerin bir parçası olarak kanıtlar.

16. yüzyıldan bu yana yayılım alanı bulan kapitalizm ve 18.yüzyılda meydana gelen sanayi devrimi ulus devletin varlığını derinden etkilemiştir. Kapitalizm, sanayicilik ve ulus devletin bir noktada kesişmesi, modern dünyanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamalarını sağlamıştır.

Savaşın sanayileşmesi, ulus devletin şekillenmesini hızlandırmıştır. 20. Yüzyıla gelindiğinde, ulus devletlerin sınırlarının aşan şirket ve bireysel bağlantılar, devletlerin egemenliklerini zayıflatmadığını belirten Giddens, aksine bu durumun ulus devletin dünya genelinde yayılmasının zeminini hazırlayan öncü etmenlerden birisi olduğunu belirtir.”

5.5 Sosyal Teoride Devlet

Max Weber, Emile Durkheim ve Karl Marx gibi toplumbilimcilerin genel olarak modernlik ve özel olarak modern devlete yönelik analizlerde bulunmuşlar. Ancak bu analizler, parçalar halinde ve birbirine biraz mesafeli boyutlar, incelemeler ve fikirler şeklinde olmuştur. Giddens de devlete yönelik fikirlerini bu üç toplumbilimciye değindikten sonra ifade eder. Kimi yönlerini eleştirirken kimi yönlerini doğru bulmakla beraber yetersiz bulur. Yetersizlikleri ve eksiklikleri tamamlar ve bütüncül bir bakış açısı ile eklemeler yapar. Giddens'a göre bu düşünürler modern anlamda devleti ele almamış ve modern devleti tanımlamada, ya da geniş bir içerikle modern devlet teorisi geliştirmede yetersiz kalmışlardır. Bu başarısızlığın iki nedeni vardır. "İlk neden, onların devlet kavramlarından daha çok topluma odaklanmış olmalarıdır. İkinci neden ise toplum ve devletin gelişiminde savaş, şiddet ve askeri güç konularının ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır"(Esgin, 2008: 403). Ancak Giddens'a göre, hem modern devletin gelişiminde hem de yıkımında bu araçların çok önemli bir yeri vardır. "Savaş, şiddet ve askeri güç iki dünya savaşına ve diğer savaşlarda milyonlarca insanın toplu olarak ölmesine neden olmuş, dehşet veren bu olaylardan, diğer alanlardaki insanlar hangi düşünceye sahip olurlarsa olsun, sosyolojide genellikle bahsedilmez"(Giddens, 2010a: 143). Bu düşünürler, toplumu sosyolojinin temel araştırma nesnesi olarak görmüşler. Buna karşın devleti örgütlenmiş toplumsal bir yapı olarak görmüşler. Bu düşünce onların, sosyal teoride devlete çok az bir şekilde yer vermelerine neden olmuştur. Savaş, şiddet ve askeri güç de hem devlet yapılanmasında önemli birer olgu olmakla beraber, devletin bunları kullanması ile kimi zaman "toplumsal düzen" in sağlanmasının yanında kimi zamanda hem ulusal hem de uluslararası anlamda yıkımlar ve toplumsal savrulmalara sebebiyet verecek kadar ve göz ardı edilemeyecek derecede çok önemli toplumsal olgulardır. Bu anlamda söz konusu olguların üzerinde durmak ve birçok yönden analizler geliştirmek gerekmektedir.

Giddens, Durkheim'in devlet konusundaki fikirlerine değinir. Kimi düşüncelerine katılmakla beraber, kimi düşüncelerini de yetersiz bulur. "Durkheim, devleti toplumun geri kalanı ile iletişim organı olarak görür ve devlet toplumsal düşünce organıdır der. Her şey orada örgütlenir. O, devleti hükmettiği kişileri temsil eder ve onların çıkarlarını korur"(Giddens, 2008: 29-30). Giddens, bu düşüncelerin bir kısmına katılır. Ama toplumun "geri kalanını" göz ardı ettiğini belirtir. Çünkü modern devlet, kurumsal yapısı itibarı ile toplumun tüm bireyleri ile ilgilenmek durumundadır. Durkheim, devletle bireyi denetim altına almanın yolunun, devletle bireyi birbirinden ayırmaya bağlı olduğunu belirtir. Eğer ayrılırlarsa devlet denetimi tesis eder. "Durkheim, böylece devlet bireylerden tümüyle soyutlanır ve aynı zamanda bireylerin yaşam biçimlerini belirleyen ahlaki normların uygulayıcı ve denetleyicisi olan bir yapı halini alır"(Esgin, 2008: 405). Durkheim'e göre modern devlette endüstrileşme meydana gelince, organik dayanışma da meydana gelmeye başlayacaktır.

Weber modern devlet kavramını ele alır. "O'nun sunduğu devlet tanımı üç ana unsuru barındırmalıdır"(Giddens, 2008: 30)

"1 – Şiddet araçlarına mutlak hâkim olacak ve denetimine destek verecek.

2 - Sınırları belirlenmiş belirli bir toprak parçası üzerindeki bu denetlediği şiddet unsurlarına onay verebilecek.

3 – Belirli bir düzeni olan ve devlet idaresini elinde bulunduran bir kadroya sahip olacak. Ama Weber, sadece şiddet araçları bakımından değil, aynı zamanda daha geniş unsurları barındıran "siyasal" açıdan da devletin tanımlamasını yapmaktadır."

Weber, Durkheim ve Marx'a oranla şiddet araçlarına ve bölgelerine yönetsel anlamdaki kontrolüne daha çok önem vermektedir. Ulus devletlerin özelliklerinde olan şiddet araçlarına yer vermesi önemli olsa da geleneksel devletin modern devlete doğru gelişimine yer vermemesinden ötürü, modern devlet teorisi geliştirme anlamında eksik ve yetersiz kalmaktadır. Marx da kapitalist bir anlayış ile sınıflar arası mücadele bağlamında devleti ele almaktadır. O'na göre devlet, kapitalist üretim yoluyla zenginleşen burjuva sınıfının çıkarına hizmet eder. Marx'a göre modernitede

asıl özne kapitalizmdir. Giddens, Marx'ın bu görüşüne karşı çıkar. “Ancak moderniteyi şekillendiren yegâne güç kapitalizm değildir. Her anlamda Marx'ın kapitalist betimlemesinin ana fikirlerinin bazılarında tatmin olmamak için ikna edici sebepler vardır”(Giddens, 2008: 7). Hiç kuşkusuz kapitalizm, dolayısıyla ekonomi, modernleşmenin en önemli ve itici kaynaklarından birisidir. Ancak kapitalist düzeni modernitenin yegâne sebebi olarak gösteremeyiz. “Modern toplumları, üretim güçlerinin zamanla genişlediği bir sürecin tepe noktasıymış gibi ele almak, bunların nasıl da tüm geleneksel düzen biçimlerinden farklı olduğunu ortaya çıkartmayı başaramaz”(Giddens, 2008: 8). O da diğer iki düşünür gibi toplumsal hareketleri yani toplumu sosyolojik düşüncenin merkezine aldıklarını, sosyal teorinin temel araştırma nesnesi yaptıklarını görmekteyiz. Giddens'a göre ulus devlet bağlamında sosyal teorideki bu tutum günümüzde de devam etmektedir. Bunun hemen hemen her sosyolojik metinde geçerli olduğunu belirtir. Sosyal teorinin genelinde toplum ve onun alt unsurları olan; birey, aile, toplumsal sınıflara yer verilmektedir. Hâlbuki ulus devletin önemli unsurlarından olan savaş, şiddet ve askeri düzen, modern devleti ve modern yaşamı derinden etkileyen gerçekliklerdir. Bu yüzden Giddens, bu bağlamda sosyal teoriyi eleştirir ve bunun önemli bir eksiklik olduğunu belirterek, yapılaşma kuramı bağlamında modern devletin tanımını yaparak çok boyutlu olarak modern devlet analizlerini geliştirir.

5.6 Devletin İki Önemli Özelliği: Güç ve Egemenlik

Giddens, fail ile güç arasındaki ilişkinin yapılaşma kuramının en önemli özelliği olduğunu düşünür. Hem geleneksel hem de modern olan bir devlette fail egemendir dolayısıyla güç sahibidir. “Bir birey olmak, bir eyleyici(fail) olmaktır. Dolayısıyla fail olmak, iktidar/güç sahibi olmaktır”(Giddens, 2008: 15). İktidar/güç sahibi olmak, olaylara etkili müdahale etme, değiştirme/dönüştürme yeteneğine sahip olmaktır.

“Güçle ilgili kavramsal araçlardan en önemlisi gücün edinmesini sağlayan kaynaklardır. Güç, failin eylemlerini ifa etmek için kullandığı kaynaklar demektir bir yönüyle”(Esgin, 2008: 408). Yani asıl önemli olan şey gücü elde etmemizi sağlayan, güçlü olmamızı, yetkili ve etkili olmamızı sağlayan güç kaynaklarıdır. Giddens bu

anlamdaki güç kaynaklarını ikiye ayırır. “Toplumsal sistemin yeniden üretimine giren bu kaynakları, tahsis edici(allocative) ve otorite(authoritative) şeklden ikiye ayırabiliriz”(Giddens, 2008: 16). Bu kaynakların tekrar tekrar kullanımından dolayı, yeniden üretilmektedirler. Bu kaynakların her biri farklı bir yön ve alanla ilgilidir. Otorite/yetki kaynakları, insanlar ve dolayısıyla insanların yönetimindeki kurumları denetleyen kaynaklardır. Gücün bir diğer kaynağı olan tahsis edici/dağıtıcı kaynaklar ise ham veya hammaddenin işlenmesiyle üretilmiş mallar ve üretim araçlarının tümü, insan gücü ya da doğal güçleri de kapsayan maddi kurumları denetler. Yapılaşma kuramı bağlamında gücün bu iki kaynağının ele aldığımız zaman; sosyal hayatın, gündelik hayatın ve dolayısıyla insanın hayat çarkının düzgün dönebilmesi, dolayısıyla yeniden üretimin sağlanabilmesi için, hem tahsis edici/dağıtıcı hem de otorite/yetki kaynaklarının birlikte çalışması gerekmektedir. Sosyal teorinin bu iki kaynağı da birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Giddens, gücün ve güç sahibi olmanın bir sonucu olarak devlet hâkimiyetinin, devlet egemenliğinin ihmal edilmemesi gerektiği görüşündedir. Çünkü devlet yapısının oluşumunda güç ve egemenlik önemli bir yer tutar. O, bu akımları, yapılaşma kuramı bağlamında bir bütün olarak ele alır. “Bu iki yaklaşım birbirinin tamamlayıcısı olarak kabul edilebilir. Güç, etkileşim sırasında özerklik ve bağımlılık ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlar. Egemenlik ise, güç ilişkilerinde kullanılan ve yeniden üretilen kaynakların yapılaşmış noksanlıklarını gösterir”(Giddens, 2000a: 54). Giddens’ın bu fikri bağlamında düşündüğümüzde, ne güç ne de egemenlik kendi başına değerlendirilebilir. Aynı ayrı ele alındığı zaman ikisi de eksik kalır ve gelişim göstermesi yavaşlar. Çünkü ikisinin de yeniden üretimi bir yönüyle diğerine bağlıdır. Giddens, egemenlik kavramının sosyal teoride genel anlamda ihmal edildiğini ve bunun nedenini egemenliğin zararlı bir olgu olarak insanların belleğinde yer edinmesi olarak gösterir. Çünkü egemenlik, insanlara çeşitli yönlerden farklı farklı sınırlamalar getirir. İnsan da doğası gereği özgürlüğünü kısıtlayan durumu istemez. Bu duruma karşı gelen insanlar da egemen güç tarafından zarar görür. Bu egemenlik geleneksel ya da hanedan hükümlanlığında yönetilen devletlerde, “hükümdar, tebaasının kendi her emrine “ölümüne” itaat etmesini ister ve tam bir egemenlik tesis etmeye çalışır”(Giddens, 2008: 19). Ne var ki hükümdar böyle bir durumda tüm

tebaası üzerinde hakiki manada tam egemenliği hiçbir zaman kuramaz. Tebaasında gücü eline alan herhangi bir birey, aile ya da kesim ya hükümdarı tahttan indirir ya da ayrı bir devlet kurmanın yoluna başvurur. Yani geleneksel devletlerde egemenlik gücü eline alanın durumuna göre değişir.

Giddens, devletin güç özelliği çerçevesinde vurguladığı diğer iki önemli kavram bulunmaktadır. Biri mahal/local diğer de iktidar/güç kaplarıdır. Bu iki kavramdan ilki olan “mahal” kavramını değerlendirirken, onu coğrafyacıların kullandığı ve sadece bir yer, bölge anlamında değil, daha çok yer üzerindeki nesnelere ve bunların etkileşimi ile interaktif bir olgu olarak ele alır. Coğrafik bir terim olarak bir evi ele aldığımız zaman; mimari özellikleri olan ve barınma imkânı sağlayan bir yer/mekân akla gelir. Ancak Giddens, bu yönüyle evin eksik olarak tanımlanacağını düşünür. O, evi toplumsal bir yaşam alanı olarak ele alır. “Birkaç odası olan bir ev, sadece birkaç oda ve bölümü kapsayan bir yer değil, aynı zamanda bu bölümlerin gündelik yaşam rutinlerine dağılarak ve gündelik yaşamın amaçlarına göre kullanılması anlamında bir “yer” haline gelir”(Giddens, 2008: 23). O, bu şekilde “mahal” kavramını coğrafik anlamdaki “yer” kavramında ayırır. “mahal” ile sınırlamaları kaldırır. Ulus devletlerdeki şehirlerde bulunan yaşamın her anlamdaki örneklerini içermesi bakımından “yer”e göre uzam-zaman anlamında çok daha geniş kapsamlı ortamları içerdiğini belirtir. Bu anlamda bir evi küçük bir devlet gibi değerlendirebiliriz. Çünkü kurumun sayısız ortak yönü mevcuttur. İkisini karşılaştırdığımız zaman: Devletin başı-evin reisi, ülkenin ekonomik anlamda çökmesi ile devletin yıkılacak derecede zayıflamasını beraberinde getirebildiği gibi-evin reisinin işsiz olması hasebiyle ekonomik sonuçların aile ilişkilerine olumsuz yansıtılarak boşanmalara kadar gidebilir. Devletin eğitim seviyesinin yükselmesi ile ülkenin kalkınması ve gelişmesi-aile bireylerinin iyi bir eğitim alması ile aile bireylerini ve dolayısı ile ailenin iyi bir konuma gelmesi, devletin başının sorumluluklarını yerine getirmediği için devletin tüm kurumları ile baştan aşağı olumsuz etkilemesi-sorumsuz aile reisinin aileyi her anlamda yıpratması gibi... uzun uzadıya ikisinin ortak yönlerin sayabiliriz.

Giddens’ın vurguladığı ikinci kavram ise iktidar/güç kabıdır. Mahallerin, iktidar kapları üzerindeki etkisine değine Giddens, mahallerin iktidar kaplarını

biçimlendirdiği görüşündedir. “Bir mahal tahsis edici ve tayin edici kaynaklarının yoğunlaşmasına izin verdiği kadar bir iktidar/güç kabıdır. Malikâne, saraylar, şatolar ve bunlardan en önemlisi olan şehirler, sınıflara bölünmüştür ve bunlar iktidarın üretildiği kaplardır”(Giddens, 2008: 23-24). Modern devletlerin oluşmasıyla beraber ortaya çıkan üniversite, ulus ötesi firmalar, okullar ve hastaneler bilinen en önemli iktidar üretim kaynaklarıdır. Bir devlette, kaynak teşkil edilecek bu gibi kurumları çoğaltmak mümkün. İşte ulus devlet de bu iktidar kaplarının bir üst/çatı iktidarını temsil etmektedir. Tahsis edici kaynakların üretim şekillerinin gelişen teknolojiye etkilenmiştir. Bu etki derecesi de kuşkusuz otorite kaynaklarının oluşmasını sağlayan faktörlere bağlıdır. Topluma hâkim olmak ve toplum ile toplum bireylerinin eylemlerini yönetmek için gerekli olan bilgiyi depolama görevi, geleneksel devletlerde insan beyni iken modern ulus devletlerde gelişen teknolojik cihazlar olan disk, kart vs dir. Weber, modernleşmenin ve önemli güç kaynaklarından olan örgütlenmenin gelişimini bilgiyi kontrol etmeye bağlar. “Bir örgüt işleyebilmek için yazılı olan kurallara gereksinim duyar. “Anılarını” saklamak veya depolamak için de dosyalara ve günümüzün gelişmiş teknolojik depolama kaynaklarına ihtiyaç vardır”(Giddens, 2012: 685). Toplumlar, dolayısıyla devletler geliştikçe (tüm devletler aynı oranda olmasa da) teknolojiyi kullanma ve teknolojiye bağlılık o oranda artmaktadır. Bu teknolojik gelişmeler, bir yandan insan hayatına kolaylık sağlarken diğer yandan devletin güçlenmesini ve dolayısıyla da egemenliğin pekişmesini sağlamaktadır.

Giddens, askeri gücün egemenliğe olan katkısına değinir ve bunun önemini vurgular. “Aşırı derecede önemli olduğuna inandığım iki mahal vardır. Biri modern toplumlarda ulus – devlet diğeri de sınıflara bölünmüş toplumlarda şehir ve askeri anlamdaki güçtür”(Giddens, 2008: 27). O’nun bahsettiği bu iki alandan biri geleneksel bölünmüş toplumlar, diğeri de yasalara bağlı olarak ve hiyerarşik yapı içerisinde kurulmuş olan ve tarih boyunca devletlerin gücünün birinci dereceden göstergesi olmuştur. Modern toplumlarda askeri güç ile hukuki kurallar arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü güç erkini elinde bulunduran bir kurum, yasalar ve dolayısıyla adalet çarkının dışına çıkarsa o toplumda kaos olur. Ancak devletler modernleştikçe askeri iktidarın yasalara bağımlılığının artması gerekmektedir.

Bununla beraber, sınıflara bölünmüş geleneksel toplumlarda ise merkeze bağlı askeri güç çok kuvvetli olmasına rağmen ona bağlı olmayan ve ona karşıt başka askeri güçler de vardır. Bunlar bölgesel güçler, korsanlar, eşkıyalar vs. Bu özellikler, sınıflara bölünmüş bir toplumun parçalar bölünmüş karakterini gösterir. Bu farklılıklara ve bölünmüşlüklere rağmen sınıflara bölünmüş toplumlarda, devletin etkinliğini gösteren en önemli etken askeri güçtür. “Askeri güç, sınıflara bölünmüş toplumların, büyük devletlerin, imparatorlukların, bütünleşmesinde etkin bir rol oynamıştır”(Giddens, 2000a: 179). Lokal bir yerde, bir bölgede ya da homojen özellikler gösteren bir alanda hâkimiyeti kurmak rahattır. Bunun için büyük bir güce gereksinim duyulmayabilir. Ancak birçok farklı milletten ve dini inançtan toplulukları bünyesinde barındıran büyük imparatorlukların birlikteliğini sağlamada, askeri güç önemli bir rol üstlenmiştir.

Giddens’in üzerinde durduğu geleneksel devletler, geleneksel imparatorlukların yanında küçük ve şehir devletlerini de barındırmaktadır. Eski devletlerde bu günkü anlamda sınırlar olmazsa da, şehir devletlerinde bu günkü anlamdan öteye sınırların söz konusu olduğu bilinmektedir. Çünkü şehir devletlerinde, şehrin etrafını çepeçevre saran yüksek duvarlar vardır. Bu duvarlarda bu küçük şehir devletlerin keskin hatlarla çizilmiş sınırlarını teşkil etmektedir. Bunlar aynı zamanda en somut güç kaplarını da teşkil etmektedir.

5.7 Geleneksel Devletten Ulus Devlete

İnsanlar yerleşik hayat geçtikten sonra, mülk edinmeye ve belirli alanları sahiplenmeye başlamıştır. Mülk edinme ve sahiplenme, bu günkü anlamda olmasa da sınırların çizilmesine, insanlar ve topluluklar arası çatışmalara yol açmıştır. Bu şekilde başlayan devlet kurumunu inşa etme serüveni, bu günkü halini alana dek kimi zaman doğal olarak kimi zamanda mecburi etkenlerle zamanımızdaki halini almıştır.

Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet* kitabında devletin iki anlamına işaret eder ve devlet şu şekilde tanımlar: “Devlet kimi zaman yönetim ve iktidar aygıtı, kimi zaman da bu yönetim ve iktidara maruz kalan bütün toplumsal sistemleri kapsayacak bir anlamda kullanılmaktadır”(Giddens, 2008: 28). Buradaki tanımda, yönetim ve ona bağlı kurumlara vurgu yaparken, “devleti” ve toplumsal sistemleri de vurgularken,

“toplum” ile o topluma ait “kültürü” kastetmektedir. Giddens, bu kitabında devleti ele alırken, üçe ayırır ve onlarla ilgili bilgiler verir. O’na göre ilk devletler, içinde farklı milletlerden ve inançlardan birçok sınıflı barındıran geleneksel devletler. Bu devletler, ilk devlet kurumunun ortaya çıkmasından, imparatorluklara kadar ki devlet şekillerini içerir. İkinci devlet şekli ise, geleneksel devlet ile ulus devlet arasındaki bir geçiş süreci olarak değerlendirdiği mutlakıyetçi devlet biçimidir. Üçüncü devlet şekli ise, çeşitli aşamalardan geçerek bu günkü halini alan ve modern devlet şekli olarak tabir edilen ulus devlettir.

Bu üç devlet türünde geleneksel devlete değinen Giddens, orta Amerika’daki İnka devleti ve medeniyetinden, uzak doğu devleti olan Çin’e ve genellikle medeniyetin zuhur ettiği topraklar olan Mezopotamya ve orta doğudaki antik medeniyetler inşa eden Mısır ve Sümer devletlerine değinir. Avcı – toplayıcı ile yağmacı ve düzensiz yaşam biçimini terk eden insanlar düzenli bir yaşam biçimine geçince, geleneksel devlet yapısı kendini belli etmeye başlamıştır. Geleneksel devlet sınırlarının belirlenmesinde, zamanımızda kimi devletlerin de sınırlarının belirlenmesine sebep olan fiziki şekillerin önemli bir rol oynadığını belirtir. “Sınırların çizilmesinde fiziksel çevre önemli bir rol oynamıştır. Sıradağlar, çöller, denizler, bataklıklar, nehirler, ormanlar, tüm bunlar geleneksel devletlerin sınırlarını oluşturan şekillerdir”(Giddens, 2008: 73). Bu gibi durumları şimdi de görmekteyiz. Tuna nehrinin Romanya – Bulgaristan sınırını, And dağlarının da Şili – Arjantin sınırını oluşturması gibi. Bu gibi doğal sınırlarla beraber, İngiltere’deki Hadrian Duvarı ve Çin Seddi gibi yapımı zor ve zahmetli sınırlar da çeşitli akınlardan ve barbar kavimlerden korunmak için de yapılmış olanları vardır. Bu duvarlar, merkezi otoriteden uzak ve büyük ölçüde savunma amaçlı yapılardır. Modern devletlerde bu tür sınırlardan bahsedemeyiz. Zira hava kuvvetleri, bu tür yapıları işlevsiz kılmıştır. Ama genel olarak geleneksel devletlerde net bir sınır yoktur. Sınırların net olmaması ile beraber, otorite de modern devletler gibi güçlü ve net kurallarla belirlenmemiştir. “Geleneksel devletler, parçalıdır ve yapıları gereği sınırlı bir idari otorite yapıları vardır. Muğlak bir sınır ve zayıf bir idari yapının yanında, düzenli bir ordu yapısından da yoksundurlar. İlk düzenli ve daimi ordulardan biri de Asurlular tarafından kurulmuştur”(Giddens,2008: 76-80). Düzenli ordulardan ve güçlü idari

yapıdan yoksun bu devletler, en güçlü oldukları bir zamanda bile, ani saldırılarla yıkılma tehlikesi yaşamıştır. Hatta saldırıların sürmesi durumunda kısa süre sonra tarih sahnesinden silinmekten kurtulamamışlar.

İletişim ve ulaşımın çok yavaş olmasından ötürü, hem yönetim, hem adalet hem de vergilendirme sistemi ülke içinde merkezi yönetime yakın ya da uzak oluşuna göre birbirinden oldukça farklı şekilde işlemektedir. Merkeze yakın yerlerde daha adil bir vergi toplama usulü söz konusu olabilirken, uzak olan yerlerde bu toplama usulü oradaki idarecinin insaf ve vicdanına bağlı kalmıştır. Merkezi yerlerde adalet devletin kuralları çerçevesinde sağlanırken, uzak olan yerlerde halk kendi hukukları çerçevesinde çözmeye çalışmıştır. Bazen gelenek – görenek ve örf – adetler kıstas alınarak çözülmüşken bazen de güç kullanarak çözülmüştür. Devlet çoğu zaman uzak yerler ve köylerdeki olaylara müdahale etmez ya da bu olaylardan bihaber olmuştur. Anadolu’da bu gibi durumlarda kimi zaman devlet ve yörenin ağa, paşa veya hâkim kişisi ile anlaşır ya da devlet o kişiyle karşılıklı arayı bozmamak için yörenin sorununu o güçlü kişiye bırakmıştır.

Giddens, geçmişi bin yıllar öncesine giden bu devletleri “sanayileşmemiş uygarlıklar veya geleneksel devletler”(Giddens, 2012: 72) olarak isimlendirir ve bu devletleri milattan önce 6000 ve öncesine kadar tarihlendirir. Bu tarih ve ondan önce de herhangi bir yerleşim biriminde yaşayan halkın edindiği ve sahip olduğu mülkler vardır. “Geleneksel devletlerde, mülkiyet demek her şeyden önce “toprak” demektir. Bu durum, üreticiyi doğanın yaşam ritmine yaklaştırır ve belli toprak alanları ile kendine has bağların gelişmesini sağlar”(Giddens, 2008: 100). Sahip olunan bu toprakla her yeni nesilde bölüştürülür. Bundan ötürü her sonra gelene daha az toprak düşer ve bir süre sonra toprak üzerindeki nüfusa yetmemeye, onu doyuramamaya başlar. Bu durum insanları yeni arayışlara, yeni yerlere ve dolayısıyla doyabileceğine inandığı yeni yerleşim birimlerine göç etmeye zorlar. Mecburiyet halini alan bu göç durumu, nüfusla doğru orantılı olarak artış göstermiştir. Bu yüzden sanayi inkılabı ile beraber, fabrikaların yoğunlaştığı kentlerde istihdam imkânı doğmuş ve bu durum çok hızlı olan anormal bir göçü beraberinde getirmiştir.

Geleneksel devletlerle modern devletlerarasındaki ideolojik farklılıklara da değinen Giddens, kabile kültürleri ile dini inancın birleşerek batıl ve çok yıkıcı

sonuçlar doğurabildiğine işaret eder. “Savaşı yücelten ve bununla devlet kültürünün iktidarı elinde bulunduran sınıfın askeri emelleri ile aşırı bağlı hale gelmesini sağlayan dinler az değildir. En kanlı örneği olarak Aztekler, sonu gelmeyen kurban törenleri nedeniyle savaşırlara katlanmak zorunda kalıyorlardı”(Giddens, 2008: 104). İnanıkları tanrılarına insanları kurban ediyorlarmış. Bu kurbanları da esirler arasından seçiyorlarmış. Bu yüzden herhangi bir neden yokken, sırf esirler edinip ve o esirleri tanrılarına kurban etmek için komşuları ile büyük ve kanlı savaşırlara girişiyorlarmış. Bu durumun vahimliğine değinen Giddens, Weber’in dinin rasyonelleştirmesi fikrine vurgu yapar.

Çünkü tarih boyunca insanlar ezici bir çoğunluğu itibarı ile dini inanca karşı hassas olmuştur. Bunun farkında olan din adamları da bunu bir şekilde kullanmanın ya da bir yerlere kanalize etmenin yolunu aramıştır. Çünkü insanların inancını mantığa bürüyerek kullanmak insanın bir bakıma en zayıf noktalarındandır. “Hiç kuşku götürmez bir gerçektir ki, kimi zaman böyle bir güce inanmak, statükoya katlanmayı, oldukça kolaylaştıran bir boyun eğişi teşvik eder”(Giddens, 2008: 105). Geleneksel devletlerde, bu durumun farkında olan rahipler, insanların bu zayıf noktalarını kullanma yoluna gitmişler. İnsanlarla gerçekler arasında duvarlar örerek, onları gerçeklerden uzak tutmak istemişler. Bu yolla yüzbinleri bulan ordular kurmuşlar. 11. ve 12. Yüzyılda kutsal toprakları ve Kudüs’ü fethetmek adına, binlerce kilometrelik yolu kat etmek ve savaşmak üzere defalarca sefer düzenlenmiştir. Özellikle 1. Haçlı seferi(600.000) başta olmak üzere yüzbinlerce asker toplanabilmiştir. İnsanların inançlarını kullanarak yapılan savaşlar sonucu meydana gelen ölümler ve maddi yıkımlar ise “kader” diye lanse edilmiştir. Dinin, dünyanın farklı yerlerinde toplum üzerindeki etkisine değinen Giddens, Çin ve Hindistan’da toplumdaki karşılığının farklı olduğunu dile getirir. Aslında burada dinin bir yönüyle etkin ve görünür şekilde toplumu “biçimlendiren güç” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu biçimlendirici gücün etkisi, tarih boyunca az ya da çok toplumlarda kendini göstermiştir. “Din, şu ya da bu biçimde, bilinen tüm insan toplumlarında görülmüştür”(Giddens, 2012: 579). Bunu İslam dini bağlamında ele aldığımızda, ilk insan olan Hz. Adem bir peygamberdir ve dolayısıyla dinler tarihi

insanlık tarihi ile başlamıştır. Dolayısıyla da tarihi boyunca din insanlar üzerinde, özellikle de sınıflara bölünmüş eski toplumlar üzerinde etkili olmuştur.

Giddens, modern olmayan toplumları çeşitli özelliklerine göre sınıflandırır. “Birbirlerinin içine geçmiş olsalar da ve varlıkları aynı anda mevcut olsalar da, modern olmayan uluslararası sistemleri genel olarak dört ayrı kategoriye ayırabiliriz”(Giddens, 2008: 113-14). Bu sınıflamalardan ilki, avcı-toplayıcı ya da tarımcı toplumlardır ve bunların kabilelere ayrılmış sistemleri söz konusudur. Kabile toplum sistemleri, kimi zaman “tarih öncesi” toplum sistemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu toplum sistemi tarihin gördüğü en uzun süreli toplum sistemidir. Hala yeryüzünde bu toplum sisteminin varlığına şahitlik etmekteyiz. Afrika’nın ve Güney Amerika kıtasının bazı bölgelerinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Bunlar daha çok devlet otoritesinin olmadığı bölgelerde varlıklarını sürdürebilmiştir. Devlet otoritesinin olduğu yerlerde, bu topluluklar ya toplumun içine karışmışlar ve eski hayatlarını terk etmişler ya da yok edilmişler.

Giddens’in bahsettiği ikinci sınıf ise, şehir devletlerinden müteşekkil olan toplum sistemidir. Birbirlerine çok da uzak olmayan bu şehir devletleri, birbirleriyle birleşmek ve ortak bir gelecek yerine, daha çok çeşitli sebeplerle ortaya çıkan düşmanlıklar sonucu birbirleriyle savaşmışlar. Bu savaşlar ve kronikleşen düşmanlıklar, onların yüzünün birbirlerinden çok başka yer ve milletlere dönmesine sebep olmuştur. İş birliğinden ziyade, birbirlerinden bağımsız hareket etme yoluna gitmişler. Bunların refahlarının kaynağı da deniz olduğu için çoğu liman şehirleridir. İyonya ve eski Yunan şehirleri gibi... Giddens’in bahsettiği üçüncü toplumsal sistem ise, feodal devletlerdir. Bu devlet sistemi, Avrupa merkezli olup, dünyanın diğer bölgelerinde benzer sistemler olabileceği belirtilmektedir. Ancak Giddens, diğer bölgelerde bahsedilen sistemlerin, feodalizm olarak adlandırılan bu sisteme ne kadar benzediğinin de tartışmalı olduğunu belirtmektedir. Dördüncü toplumsal sistem ise, büyük kabile alanlarının kenarlarında yer alan ya da büyük emperyal devletlerin egemenliği altında yer alan ama bir yönüyle özerk bir yapısı olan sistemlerdir. Aslında bu sistemlere gölge sistemler de diyebiliriz. Ne tam teşekküllü bir yapıyı andırır ne de olmayan bir şeyi andırır. Yani olmak ile olmamak arasında olan bir geçiş sistemidir. Kuşkusuz tüm bu toplumsal sistemler ulus devletten farklıdır.

Ancak tarihte uzun bir dönem bunlar birlikte var olmuştur. Çeşitli sebeplerden ötürü biri yok olurken diğeri onun yerini doldurmuştur. Bir süre sonra bu toplumsal sistemlerin yerini, daha düzgün ve daha kuvvetli askeri birliklere sahip imparatorluklar almıştır. Bu imparatorlukların her birinin kendine has yönetimi ve yapısı vardır. Birçok toplumu bünyesinde barındıran bu sistemler çeşitli sebeplerden ötürü yerini ulus devletlere bırakacaklardır.

Mutlakıyetçi devletler; Giddens'in değindiği ve geleneksel devletlerden sonra ile ulus devletlerin kurulmasından önceki devlet sistemidir. Avrupa, özellikle de Ortaçağda feodal bir yönetim anlayışına sahiptir. Genellikle prenslerin başında olduğu onlarca hâkimiyet alanına bölünmüştür. Avrupa'nın doğusunda Bizans İmparatorluğu, batısında ise Fransız Krallığı göze çarpan güçler olarak bulunmaktadır. Orta Avrupa'da Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu olsa da, Bizanslılar gibi hâkimiyeti sağlamaktan yoksundur. Diğer kısımlarda sürekli birbirleriyle savaşan derebeylikler mevcuttur. Kimi zaman din savaşları, kimi zaman da hâkimiyet savaşı veya diğer anlaşmazlıkların sebep olduğu savaşlar.17.yüzyılın başına gelindiğinde Avrupa'daki devletlerarasında savaşlar tekrar başlamıştır. Aralıklarla devam eden ve 30 yılı bulan savaşlar sonucunda Avrupalılar 1648 yılında, İngiltere, Danimarka ve Lehistan'ın dışındaki tüm devletlerin katılımı ile Vestfalya Antlaşması imzalarlar. Birçok konunun ele alınması ile beraber sınırlar da çizilmiştir. Tarihçiler, Vestfalya Antlaşmasını, özelde Avrupa genelde ise Dünya için bir dönüm noktası olarak kabul ederler. Çünkü bu antlaşmanın modern çağın başlangıcına vesile olduğuna inanmaktadırlar.

1648 Vestfalya Antlaşması, Avrupalı ve mutlak yönetimler için hukuk, yönetim ve bürokrasi gibi alanlarda gelişmeler kaydetmesini sağlasa da, Avrupa'nın ekonomi alanında gelişmesini sağlayan ana etmen hiç kuşkusuz coğrafi keşiflerdir. İstanbul'un fethi ve Akdeniz limanlarının kontrolünün ağırlıklı olarak Müslümanlara geçmesi ile beraber, Avrupalıları ticari amaçlı olarak yeni yollar bulmak için arayışa girmişler. Bu durum Coğrafi Keşifleri'nin fitilini ateşlemiştir. Coğrafi Keşifleri ile Avrupalılar, kuzey ve güney Amerika'yı keşfetmişler. Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan ve Uzakdoğu'ya kadar ulaşmışlar. Başta Afrika, Amerika ve Hindistan olmak üzere birçok ülke ve bölge Avrupalılarca sömürge haline getirilip

kolonileştirilmiştir. Hammadde ve yeni pazarlar elde eden Avrupalılar, böylece büyük bir zenginliğe ulaştılar. Bu zenginlik halka homojen olarak dağıtılmamış olsa da, devletler kısmen refaha ulaştılar. Zenginleşen Avrupalılar güçlü devletler kurdular.

Giddens, genel olarak sayılanlarla beraber meydana gelen diğer gelişmeler sonucunda kurulan mutlak devletlerin özelliklerine değinir. “Belirli bir uzaklıkta işleyen mutlak devlet gücünün politikası, en gelişmiş devletlerin idari yönetimi gibi ciddidir. Mutlakıyet ne bölgesel ne de zamansal olarak tek parçadır. Genel özelliklerinin her biri diğeri ile irtibatlı üç ana unsur bulunmaktadır”(Giddens, 2008: 133-134). O, bu maddeleri şu şekilde sıralar:

I –“İdari erkin genişlemekle beraber, merkezi bir hale gelmesi.

II –Yeni hukuki norm ve mekanizmalarının gelişmesi.

III – Mali yönetimde meydana gelen yeni değişiklikler.”

Belirlenen maddeler kapsamında, önce Fransa olmak üzere Avrupa’nın diğer ülkelerinde gelişmeler meydana gelir. Daha önceleri merkezi yapı zayıftır, derebeyleri, güçlü toprak sahipleri, prensler ayrı ayrı egemenlik bölgeleri vardır. Ancak bu durum yerini güçlü ve merkezi bir yapıya bırakmıştır. Merkeze bağlı güçlü ordular kurulmaya başlamıştır. Ya anlaşma yoluyla ya da zorla ülkedeki diğer egemen güçlerin merkezi yönetime bağlanması sağlanmıştır. Bu gibi değişiklikler meydana gelirken, Durkheim’in üzerinde durduğu “toplumsal düzen”in sağlanması için, yeni hukuksal kurallar ve mekanizmalar oluşturulmuştur. Çünkü adaletin tesisi için, hukuksal düzenlemeler kilit bir role sahiptir. İnsan haklarının garanti altına alınması, herkesin kanunlar önünde eşit tutulması gerekir. Kimi zümrelerin sahip olduğu ayrıcalıkların kaldırılması, soy değil, bireyin esas alınması gerekmektedir. Dini yaptırımların değil, evrensel hukukun toplumda kabul görmesi ve işlevsel kılınması gerekmektedir.

Bu değişim ve değişikliklerin en önemlisi belki de mali alanda yapılan gelişmelerdir. Özellikle geleneksel devlet sistemlerinde tüm kesimler köylülerin sırtından kazanırken, köylüler en ayrıcalıksız aynı zamanda ezilen sınıftır. “Her türden sınıflara bölünmüş toplum, egemen düzeyde köylü üretim üzerine kuruludur

”(Giddens, 2000a: 131). Tüm köylüler, yıl boyunca çalışır, zamanın çoğunu tarlada geçirir hatta çoğu zaman gün doğumu ile mesaisi başlar ve gün batımı ile bitirmektedir. Ancak buna rağmen bu alın teri, kral ve çevresine, soylu kesim ve kilise gibi ayrıcalıklı kesim için dökülmektedir. Bu yüzden çoğu kez ve çoğu yerde köylüler isyan etmişler. Ancak bu isyanların tamamına yakını ya kanlı şekilde bastırılmış ya da istekleri göz ardı edilmiştir. Köylüler sadece ayrıcalıklı kesimi değil aynı zamanda orduyu da finanse etmek için çalışmıştır. “16.yüzyılın sonunda İspanya’nın gelirinin dörtte üçünden fazlasının askeri harcamalara harcandığı tespit edilmiştir. Clark’a göre 17.yüzyıl boyunca, Avrupa devletlerinin birbirleriyle savaşmadıkları sadece yedi takvim yılı vardır”(Giddens, 2008: 142). Bu da demektir ki Avrupalılar, 100 yılın 93 yılı savaşlarla geçirmiştir. Hiç şüphesiz savaşların tümü yıkım demektir. Ancak bu durum köylüler için can kaybı, çoğu kez savaş alanı olması nedeniyle doğrudan yıkıma maruz kalmakla beraber, yeni vergiler anlamına da gelmektedir. Yönetim yapısının değiştirilmesiyle, keyfi savaşların önüne geçilmekle beraber, yeni vergi sisteminin getirilmesi ve mali düzenlemelerin yapılmasıyla başta köylüler olmak üzere tüm ülkenin daha adil bir mali düzene kavuşması sağlanmıştır... Bir yandan yönetim, hukuki ve maliye alanında bunlar olurken diğer yandan askeri açıdan da mutlakıyetçi devletleri güçlendiren gelişmeler olmuştur. “Mutlak devletlerin gelişimini istikrarlı şekilde etkileyen üç dizi askeri gelişmeden bahsedilebilir”(Giddens, 2008: 146-147). Bu gelişmelerden ilki, bilinen yöntemlerle yapılan kara savaşlarında kullanılan, eski silahların yerine daha modern ve etkili silahların kullanılmaya başlamasıdır. Yeni silahları kullanan ordular savaş meydanlarında üstünlüğü elde etmeye başlamıştır. İkinci gelişme ise düzenli ordunun olmazsa olmazı olan eğitim ve disiplindir. Askerlerin, hem sağlıklı bir vücuda sahip olmaları, hem de savaş meydanında atik ve hızlı olması için spor eğitimi ve yürüyüş eğitimi gibi eğitimler verilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Avrupa’da meydana gelen değişim ve dönüşümler, doğrudan kıtayı ve dolaylı olarak Dünya’yı bir evreden başka bir evreye taşımaktadır. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla geçen sürede Avrupa başka bir merhaleye ulaşmıştır. Kuşkusuz her Avrupa devletinin bu değişimdeki rolü farklı olmuştur. “Mutlakıyetçi Fransa, Avrupa politikasında eski uluslararası bir yapı ile ve modern çağı gerçek anlamda başlatan, bununla beraber yol gösterici rolü üstlenen ilk devlet örneği kabul edilmektedir”(Giddens, 2008: 145). Bu süreçte, 15.yüzyıldan

başlayarak güçlenen İspanya, Batı Avrupa'yı etkilemiştir. Daha sonra İngilizlerle yaptıkları mücadele başarısız olmuştur. Bir bakıma bu anlamdaki yerini İngiltere'ye bırakmıştır.

Mutlakıyetçi devlet, geleneksel devlet ile ulus devlet arasında bir geçiş formudur. Bu devlet biçimlerinden ikincisi dünya genelinde aynı anda görülse de, diğer ikisi ise Avrupa orijinlidir. “Günümüzde ulus devlet sistemi dünya genelinde bir gerçeklik olsa da, hem mutlakıyetçi devlet hem de ulus devlet köken itibarı ile bilhassa Avrupalıdır”(Giddens, 2000a: 12). Mutlakıyetçi devlet döneminde meydana gelen olaylar ve yapılan düzenlemeler ulus devletin kuruluşu için şartları olgunlaştırmıştır. Ulus devlet, modern çağın bir devleti olarak önceki devlet sistemlerine göre daha net sınırlara sahiptir. “Böylece ulus devlet sınırları olan bir güç kabıdır. Bu form modern çağın güç kabıdır”(Giddens, 2008: 164). Bu güç kabı geleneksel devlet sistemi güç kaplarına göre çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Çünkü geleneksel devlet sisteminde keskin sınırları olan güç kapları, surlarla çevirili şehir devletleridir. Ancak ulus devlet sistemindeki güç kabı, geniş alanları kapsayan koca devletlerdir. Dünyanın birçok yerinde aynı zamanda şehir devletleri var olsa da, bunların yerini alan ulus devletler Avrupa'da ortaya çıkmıştır. “Ulus devlet, güç potası olarak kentin yerini Avrupa'nın batısında ve Birleşik Devletlerde 18.yüzyıldan itibaren almıştır” (Giddens, 2000a: 208). Avrupa; ulus kavramı, ulusçuluk ve buna bağlı hareketlerin ilk ortaya çıktığı yerlerdir.

Ulus devleti modernliğin en önemli öğelerinden biri olarak kabul eden Giddens, ulus devletin tanımını yapmaktadır. “Ulus devlet, bir toplumun yöneticilerinin başarılı bir şekilde, askeri ve polis gibi kuvvetleri tek elden topladıkları, bu güçle sınırları keskin şekilde belirlenmiş olan bir toprak parçasında yaptırım aracı olarak kullandıkları, siyasi yönetim kurumlarını kapsayan bir devlettir”(Giddens, 2010a: 144). 16. yüzyıla gelindiği zaman Avrupa devletleri böyle bir yapıdan yoksundur. Sınırları karmaşık ve merkezi yapıdan yoksun bir durum arz etmektedir. İletişim ve ulaşımda meydana gelen gelişmeler, genel anlamda bir etkileşimi ve gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Askeriyenin güçlenmesi siyasi bütünlükleri sağlamayı da beraberinde getirmiştir. Çünkü güçlü olan diğer prenslik ve yarı bağımsız yapıları egemenlikleri altına almıştır. “Savaş ve diplomasi, bu

değişimleri şekillendirmiştir. 16.yüzyılda Avrupa’da 500 kadar özerk devlet ve prenslik vardır. 20. yüzyıl başına gelindiğinde ise bunların sayısı 25 e kadar düşmüştür”(Giddens, 2010a: 145).

Modern ulus devletin ortaya çıkması, milliyetçilik hareketleri ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü milliyetçilik bir milletin ortak bir his etrafında toplanmasını sağlar. 16.yüzyıldan itibaren Avrupa’da yeşeren bu fikir, Fransız İhtilalinden itibaren zirve yapmıştır. 1789’da gerçekleşen bu ihtilal, sadece Avrupa’da değil ama tüm dünyada milliyetçiliğin fitilini ateşleyen bir gerçekliktir. Bundan sonra milliyetçilik ve ulus devlet fikri dalga dalga tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yayılma kuşkusuz, Avrupalılar tarafından sağlanmıştır. “Hem ulus devlet sistemi hem de milliyetçilik hareketlerinin Avrupa’nın dışına yayılması, kapitalizmin dünya çapında genişlemesi ve Batılı askeri gücünün üstünlüğü sayesinde olmuştur”(Giddens, 2000a: 215). Bu iki olgu doğrusu Avrupa devletlerinin Pazar arayışları ve sömürge faaliyetleri sonucunda doğal bir yayılım alanı bulmuştur. Üstün bir askeri güce sahip olma, hem Avrupalıların hızlıca yayılmasını hem de bu iki olgunun dünyanın farklı yerlerinde kendine alan bulmasını sağlamıştır. Kolonileştirme hareketleri ile beraber hiç kuşkusuz kapitalizm de milliyetçiliğin yayılmasını ve ulus devletlerin kurulmasını sağlayan önemli etkenlerden birisidir. Hiç kuşkusuz, geleneksel devlet, mutlakiyetçi devlet ve modern ulus devlet özelliklerine değinirken, amacımız sadece kronolojik bir bilgi vermek ya da bu devletlerin belli başlı özelliklerin değinmek değildir. Asıl hedefimiz, devletlerin var olduğu dönemdeki koşulları, bu koşulların devlet üzerindeki etkisi, devletin yapısında meydana gelen değişimleri neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmek, zamanın ilerlemesiyle beraber devlet yapısında meydana gelen değişimleri irdelemektir.

6. MODERNLİK

Tarihin sıfır noktasında günümüze dek, insanlar durmaksızın yeni şeyler icat etme veya keşfetme, yeni buluşlara imza atma, birçok yönüyle hayatını kolaylaştıran yenilikleri ortaya koyma çabasında olmuştur. En yalın hali ile daha yenisini ve daha iyisini ortaya koyma olarak adlandırabileceğimiz modernliğin, tarihten beri birçok tanımı yapılmıştır. Giddens, *Modernliğin Sonuçları* isimli eserinde modernliğin tanımını yapmaktadır. “Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan, daha sonra tüm dünyayı etkileyen toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimini ifade eder” (Giddens, 1994: 9). O, bu tanımlama ile modernliği belirli bir zaman aralığına hapseder. Ancak modernlik için bu ifade zaman aralığı yönünden eksik kalır. Zira bir yönüyle bilimsel olan, estetik olan, akla uygun olan, ahlaki olan, insana daha müreffeh bir dünya sunan ve bu anlamda uzatabileceğimiz her oluşumu modernlik olarak atfedebiliriz. İnsanlık daha çok insana ulaşma anlamında düşük düzeyde de olsan bu sayılanların ortaya çıktığına tanıklık etmiştir. Bu anlamda Giddens’in modernliğin başlangıcı olarak on yedinci yüzyılı dile getirmesini, modernliğin başlangıcı olarak değil ama belki modernliğin hızlı bir ivme kazandığı tarih olarak ifade edebiliriz. Çünkü bu zaman aralığı, teknolojinin hayatımıza hızlıca girmeye başladığı zamana tekabül etmektedir.

Bir diğer sosyolog olan Touraine, zaman sınırlaması koymadan modernliği tanımlar. “Modernlik, sadece değişim ya da olaylar zinciri değildir. Akılcı, bilimsel, teknolojiye uygun ve idari etkinlik ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır. Bundan dolayı modernlik, toplumsal yaşamın birçok yönden farklılaşmasını içermektedir” (Touraine, 1994: 7). Touraine de bilimsel ve teknolojik üretimin hayatımıza girmesine vurgu yapmaktadır. Çünkü bunlar değişimin önünü açmış ve bununla yetinmemiş değişimin oldukça fazla hızlanmasını da sağlamıştır. Bu ivme zamanımıza doğru geldikçe daha da hızlanmıştır. Şu anda iletişimin çok fazla hızlanması nedeniyle dünyanın diğer tarafında meydana gelen bir yenilikten anında haberimiz olmaktadır. Başka bir yerde icat edilen teknolojik bir cihaz bize ulaşmadan diğerinin icat edildiğine tanıklık etmekteyiz. Her gün bir moda ve yeni bir yaşam tarzına tanıklık etmekteyiz. “Modernliğin sonucu olarak yeşeren yeni yaşam stilleri

bizi tümüyle toplumsal düzen türelerinden benzersiz bir biçimde koparmıştır. Modernliğin sağladığı dönüşümler, hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları itibarı ile eski dönemlerin değişimlerinden çok daha etkilidirler”(Giddens, 1994: 12). Dünyanın herhangi bir yerinden meydana gelen değişim, kısa bir sürede diğer şehir ve bölgelere yayılmaktadır. Ancak eskiden meydana gelen bir değişim, o bölge ya da o ülke ile sınırla kalabilmekteydi. Çünkü genel anlamı itibarı ile dünya yavaşta ve iletişim kopukluğu söz konusuydu. Yoğunluk penceresinden bakınca, bu değişim ve yeniliklerin hayatımıza tamamı ile nüfuz ettiğine tanıklık etmekteyiz.

Modernliğin ortaya çıkması ve gelişmesinde ekonomi, dolayısıyla kapitalizm önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Marx'ın kapitalizme vurgu yaptığı gibi, kapitalizmi modernliğin yegâne kriteri gibi göstermek doğru değildir. Bu da Giddens'in anlayışına ters düşer. Çünkü modernliğin ortaya çıkmasını sağlayan birden çok faktör vardır. Giddens de modernliği ele alırken, tek bir kriterle değerlendirme gibi indirgemeci bir anlayışa karşı çıkar ve tüm yönleri ile değerlendirmenin daha isabetli ve doğru olduğu fikrini savunmaktadır. Modernlikle ilgili yenilikler ve benzersiz nitelikler, hayatımıza etkisi ve modernliğin sonuçlarını çok yönlü olarak değerlendirmemizi zorunlu kılmaktadır. Bu da bizi, Marx'ın kapitalist merkezli anlayışı ve Durkheim'in endüstriyalizme dayalı çözümlemelerinden alıkoyar. Zira modernlik, bu önemli ancak tek yönlü fikirleri kapsayacak ve bununla beraber çok daha kapsamlı bir olguyu ifade eder. Modernliği besleyen birçok kaynak vardır. Bununla beraber, modernliğin hem bireysel hem de toplumsal anlamda, tüm dünya üzerinde inanılmaz boyutlarda sonuçları olmuştur. Bu yüzden hayatımıza bu denli etki eden, gündelik yaşantımız üzerinde her anlamda sonuçları olan modernliği tek bir yönden ele alan indirgemeci bir bakış açısı ile ele almak, eksik bir değerlendirme olacaktır.

Giddens, modern toplum ile geleneksel toplum arasındaki farklara değinir. Bu farklardan birisi süreksizliklerdir. “Modern toplumsal kurumları geleneksel toplumsal düzenlerden ayıran süreksizlikleri belirleyen birçok özellik vardır. Bunlardan ilki değişim hızı, ikincisi değişim alanı ve üçüncüsü de modern kurumların doğasının ürünüdür”(Giddens, 1994: 13-14). Burada söz konusu olan ilk süreksizlik *değişim hızı*dır. Geleneksel toplumlar/uygarlıklar, oldukça devingen bir

özelliğe sahip olsalar da, değişim hızı konusunda modern uygarlıklarla karşılaştırılmayacak derecede yavaştlar. Burada fark yaratan teknolojidir. Teknoloji sayesinde hızla meydana gelen bu değişimler, hayatımızın her alanına sirayet etmektedir. Diğer süreksizlik ise *değişim alanı*dır. Dünyanın değişik bölgeleri birbiriyle bağlantı halinde olunca, bir yerde meydana gelen değişimler dalga dalga başka alanlara yayılır. Buradaki temel etken yine de teknolojidir. Üçüncü süreksizlik ise *modern kurumların doğası* ile ilgilidir. Modern ulus devletlerin siyasal sistemlerinin cansız üretim kaynaklarına bağımlı olması ya da emeğin aşırı metalaştırılması gibi kimi modern toplumsal özellikler daha önceki toplumlarda hiç görülmemiştir.

6.1 Modernlikte Zaman-Uzam Ayrışması

Geleneksel toplumlarda ve modern öncesi toplumlarda zaman ve uzamın iç içe olduğunu ancak modernleşme ile beraber zaman-uzam(yer) ayrışmasını yaşadığına tanıklık etmekteyiz. Standartlaşmanın meydana gelmesi, evrensel ortak birimlerin kullanılması gibi etkenler bunu sağlamıştır. Giddens, modernlikle beraber zaman uzam ayrışmasının meydana gelmesinin neden ve sonuçlarına değinmektedir.

Giddens, modernliğe bağılı olarak zaman uzamda meydana gelen değişimi anlamak için modern öncesi toplumlardaki zaman uzam ilişkilerine yönelik farklılıklara bakmak gerektiğini belirtir. “Modernlik öncesi toplumların tümünde zaman hesaplama yönetimi mevcuttur. Toprağa dayalı devletlerin ayırt edici özelliği olarak; takvim ve yazının icadını sayabiliriz. Ancak tüm toplumlarda zaman hesaplanması, uzama bağlanmaktaydı”(Giddens, 1994: 23). Zaman, sürekli olarak ya bir yer ile ilişkilendirilmekte ya da bir doğa olayına bağlanarak tanımlanmaktadır. Ancak zamanı daha net tanımlayan ve bağımsızlaştıran olay saatin icadı olmuştur. Saatin dünyanın her tarafına yayılması ile zamanın mekân veya doğa olaylarına bağılı olarak tanımlanması büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Tamamıyla kalktı diyemeyiz. Çünkü hala geçmişte yaşanmış bir olayı, zaman veya doğa olayına bağılı olarak tarif edenler vardır. Deprem yılı, çok kar yağın kış, Mardin’de yaşadığımız zaman gibi. “Saat, zamanın dilimlenmesine imkân sunan ve zamanın sayıya dönüştüren bir ölçüdür. Saatin tüm toplumlara yayılması, zamanın evrensel ölçütlerle belirlenmesini

sağlamıştır”(Esgin, 2008: 430). Saatin yanı sıra, takvimin tüm dünyada standartlaştırılması zamanı uzamdan ayıran diğer bir etkidir. Şimdi tüm dünya takvim sayesinde, aynı günde yeni yıla merhaba demektedir.

Giddens, zaman uzam ayrışmasının önemli olduğunu vurgular. “Zaman ve uzamın ayrılmasını modernliğin aşırı derecedeki dinamik yapısı içerisinde öneminin nedeni üç maddeye bağlıdır”(Giddens, 1994: 25-26). O, bunun ilk nedeni olarak, “yerinden çıkarma”yı gösterir. Zaman ve uzamın birbirinden ayrılması ve bunların yerlerinin artık “boş” boyutlar halini almaları, daha önce toplumsal etkinliklerle özdeşleşen bu boyutların arasındaki bağlar koparılmış olur. Yerlerinden çıkarılan kurumlar, zaman ve uzam alanını önemli miktarda genişletirler. Bunlar sabitlenmiş yerlerinden çıkarak çok daha geniş alanlarda ve başka formlarda yeniden örgütlenme alanı bulmuştur. İkinci neden ise, zaman-uzam ayrışmasının modern toplumsal yaşama yeni formlar şeklinde yeniden örgütlenme imkânını sağlamasıdır. Kimi zaman dinamikliğini kaybedip daha durağan hale gelse de, bu örgütlenmeleri modernlik öncesi yapılardan net bir biçimde ayıran bir özelliğe sahiptir. Modern zamandaki örgütler, yerel olan ile küresel olanı, geleneksel yöntemlerden farklı ve modern şekilde ilişkilendirip bir araya getirir. Etkileşimde bulunan bu insanların hayatı daimi şekilde etkilenmektedir. Giddens’in belirttiği üçüncü etken ise, zaman-uzam ayrışmasının önceki uygarlıkların modern tarihle ilişkilendirilerek değerlendirilmesidir. Bu da bizim tarihten dersler çıkarmakla beraber, tarihi daha doğru okumamızı ve anlamlandırmamızı sağlar. Diğer yandan bu durum tek biçimli bir tarihin ortaya çıkmasını sağlar. Standart bir evrensel takvimle beraber, tek biçimli tarih de evrensel bir hal almıştır. Giddens, zaman uzam ayrışmasını modernliğin en önemli kaynaklarından biri olarak görür. Çünkü bu ayrışma sosyal yaşamın üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. “Sosyal yaşamın yapılaşmasının ana yapısı, zaman ve uzamın sosyal iletişim ve etkileşimde konumlanmasıdır”(Esgin, 2008: 429). Bu konumlanma, sosyal yaşamı, dolayısıyla insan hayatı ve davranışı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

6.2 Modernlikte Yerinden Çıkarma Mekanizmaları

Giddens, modernliğin diğer yansımalarından birisi olarak *yerinden çıkarma mekanizmaları (disembedding mechanisms)* gösterir. O, yerinden çıkartılma ile toplum bağlantılarının belli bir bölgenin etkileşim bağlamlarından kesilmesini ve sınırsız zamandaki zaman-uzamın tekrar tekrar yapılandırılmasını anlatmaktadır. Modern öncesi dönemlerde, sosyal ilişkiler ve değerler yerel bağlamda saklıdır. Modernlikle beraber bu ilişki ve değerler yerel bağlamlardan koparılıp çıkartılmıştır. Yerlerinden çıkartılan bu ilişki ve değerler, modernleşme süresince toplumun ihtiyaç ve işleyişine göre yeniden inşa edilmiştir. İşte toplumbilimciler, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru yaşanan geçişleri ya farklılaşma ya da işlevsel uzmanlaşma kavramları üzerinden tartışmıştır. Giddens, yerinden çıkarmalar arasında, toplumları en çok etkileyenlerden ikisine değinmiştir. ”Modern toplumsal kurumların gelişmesini yakından ilgilendiren iki çeşit yerinden çıkarma düzeneğine değinmek istiyorum. Bunlardan ilki sembolik işaretler, ikincisi de uzmanlık sistemleridir”(Giddens, 1994: 27-28).

Sembolik işaretler, bireyler arası ilişkilerde kullanılan, onları bir bakıma bir araya getiren alış-veriş nesnelere aittir. Bu araçlar içinde en çok bilinen, kullanılan ve evrensel bir özelliğe sahip olanı paradır. Giddens, para için “elden ele geçen” değiş tokuş aracı ifadesini kullanır. Geleneksel toplumlarda alış veriş “takas” usulü ile yapılmaktadır. Ancak paranın icadı ile beraber alış-verişlerde mal-mülk takasının yerini para almıştır. Para, yerel bir toplumda gömülü olan bir aracın modernleşme ile beraber yerinden çıkmasını ifade eder. Paranın doğası sosyolojide sürekli tartışılmıştır. Ekonominin de ana nesnesini ifade eder. Modernleşmenin yegâne kaynağı olarak kapitalizmi gösteren Marx, elden ele sürekli dolaşması nedeniyle para için “evrensel fahişe” ifadesini kullanır. Modern öncesi toplumlarda sadece alış verişlerde kullanılan bir araçtır. Ancak modern zamanlarda ve özellikle günümüzde, alış-veriş için kullanılan temel bir araç olmanın çok daha ötesinde bir “değer”i ifade eder. Her ülkenin kendine ait parası vardır. Bu paraların da birbirilerine karşı değerleri vardır. 1 Kuveyt Dinarı = 3.28 ABD Doları, 1 Euro = 0.8 İngiliz Sterlini gibi. Uluslararası hesaplamalarda bu değere yönelik işlemler sonrası alış-veriş yapılmaktadır. Bununla beraber şu anda her ülkede kullanılmaya başlanan kredi

kartları ve hesap kartlarında gömülü olan bir değeri ifade etmektedir. Bir kişinin internet bankacılığı aracılığı, kendi banka hesabında ya da bankalar arası işlemleri soyut olarak yaparız. Başka bir bankaya yapılan para transferi “değer” üzerinden yapılmaktadır.

Giddens, yerinden çıkarma mekanizmalarından para ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde güvene vurgu yapar. “Burada güven, kişilere değil, soyut varlıklara karşı duyulmaktadır. Parasal işaretleri kullanan kişi, hiç tanımadığı kişi ile alış-veriş yaparken, tanımadığı kişiye değil paraya duyduğu güven üzerinden bu ilişki kurulur”(Giddens, 1994: 30). Yapılan tüm ticari, üretim ve tarımsal faaliyetlerde paraya karşı duyulan güvene göre bu faaliyetlerin durumu değişir. Eğer çiftçi tarla ya da bahçesinin geçen senelerden daha az ürün vereceğine kanaat getirirse, dolayısıyla zarar edeceği düşüncesi hâsıl olursa, tarla veya bahçesinde herhangi bir bakım veya herhangi bir ürün ekimi yapmaz.

Yerinden çıkarma mekanizmalarından önemli bir diğer tür de uzmanlık sistemleridir. Modernleşme ile beraber, her anlamda uzmanlık gerektiren sistem ve mesleklerin hayatımızı tümünden sardığına şahitlik etmekteyiz. Evlerimizde hemen her odada bulunan elektronik cihazlar, beyaz eşyalar ve buna benzer birçok uzmanlık gerektiren araçla iç içeyiz. Evden ayrılıp sonra araba ile çıktığımız zaman hem arabanın kendisi hem de yoldaki ışıklar, kavşaklar, trafik ışıkları ve bundan daha fazlası uzmanlık bilgisi gerektiren ortamdaki araçlardır. “Uzmanlık sistemleri, modern çağın koşullarında gündelik hayatımızın her alanını, kullandığımız ilaçlar, tükettiğimiz besinler, taşıma araçları, oturduğumuz evler ve diğer birçok olguyu etkisi altına alır”(Giddens, 2010b: 33). Uzmanlık sistemleri sadece teknolojik cihaz, araç ve gereçler değildir. Geleneksel toplumdaki modern topluma doğru uzmanlaşmanın giderek arttığına tanıklık etmekteyiz. Uzmanlık gerektiren en önemli alanlardan biri de tıp bilimidir. Çünkü bazen yanlış teşhis veya yanlış ilaç bizi ölüme kadar götürebilir. Tam tersi doğru teşhis ve tedavi bizi ölümden de kurtarabilir. Doktorlar, şimdi uzmanlık alanlarına ayrılmış olsa da eskiden hepsine “hekim” denirdi. Bununla beraber her hekim her hastalıkla ilgilenirdi. Şimdi ise tıp biliminin onlarca uzmanlık alanı ortaya çıkmıştır. Bir tıp profesörü dahi kendi alanının dışında başka bir alana yönelik teşhis koymamaktadır. Bu açıdan baktığımızda biz bireyler

olarak herhangi bir konuda uzman olsak bile diğer tüm alanlarda sıradan insan görünümünü arz etmekteyiz. “Modern kurumların gelişmesiyle beraber, uzmanlıklar da artmıştır. Uzmanlık alanlarının sınırlarının daha da daralması teknik gelişmenin kaçınılmaz sonucu olarak kabul edilmektedir. Uzmanlık belli bir alan yoğunlaşınca, bireyin uzmanlık alanı da daralmaktadır“(Giddens, 2010b: 161). Peki hakkında bilgi sahibi olmadığımız yüzlerce alandan yardım almak durumunda kaldığımızda bunlara nasıl güveniriz? Burada rol oynayan etken güvenden ziyade inançtır. “Sokaktaki adamın, uzman sistemlere olan güveni ne bu süreçlere tam katılımı ne de bu süreçlerin ürünü olan bilgiler üzerindeki uzmanlıktan kaynaklanır. Bu mecburi olarak “inancın” bir parçasıdır“(Giddens, 1994: 32). Buradaki inanç faktörü, daha önce yaşanmış olan deneyimlerden kaynaklı bir pratiktir. Hem uzman olan kendisinden beklenenin yerine getirme düşüncesindedir hem de birey bir yandan kaçınılmaz olarak söz konusu uzmandan yardım almak durumundadır. Ayrıca bir bireyin daha sağlıklı şekilde hedefine ulaşması için, o bireyin hedefine ulaşacağına “itimat” etmesi gerekmektedir. Genel olarak bu ve bunun gibi etkenler inancın ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

6.3 Modernliğin Düşünümselliği

Giddens’in modernlik anlayışının temel dinamiklerinden birisi de düşünümselliktir. “Düşünümsellik genel olarak tüm insan eylemlerini tanımlayan bir karakteristiğe sahiptir. Biz insanlar, düzenli olarak yaptığımız şeyler sebepleriyle onu yapmanın ayrılmaz bir parçasını meydana getirecek şekilde ‘bağlantılı kalırız’” (Giddens, 1994: 39). Biz insanlar sürekli eylemler halindeyiz. Yaptığımız bu eylemler sonucu ya da yansısı bize dönmektedir. Bu yüzden bir şeyi yapmadan onun üzerinde düşünmemiz icap etmektedir. Yani düşünerek hareket etmemiz gerekir. Modern öncesi toplumlarda, bilinen kurullar ve sürekli biçimde ifa edilen bilindik eylemler vardır. Bilindik bu eylemleri yerine getirmek için ayrıca kafa yormak gerekmemektedir. Ancak modern zamanda, meydana gelen hızlı değişim ve dönüşümler, teknolojik cihazlar, kayıt cihazları ve internet araçları yaptıklarımız yansısını çok farklı şekilde almamıza yol açmaktadır. Modern öncesi toplumlarda ise gelenek düşünümselliği meydana getiren en önemli etkenlerden biridir. “Modernlik öncesi toplumlarda düşünümsellik halen önemli derecede geleneğin

yeniden yorumlanması ve açıklanması ile sınırlıdır. Modernliğin ilerlemesiyle beraber, düşünümselliğin karakteri değişmiş ve düşünce ile eylemin sürekli birbirini etkileyen yeniden üretim sürecine girmiştir”(Saygın, 2016: 75-76). Dolayısıyla gündelik hayatımızın geçmişle bağlantısı sona ermiştir.

Ancak “önceden yapılmış olanlarla” şu andaki bilgilerimiz belli kriterler ekseninde savunulabilecek noktalarda çakışmaya başlamıştır. Burada geleneği tamamıyla terk söz konusu değildir. En modern toplumlarda bile gelenek, var olmayı ve rol üstlenmeyi sürdürür. Ancak bu bağlı olduğumuz anlamında değil, eskileri heybemizde taşıyarak yenilerle yol alıyoruz. Yeri geldiğinde ve yenilerle uyduğunda kullanmak için. “Ancak bu rol, modern olan ile geleneğin birlikteliği üzerinde analiz yapan yazarların umduklarından çok daha azdır. Çünkü haklı çıkarılmış gelenek, yakışık durmayan makyajlanmış bir gelenektir. Kimliğini de ancak modernliğin düşünümselliğinden alır”(Giddens, 1994: 40). Modern gündelik hayatın düşünümsel nitelikleri, toplumsal faaliyetleri, bu faaliyetlerin yeni bilgiler temelinde sürekli olarak kendini yenilediği, bu şekilde yapılarını olumlu yönde değiştirdiği gerçeğinden meydana gelir. Tüm toplumsal eylemler, her kültürde, onlara kaynaklık eden keşif ve icatların temelinde her daim değişime tabi tutulur. Modernliğin belirlenmesini sağlayan etken, sırf yeni olanın yeni oluşundan dolayı kucaklanmasından değil, önemli ölçüde bir düşünümsellik beklentisidir. Hiç şüphesiz bu durum da bizzat düşünmenin yapısı üzerine düşünmeyi kapsamaktadır. “Özetle, modernliği düşünümsellik, zaman-uzam ayrışması ve bunlarla beraber olan yerinden çıkarma mekanizmalarından ayrı düşünemeyiz. Her biri, modernliğin meydana gelmesini sağlayan temel dinamikleri oluşturmaktadır”(Esgin, 2008: 436). Modernliğin bu üç dinamik yapısı, modern dünya ile geleneksel dünyanın birbirinden ayrılmasını, dolayısıyla modernliğin süreksizliklerinin oluşmasını sağlamaktadır. Modern kurumların işleyişinde de bu dinamiklerin önemli etkisi söz konusudur. Ayrıca modernliğin kurumsallaşmasında da belirleyici rol oynamıştır.

6.4 Modernliğin Kurumsal Boyutları

Giddens’in modernlik analizlerinde, modernliğin kurumsal boyutları önemli bir nokta olmakla beraber aynı zamanda önemli bir yer de kaplamaktadır. Modernliğin

temelleri Rönesans ve reform dönemlerinden itibaren atılmaya başlanmış, sanayi devrimi, teknolojik ilerleme ve ticaretin küreselleşmesi ile modernlik, gündelik hayatımızın her alanında görünür hale gelmeye başlamıştır. Giddens'in modernlik anlayışı, kapsayıcı ve bütüncül bir görünüm arz eder. O, modernliğin dar bir perspektif ve indirgemeci bir bakışla ele alınmasına karşı çıkar. Marx'ın kapitalizmi, Durkheim'in endüstriyalizmi ya da Weber'in rasyonalizmi tek başına modernliğin oluşmasını ne sağlayabilir ne de modernliği izah edebilir. Yapılacak olan bu tek boyutlu analizler daima noksan kalır.

“Modernliğin kurumsal boyutları, modern sosyal yaşamla beraber sosyal kurumların yapısının belirlenmesini sağlayan örgütlenme ilkeleridir. Ulus devlet, politik sistem, teknolojik üretim, ücretli emek, kentleşme gibi oluşumların kaynağı ve taşıyıcısıdır”(Esgin, 2008: 437). Giddens, bu boyutları; kapitalizm, endüstriyalizm, şiddet araçlarının kontrolü ve gözetim olarak kabaca dörde ayırmıştır. Tartışması uzun süreden beri ve zamanımızda devam ede geldiği gibi, modern toplumlar kapitalist midir? Yoksa endüstriyalist midir? Bu tartışma günümüzde de önemli bir konu olarak durmaktadır. Bu dört boyutu ele alırsak: *Kapitalizm*; burjuva sermayesi ile proleterlerin emek gücü ya da zenginlerin özel mülkiyeti ile sadece emek gücüne sahip emekçiler arasındaki ilişkiden doğan materyalist üretim sistemi olarak tarif edilebilir. Kapitalist sistem; üreticiler, tüketiciler ve yatırımcılar için aynı belirtilerin olduğu rekabetçi Pazar üretimine dayanmaktadır. Giddens, modern toplumları tanımlarken, kapitalist toplumları modern toplumların bir alt türü olarak tanımlamakta ve değerlendirmektedir. “Kapitalist toplum, bir dizi özgün kurumsal özelliğe sahip bir sistemdir”(Giddens, 1994: 56-57). O, dört madde olarak belirlediği bu özellikleri ayrı ayrı açıklamaktadır. Bunlardan ilki, kapitalist toplumun piyasa koşullarının rekabetçi özelliğinden dolayı kendisini sürekli olarak güncelleme özelliğidir. Kapitalist girişimcilik, katı rekabetçi ve genişlemeci bir özellik göstermektedir. Kapitalist toplumların ikinci özelliği ise ekonomidir. Ekonomi diğer kurumlara göre bariz bir üstünlüğe sahip olup, başta politik alan olmak üzere ekonominin diğer alanların üzerinde belli bir hegemonyası söz konusudur. Üçüncü özellik ise siyaset ve ekonominin birbirinden yalıtılmış olması ve bu durumun özel sektör mülkiyet haklarının oluşmasına katkı sağlamış

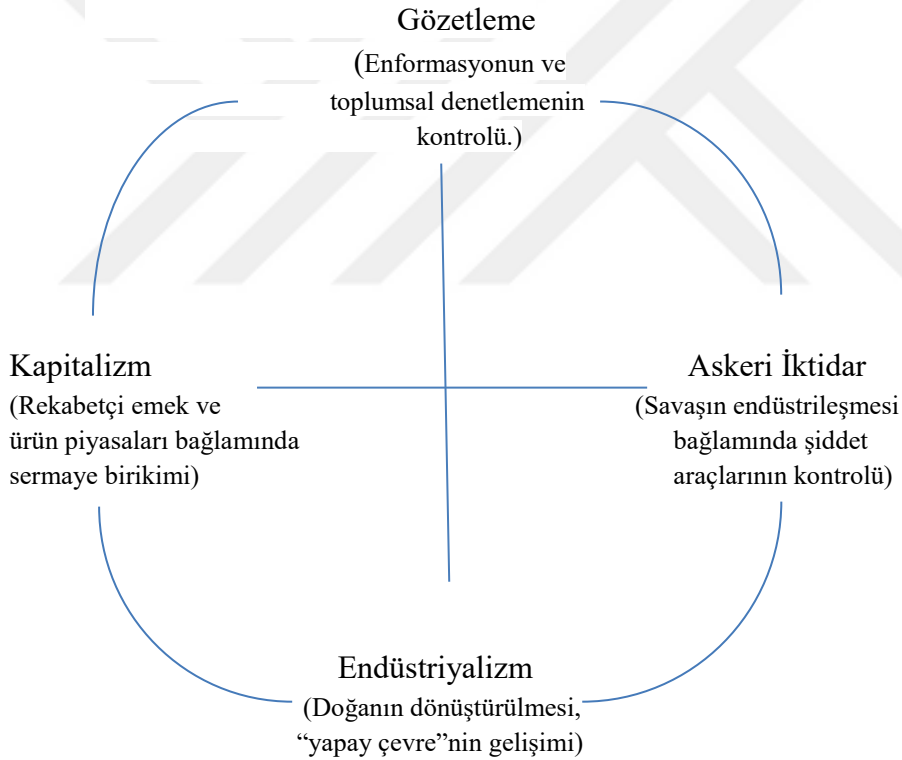
olmasıdır. “Ekonomik olanın siyasal olandan ayrılması, dolayısıyla ekonomik olanın sahip olduğu “özerklik”, kapitalizmi on dokuzuncu yüzyıldaki şekliyle isabetle betimler”(Giddens, 2000: 136). Dördüncü özellik ise, devletin özerkliği, üzerindeki denetimi tam anlamı ile sağlayamadığı sermaye gücüne güvenmesidir. Özellikleri açıklanan bu maddeler, kapitalist toplumun tanımlanmasında kullanılan kriterlerdir. Ancak sadece bu özelliklerle modernlik ve kapitalist toplumu tanımlamak olanak dışıdır.

Endüstriyalizmin; en temel özelliği ise canlı olmayan güç kaynaklarının mal üretmek için kullanılması demektir. Makineler, yani sanayi araçları bu işte merkezi bir rol oynamaktadır. Endüstriyalizm, insan eylemlerinin, sanayi araçlarının, ham maddenin, ürünlerin hem girdi hem de çıktılarının uyum içinde çalışması için üretimin belirli kurallar dâhilinde toplum olarak örgütlenmesini gerektirir. Endüstri devriminde ilham alınarak kullanılan endüstriyalizm; sadece fabrikaları, sanayi araçlarını, işçileri ve tüm bunların beraber oluşturduğu iş ortamını değil, iletişim ve ulaşım ile beraber gündelik hayatımızı da etkilemektedir.

Gözetim de, modernliğin üçüncü kurumsal boyutunu oluşturmaktadır. “Gözetim, gözetime konu olan kitlelerin siyasal alandaki eylemlerinin denetimine işaret eder, fakat bir yönetsel güç olarak önemi, hiçbir surette bu alanla sınırlandırılmaz”(Giddens, 1994: 57). Foucault’tan bu kavramı alan Giddens, gözetimin kapitalizmi bir yönüyle tanımlayıcı ve tamamlayıcı özelliği olduğunu vurgulamaktadır. “Her ne kadar gözetim, tüm devletlerde mevcut olsa da onun – tarihteki herhangi bir toplum şekline göre - kapitalizmin çok daha tamamlayıcı bir özelliğe sahip olduğunu ileri sürmek istiyorum”(Giddens, 2000: 181). Foucault’a göre gözetim her yerdedir. Okul, hapisane, hastane ve işletmeler kadar gündelik hayatın olduğu her yerdedir. Egemenliği elinde bulunduran iktidar her yerde olan bu gözetim ağı ile kendi hegemonyasını yaratmaktadır.

Modernliğin dördüncü boyutu ise *şiddet araçlarının kontrolüdür*. Gözetim, her yere ulaşan ve her yerde olan bir network oluşturur. İktidar bu şekilde her yerde varlık gösterir. Ancak bu networkun daimi olması, yaptırım gücü olması ve bununla bir düzen sağlayabilmesi için şiddet araçlarının denetimine ihtiyaç vardır. Bu yüzden şiddet araçlarının denetimi, gözetimin ileri bir safhası olarak kabul edebiliriz.

“Askeri güç, modernlik öncesi toplumlarda her zaman merkezi bir özellik sergilemiştir. Ancak bu toplumlarda siyasi merkez, hiçbir dönem askeri bir destek sağlamaya güç yetirememiştir. Dolayısıyla kendi topraklarında şiddet araçları üzerinde mutlak bir kontrol sağlamaktan uzaktaydı”(Giddens, 1994: 57). Bu durum mutlakıyetçi devlet ve ulus devlete doğru değişim göstermiştir. Şiddet araçları, sınırları belirlenmiş mutlakıyetçi devlet ya da ulus devlet tarafından kontrol altına alınması, modern devletin bir özelliği olarak kendini göstermektedir. Bu şekilde kısaca izah edilen modernliğin bu dört dinamiği (Kapitalizm, endüstriyalizm, gözetim ve şiddet araçlarının denetimi) birbiriyle ilişki halinde ve bir bütün olarak modernliği meydana getirmektedir. Bu döngü şekil II deki gibidir.

Şekil: 1 Modernliğin 4 Kurumsal Boyutu(Giddens, 1994, 58).

Daire biçiminde şematize edilen modernliğin kurumsal boyutlarından kapitalizm; rekabetçi piyasanın emekçi ve ürün pazarları paydasında, ekonominin siyasetten ayrılmasını sağlayan modernliğin boyutudur. Şemanın üstündeki boyut olan gözetim ise devletin varlığını halkın içinde hissettirir. “Otorite kurma kaynaklarının saklanması gözetim eylemliliklerinin temelini oluşturur ve her zaman devlet gücünün destekleyici aracıdır. İki şeyi içerir; devletin kendisine tabi olan

nüfusa ilişkin bilginin düzenlenmesi ve nüfusa ilişkin davranışların doğrudan denetlenmesini”(Giddens, 2000: 6). Gözetleme, modernliğin ilerlemesiyle bağlantılı olan bütün alanların ve bilhassa karşılıklı gelişimlerin söz konusu olduğu durumlarda tarihi olarak kapitalizmle iç içe geçmiş bir durum arz ederek ulus devletini temelini oluşturmuştur. Gözetimin tamamlayıcısı olarak kabul edebileceğimiz *askeri gücün denetlenmesi* ise ulus devletinin kurulmasından önemli rol oynamıştır. Askeri gücün denetlenmesi yani savaş araçlarının kontrolü ise savaş endüstrisine giden yolu açmıştır. Askeri gücün kontrolü, suç hukukunda yeni ufuklar açmıştır. Zira bu güç ile insanların suça meyletmesi noktasında hem caydırıcı hem de önleyici bir rol üstlenmiştir. Şemanın alt kısmında olan *endüstriyalizm*; hem kapitalizm ile hem de askeri güç ile doğrudan bağlantılıdır. Endüstriyalizmin doğa ile bağlantısı da yoğundur. “Endüstriyalizm, insanoğlunun modernlik şartlarında doğa ile olan etkileşiminin ana eksenine durumuna gelmektedir. Modernleşme öncesi medeniyetlerin çoğunda, dahası büyük uygarlıklarda bile, bireylerin çoğu kendilerini doğayla birlikte değerlendirirlerdi”(Giddens, 1994: 59). Modern öncesi bireylerin yaşamları, doğal kaynakların elverişli olması, doğadan elde edilen ürünlerin ve hayvanların durumu, doğa olayları, dolayısıyla o seneki doğanın insan için iyi ya da kötü olmasına bağlıdır. Ancak bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler ve bunun sonucunda ortaya çıkan endüstriyalizm, özellikle son 300 yılda doğa üzerinde meydana getirdiği tahribatı, insanlığın tarih boyunca doğaya verdiği zarardan belki de daha fazladır. Kimya endüstrisi, zirai ilaçlar, fabrikalar, karbon monoksit salınımı, fosil yakıtların kullanımı... tüm bunlar ve daha fazla zararlı etkenler nedeniyle ozon tabakasının delinmesi ve meydana gelen küresel ısınmadır. Bunun sonucunda insanoğlu yeryüzünün birçok yerinde doğadan/doğal yapıdan uzak kendilerine özel alanları oluşturmuştur. Bu yerler artık doğal değil yapay fiziksel bir özellik arz etmektedir.

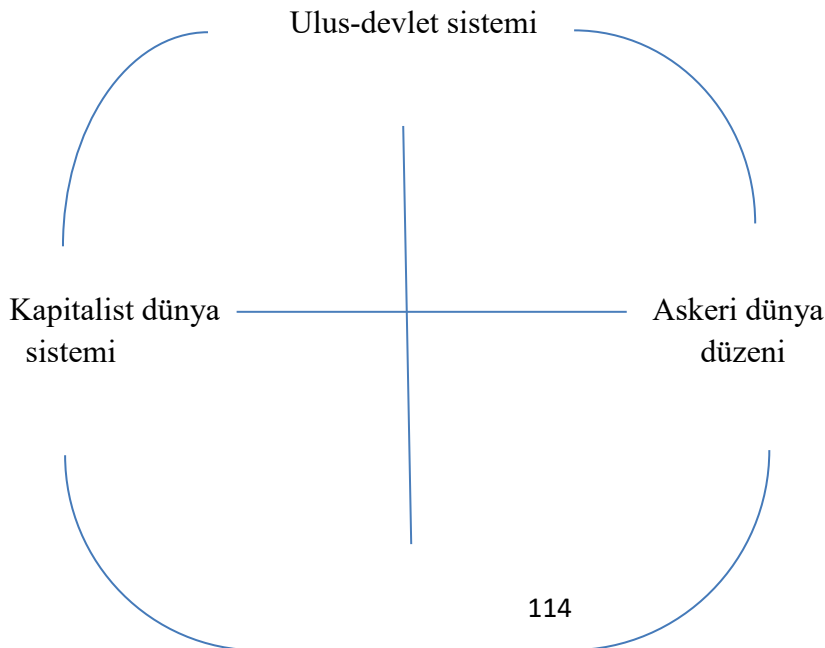
6.5 Modernliğin Küreselleşmesi

Giddens, küreselleşmeyi ya da globalleşmeyi modernitenin önemli saç ayaklarından birisi olarak görmektedir. Her geçtikçe daha fazla konuştuğumuz, etkisini daha fazla hissettiğimiz, gündelik yaşantımızda etkileri daha çok görünür hale gelen küreselleşme, modernitenin sonuçlarından biridir. “Küreselleşme, bizim için gün geçtikçe artan bir şekilde, tek bir dünyada yaşadığımız, öyle ki bireylerin,

grupların ve milletlerin birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna işaret etmektedir” (Giddens, 2012: 83-84). Özellikle teknolojik gelişmeler, dünyayı daha da küçültmüş ve dünyanın herhangi bir ülkesinde meydana gelen bir gelişme domino taşları gibi hızlı bir şekilde dünyanın diğer ülkelerini de hemen etkilemektedir. Çünkü teknoloji şehirleri, bölgeleri, devletleri birbirine yakınlaştırmış ve dünyayı küçültmüştür. artık Artık Dünyanın herhangi bir yerindeki bir maçı canlı olarak izleyebilme imkânımız mevcuttur. İnternet ile paylaştığımız bir nesne aynı anda dünyanın farklı yerlerindeki insanlar tarafından görülebilir, paylaşılan bir video, günün herhangi bir saatinde farklı insanlar tarafından ve kısa sürede milyonlarca kez izlenme potansiyeline sahiptir. Bu durum uzakları yakın etmiştir. Uzaklık mefhumunu göreceli kılmıştır. Mesela iki şehrin birbirine uzaklığı, yürüyerek bir ay, araba ile bir gün, uçakla iki saatten az bir süre birbirinden uzaklığı ifade etmektedir. İnternet ve telefon ile sanal olarak başka şehirdeki bir kişiye ulaşma ise saniyeler içinde gerçekleşmektedir. Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki gelişmeler, ekonomik nedenler ve buna bağlı olarak ulus aşırı şirketler, politik değişimler, internet gibi etkenlerin bir araya gelmesiyle net bir şekilde kendini belli etmiştir.

Hiç şüphesiz tüm bunlar ve daha fazla sayılabilecek etkenler modernliğin sonuçlarıdır. Dolayısıyla küreselleşme de modernliğin sonucudur. “Modernlik yapı itibarı ile küreselleştiricidir, bu özellik, modern kurumların en belirgin karakteristiklerinin kimilerinde, bilhassa yerinden çıkarılmış olanları ve düşünsel olanları da kapsayacak şekilde açıkça olarak görülür”(Giddens, 1994: 62). Modern zamanlarda zaman-uzam uzaklaşma seviyesi, bundan önceki dönemlerin tümünden daha yüksek seviyededir. Yakın ve uzak toplumsal şekil ve olaylar arasındaki bağlar bu duruma uygun şekilde esneklik göstermektedir. İşte küreselleşme tam olarak bu esneme dönemini göstermekte, farklı olan toplumların bağlamları veya bölgeler arasında olan bağlantı biçimleri bütünlük arz edecek şekilde dünya üzerinde şebekeleşen bir hal almaktadır. Bu şekilde toplumun ve “Toplumsal etkinliğin küresel hale gelmesi, bazı açılardan, hakiki anlamda dünya genelindeki bağlantıların, mesela küresel ulus-devleti sistemi veya uluslararası işbölümü ile bağlantılı ilişkilerin gelişmesi sürecidir“(Giddens, 2010b: 37). Genel olarak en temel düzeyde küreselleşme, en güzel haliyle, zamansal ve mekânsal uzaklaşmanın en temel

boyutlarının bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Küreselleşme, bir yerde bulunma ile bulunmama arasındaki orta noktalar ile “uzak” toplumsal mesele ve bağlantıların yerel ilişkilerle iç içe geçmesi ile ilgilidir. Marx’a göre modernleşmenin yolu sermayeden dolayısıyla kapitalizmden geçer. Kapitalizm, modernleşmede dolayısıyla da küreselleşmede tek etken olmasa da en önemli etkenlerden birisidir. “Dünya ekonomisinde ana güç merkezlerini kapitalist devletler oluşturur, bu devletlerde kapitalist ekonomik girişimcilik asıl üretim şeklini oluşturmaktadır. Ancak bu devletler ve örgütlenmeler, ekonominin siyasetten yalıtımını sürdürürler”(Giddens, 1994: 67). Laissez-faire, laissez-passer: Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler sloganı ekseninde uygulamalarının hakim olduğu, dolayısıyla serbest piyasa ekonomisini benimsemiş ülkelerdir. Böyle ülkelerde gelişim anlamında şirketlerin önü açık olur. Bu durumda doğru strateji izleyen şirketler çok hızlı bir şekilde gelişir ve ulus aşırı bir hal alırlar. Bu durum da belirli devletlerde merkezi olan, ancak başka devlet ve bölgelerde çeşitli katılımlar yapabilecek ticari şirketlerin küresel çalışmaları için çok geniş bir alan sağlamaktadır. Sadece bir şirketin sermayesi devletlerin sermayelerini geride bırakabilmektedir. Hatta Apple, Amazon gibi şirketler 100 milyon nüfuslu ülkelerin ekonomik güçlerinden daha büyük bir ekonomik güce ulaşmışlardır. Ancak bu şirketler ekonomik anlamda güçlü ve etkili olsalar da bir devlet kadar güçlü olamazlar. Çünkü “bu şirketlerin güçlerinin devletlerle rekabete giremeyeceği bazı noktalar vardır; bu noktaların en önemlileri toprak üzerindeki egemenlik ve şiddet araçlarının kontrolüdür.”(Giddens, 1994: 68).

Uluslararası İşbölümü

Şekil: 2 Küreselleşmenin Boyutları (Giddens, 1994: 68).

Ancak burada şirketlerin ve devletlerin görevleri farklı yönlerde olmaktadır. Çünkü küresel dünyadaki ulus-devletler siyasal arenadaki aktörler iken şirketler ticari fail görevini yerine getirirler. Devlet ticaret konusunda düzenleyici görevi görürken, şirketler aktive edici rol oynamaktadırlar. Ticarete alış-veriş ve ticari malları müşteriye ulaştırma gibi görevleri şirketler üstlenirken, ithalat-ihracat, gümrük, piyasa düzeni gibi görevleri ise devletler üstlenmektedir.

Ama ikisi de iç içe olan boyutlardır. Marx'ın tezinin temelinde de bu geçerlidir. Ancak “Weber’e göre, hem siyasal hem de askeri olarak ekonomik güç kadar önemlidir ve ekonomik güçlerin sonucu değildir”(Giddens, 2010c: 331). Weber’in işaret ettiği üçüncü önemli güç ve küreselleşmenin boyutu askeri güçtür. Askeri güç dünya siyasetinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Devlet sınırlarının çizilmesinde, yeni devletlerin kurulması ve var olan kimi devletlerin yıkılması da askeri gücün sonuçları arasındadır. “Bu günkü dönemde askeri açıdan en gelişmiş iki ülke, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler gerçek anlamda küresel ölçekte çift kutuplu askeri ittifak düzeni kurmuşlardır”(Giddens, 1994: 71). Sovyetler ve ona bağlı olan önemli sayıdaki “Demir Perde” ülkeleri. Diğer taraftan silahlı bir yapı şeklinde 30 ülkenin ittifakı ile kurulmuş olan NATO. Bu çift kutuplu dünya beraberinde askeri güç rekabetini, dolayısıyla aşırı silah üretimini getirmiştir. ABD ve SSCB önderliğindeki iki kutup silahlanma yarışı sonucunda çok güçlü ve yıkıcı yeni nesil silahlar üretmenin yanı sıra kimyasal ve nükleer silahlar da üretmişlerdir. Küreselleşen dünyada diğer devletler de doğal olarak bu rekabetten ve yarıştan etkilenmiştir. Kimi zaman yavaşlansa da genel olarak dünyadaki tüm ülkeler silahlanmaktadır. Şu an en güçsüz devletin bile sahip olduğu askeri güç, modern dünya öncesi en güçlü devletlerin bile sahip olduğu silah ve askeri güçten daha fazladır. Bu yüzden ki Giddens, bu konuda askeri güç bağlamında tüm devletlerin “Birinci Dünya” ülkesi olduğunu belirtir. “Çünkü birçok ülke teknolojik olarak ileri seviyede silahlı aracı elinde tutmaktadır. Ayrıca ordularını tamamen modernize etmişlerdir. Nükleer silaha sahip olmak dahi, yalnızca ekonomik açıdan ileri ülkelere

has bir ayrıcalık değildir”(Giddens, 1994: 71). Kuşkusuz askeri gücün ilerlemesi sadece ittifaklar sonucu değil, savaşın kendisi, güçlü olanın zayıf olanı tehdit etmesiyle ilgili bir durumdur.

Küreselleşmenin dördüncü boyutu ise endüstri alanında meydana gelen gelişmelerin sonucu olarak artan *iş bölümü*dür. Her dönemde, yani geleneksel devletten modern devlete kadar farklı seviyelerde iş bölümü vardır. “Her insan topluluğunda ilkel bir seviyede de olsa belirli bir iş bölümünü gerektirir. Fakat bu iş bölümü en basit toplum şekli olan kabileden en alt seviyededir ve sadece cinsiyetler arasında genel bir işbölümü söz konusudur”(Giddens, 2010b: 60). Burada kadınlar daha çok ev işleriyle uğraşırken erkekler dışardaki işlerle meşgul olurlar. Kadınların işi daha çok çocuk bakmak ve yetiştirmektir. Bu yüzden üretime pek katılmazlar. Erkekler daha çok birlikte iş yapma eğilimindedir. Daha çok ev ihtiyacını karşılama amacı vardır. Ekstra mal üretimi safhasına geçmeye başlayınca, komünal bir yapıdan bireyselleşmiş yapıya doğru evrilme başlar. İşbölümü zamanla karmaşık bir hal alır ve uzmanlaşma başlar. Endüstrileşme ile daha fazla mal üretilince, mal değişimi söz konusu olmaya başlar. “Mübadele, insanların giderek artan seviyede bireyselleşmesine yol açtı. Bu süreç önemli derecede uzmanlaşmış işbölümü, para ekonomisi ve meta üretiminin geliştiği kapitalizmde doruğa çıkar”(Giddens, 2010b: 60). Sanayi devrimi ile beraber bu durum hızlanmış ve sanayileştikçe işbölümü daha fazla artmıştır. İş kollarının artması, mal üretiminin hızlanması mekanik dayanışmayı da geriletmiş ve işbölümünü dolayısıyla uzmanlaşmayı gerekli kılmıştır. “Sanayileşme ve kentleşmenin gücü, işbölümünün artışına yol açmıştır”(Giddens, 2012: 48). Bu iş bölümü sadece sanayi veya teknoloji alanında değil modernleşme ile beraber gündelik hayatın her alanında artmıştır.

Endüstrileşme alanında meydana gelen gelişmeler, küreselleşen dünyanın kültürel yönü ile de bağlantı halindedir. Kültürün küreselleşmesi, iletişim ve ulaşım araçlarının hızlanması ile doğrudan bağlantılı olup, bunun sonucunda bu alanda bir değişim ve benzeşme meydana gelmiştir. Çünkü çok yakın aralıklarla, kimi zaman da aynı anda haberdar olunan kültürel değişimlerden etkilenme, dolayısıyla takip ve taklit etme söz konusudur. Bu da küresel anlamda bir kültürel benzeşmeyi beraberinde getirmiştir. En başta cep telefonları olmak üzere, bilgisayar, televizyon,

sinema ve faks gibi çeşitli iletişim araçları küresel anlamda ortak bir kültürün meydana gelmesini sağlamıştır.

Giddens, küreselleşme ile ilgili analizler yaparken, bütüncül bir değerlendirme yapmanın yanında küreselleşmenin şu ana kadarki sonuçları ve gelecekteki olası sonuçlarına yönelik öngörülerde bulunmaktadır. “Kültürler için adalar halinde yalıtılmış şekilde yaşamak giderek olanaksız olmaktadır. Radyo, televizyon, hava taşımacılığı ve onun getirdiği turist kabileleri ve en önemlisi internetten kaçabilecek pek az topluluk vardır”(Giddens, 2012a: 98). Çünkü bir iki kuşak öncesinde dünyadan tamamen yalıtılmış olan kabileler, bu gün Almanya veya Çin’den gelen teknolojik cihazları kullanıyorlar, Tayland ve Vietnam’dan gelen elbiseleri giyiyorlar, İngiltere ve Fransa’dan gelen ilaçları kullanıyorlar. Dünyadan alırken aynı zamanda dünyaya da kültür ihraç ediyorlar. Mesela kendi hikâyelerini anlatmak için radyo, tv ve interneti kullanıyorlar. Yani bütün kültürler er ya da geç globalleşmektedir. Ne kadar kendi kültürlerini korumaya çalışırlarsa çalışsınlar er ya da geç bir iki kuşak sonra bu korunmaya çalışılan kültür, küreselleşmenin çarkları arasında entegrasyonun tekdüzeliğinden nasibini alacaktır. Bir zamanlar konuşulan binlerce dil bir avuç küresel dilin etkisine girerek birer birer yok olmaktadır. Tabi bu sadece sosyal kültürel alanında değil, eğitim, sanatsal faaliyetler, sportif faaliyetler, ekonomik faaliyetler, üretim-tüketim kültürü, aile ve bireyin yapısı ve yaşantısında meydana gelen değişimler, bireyselleşmenin hızlıca artması, bilgi paylaşımının hızlanması... bunun gibi sayabileceğimiz bir çok başlık küreselleşmeden nasibini almıştır. Küreselleşmenin bu başlıklar üzerindeki etkisi hızlanarak artmaktadır. “Modernliğin sonucu olarak sosyal pratiklerin yeniden üretimlerinin bağlamları değişmiştir. Küreselleşme de bu bağlamları, daha geniş ve daha problemlili hale dönüştürmüştür. Bu gün küreselleşmiş bir hal alan modernlik, aslında radikalleşmiş bir modernliktir”(Esgin, 2008: 454). Modernliğin radikalleşmesi sonucu, gündelik hayata dair problemlerin şekil ve alanları da radikal bir hal almıştır. Bu radikalleşme beraberinde hem zorluklar hem de belirsizlikler silsilesini getirmektedir.

Çünkü geleneksel yaşamda, bireyin doğumundan ölümüne dek, yaşam şeridinin az çok belirlenmiş bir hali vardır. Yaşadığı evi, giydiği elbise, oyun alanı, okulsuz bir hayat ile beraber köyünden veya akrabasından birisi ile evlenmesi ve

ölene kadar belki de hiç ayrılmadığı köyü bellidir. Ancak bunların hepsini üst üste eklessek bile modern zamanda, sadece üniversite sınavına hazırlanan bir çocuğun ve ebeveynlerinin yaşadığı stres ve çektiği zorluk kadar bir yekün teşkil etmiyordu. Bırakın başka bir şehri başka bir ülkede eğitimini tamamlaması, çalışacağı alan ve ortam, belki bir daha doğduğu yeri görmeyecek şekilde dünyanın farklı bir bölge ya da bölgesine yerleşmek söz konusudur. Bunlar modernliğin ve dolayısıyla küreselleşmenin sonuçlarıdır. Tüm bunlar ve daha fazla nedene rağmen Giddens, modernliğin bittiğini ve post modern döneme girildiğine dair fikirlere karşı çıkar. O'na göre modernlik devam etmektedir. Sadece modernliğin kurumsal boyutları daha farklı bir hal almıştır. Dünyanın her anlamda gelişmesiyle beraber bu boyutlar da buna paralel olarak gelişim ve değişim göstermektedir. Çünkü postmodernistler, modernlik döneminin bittiğini yeni bir döneme girildiğini ve modernliğin daha çok olumsuz olarak saydıkları yönlerini dile getirmektedir. “Yaygın şekilde modernitenin parçaladığı, ayırdığı ifade edilir. Bazıları bu parçalanmanın modernitenin ötesinde yeni bir toplumsal gelişim evresi yani postmodern çağın işareti olduğunu varsayar”(Giddens, 2010b: 44). Ancak Giddens bu görüşe karşı çıkar. Bu durumun tersine modernitenin birleştirdiğini, “diğeri”nin değil “biz”in var olduğunu, problemlerin yanında fırsatlarla birlikte olduğumuzu dile getirir.

6.6 Modernlik, Güvenlik ve Risk

Giddens, modernliğin yapısını geniş bir perspektifte incelerken, güven problematiğine vurgu yapar. Zira yaşamsal olarak bireyler ve kurumsal olarak devletler modernleşirken, bir yandan insanın hayatını kolaylaştıran icatlar gündelik hayatımıza yerleşmeye başlamış, diğer yandan insanlar için tehdit oluşturan birçok etken ortaya çıkmıştır. “Modernlik, iki yönlü bir yapıdır. Modern kurumların gelişimi ve bunların dünya genelindeki yaygınlığı, insanların güvenli ve hoş bir yaşamın tadını çıkarması için modernlik öncesi sistemlerden çok daha fazla fırsatlar yaratmıştır”(Giddens, 1994: 14). Ancak diğer yandan modernliğin, yirminci yüzyılda iyice belirginleşen ve karanlık olan diğer yönü de mevcuttur.

Sanayi devrimi ve endüstrileşme ile beraber, toplumbilimciler daha çok modernliğin olumlu yanı, “fırsat yönü” ön plana çıkarmıştır. Durkheim ve Marx,

modern çağın problemleri olduğunu anladılar. Ancak ikisi de modernliğin olumsuz yönünden çok olumlu yönüne eğilmeyi tercih etmiştir. Marx, düzensizliğe ve bölünmeye sebep olan sınıf mücadelesine değinir. “Sınıf mücadelesi, kapitalist yönetici sınıfı ile örgütlü işçi sınıfı arasındaki sınıfsal çatışma ortamında gelişmiştir”(Giddens, 2000: 250). Diğer bir deyişle sınıflar arası çatışma, sanayi devriminin bir sonucudur. Zira 15 saate varan zorlu çalışma şartlarına karşı, işçiler karın doyurmaya yetecek kadar bir ücreti patronlarından alabilmektedir. Bu zorlu şartlar karşısında işçiler örgütlenmiş ve yaşanabilir bir ücret talep etmiştir. Böylece sınıf mücadelesi başlamıştır. Aslında modern çağın sorunları da beraberinde getireceğini en net şekilde burada kendini belli etmiştir. Ancak tüm sosyologlar gibi Marx da hümanist bir sistemin kurulacağını ümit etmektedir. Durkheim, endüstriyalizm ile iyi tasarlanmış bir toplum yapısının kurulacağını düşünmüştür. “Weber ise toplumbilimin bu üç kurucusu arasında en kötümser olanıydı. O, modern dünyayı, maddi olarak ilerlemenin sadece bireysel yaratıcılık ve özerkliği parçalayan bürokratik bir genişleme ortamı olarak görüyordu”(Giddens, 1994: 15). Max Weber, kötümser olarak düşünmesine rağmen, ne o ne de diğer sosyologlar, özellikle de yirminci yüzyılda modernliğin karanlık yönünün bu şekilde açığa çıkacağını, ne düşünmüşler ne de tahmin edebilmişler. Modernliğin bu karanlık yüzü hem insanlara hem de doğaya verdiği zararlardan ötürü en karanlık haliyle belirmiştir.

Yönetimsel anlamda, insanların güvenliğini tehdit eden yapılara değinen Giddens, modern devlet olarak kabul edilen totalitarizm ve despotizmi karşılaştırmaktadır. Bu iki ceberut rejimden tabii ki ilki insanları daha çok tehdit etmektedir. Çünkü modern askeri güç ve gelişmiş savaş araçları bunların emrindedir. Napolyon’dan Hitler’e kadar, bu rejim tipinin insanlara ne kadar çok zarar verdiğine tarih tanıklık etmiştir. Bu durum askeri gücün gelişmesinin bir sonucudur. Birinci dünya savaşı, büyük umutlarla inşa edilen modern medeniyetin kırılma noktasıdır. Bu büyük ve yıkıcı savaş toplumbilimciler için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Durkheim, büyük savaşın acısını ve dehşetini yüreğinde hissetmiştir. Zira O’nun tek oğlu olan Andre, 1915 yılında Balkan Cephesinde savaşırken ölmüştür. Oğlunun acısı O’nu da 1917 yılında beraberinde götürmüştür. Yani Durkheim, bu yıkıcı savaşın bitmesini görmeden 1917 yılında ölmüştür.

“Savaşa sebep olan çatışma, Durkheim’in, barışçı ve bütünleşmiş bir endüstriyel düzene endüstricilik yoluyla rahat bir şekilde ulaşabileceğine yönelik tahminini paramparça etmiştir”(Giddens, 1994: 16). Bu durum, Durkheim’in tahmin ettiği ve geliştirmeye çalıştığı toplumsal düzen çerçevesiyle mümkün görünmediği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ve genel olarak her bir toplumbilimcinin ön görmediği savaş araçlarının icat edildiği, yeni savaş taktik ve stratejilerinin ortaya çıktığı bir gerçeklik vardır. Sosyolojinin hızlı gelişim gösterdiği ve kurumsal bir çerçeveye oturmaya başladığı on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında hiçbir toplumbilimci nükleer silah icadını öngörmemiştir. Sadece nükleer silah icadı ve yeni nesil savaş araçlarının icadı değil bununla beraber devletlerin kendi aralarındaki rekabet ve çekişmeleri, bu çekişmelerin askeri alana kaymasını Giddens, yirminci yüzyılın “karanlık yüzü”nün bir parçası olarak değerlendirir. Rönesans ve reformun etkisi ile başlayan aydınlanma çağı, aydınlanma çağının önünü açtığı “insan aklı”, insan aklı ile gelişim gösteren; bilim, endüstri, teknoloji, üretim gibi faktörler ve tüm bunların doruk noktasına ulaştığı yirminci yüzyıldır. On yedinci ya da on sekizinci yüzyılda yaşayan birisi, bu gelişmeler çerçevesinde mantıklı bir öngöründe bulursa, herhalde o kişi de yirminci yüzyılı, insan refah ve huzurunun doruk noktası olarak tanımlar ve yıkım, ölüm gibi olumsuz durumlara ihtimal vermezdi. Yirmi birinci yüzyılda yeni yeni icatlar zaman hızla akıp giderken, nükleer silah başlıklarının yüzde doksanını elinde bulunduran Amerika ve Rusya arasındaki olası savaşta, uzmanlara göre nükleer silahların kullanılması ile dünyanın yok olmanın eşiğine geleceğini belirtmektedirler.

Bu yüzdendir ki şu an üzerinde yaşadığımız dünya, her yer olmazsa bile güvensiz ve tehlikelidir. Bu tabloya baktığımız zaman, gelişme ve ilerleme anlamında atılan adımlar insanlığa güven mi yoksa güvensizlik mi getirdi? İşte bu soruya cevap veren postmodernistler, ilerleme ve gelişmenin, dolayısıyla modernitenin “karanlık yüzü”ne işaret etmektedir.

6.7 Risk Toplumu

Alman sosyolog Ulrich Beck; toplumun modernleşmesinin topluma bazı yönleri ile kolaylıklar ve rahatlama getirirken beraber aynı zamanda toplum

birçok yönüyle tehdit eden durumları da beraberinde getirdiğine işaret eder. Endüstriyalizm ile beraber devletler aşırı fosil yakıt kullanmıştır. Bunun sonucunda hava, su ve toprak kirlenmiş ve şu anda tüm insanlar için ciddi bir tehdit haline gelen küresel ısınma/iklim değişikliği tehlikesi ortaya çıkmıştır. İnsanların atomu parçalaması ile beraber, atom hem askeri alanda hem de enerji elde etmek amacı ile kullanılmaya başlanmıştır. Enerji elde etmek için yüzlerce nükleer santral kuruldu. Bunlardan eski Sovyetler Birliğindeki Çernobil Nükleer Santralinde 1986 yılında bir kaza meydana gelmiştir. “facia” olarak nitelendirilen bu nükleer kaza, hem yurt içinde hem de ülke sınırlarını dinlemeden başka ülkeleri ve insanlarını olumsuz etkilemiştir. Etkisi uzun süre devam eden bu kaza sonucunda insanlar ölmüş ve birçok kanser vakası tespit edilmiştir. Beck; HIV, 11 Eylül New York saldırıları, ormanların yok edilmesi, sebze ve meyvelerin hormonlu olması ile yiyeceklere katkı maddelerinin eklenmesi gibi birçok küresel riskle karşı karşıya olduğumuz bir çağa işaret eder. “Modernleşme, nasıl 19. Yüzyıl’da korporatif olarak kemikleşmiş tarım toplumunu tasfiye edip sanayi toplumunu ortaya çıkardıysa, bugün de sanayi toplumunu bertaraf ediyor ve modernliğin sürekliliği dahilinde başka bir toplumsal biçim ortaya çıkıyor” (Beck, 2011: 9).

Beck’in bahsettiği bu dönem, aslında modernliğin içinden yeni bir modernlik durumunun ortaya çıkmasıdır. İkinci modernlik ya da modernlik ötesi olarak isimlendirdiği bu dönem risklerle doludur. Çünkü modernliğin kendisi artık tehlike dolayısıyla risk üretmektedir. “Modernleşme süreci, dönüşlü (reflexiv) hale geliyor, yani kendi kendisini konu ve sorun ediniyor”(Beck, 2011: 22). Modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan birçok durum, teknolojik icat, seri üretim ve onun sonucunda gelen yiyecek ve meta bolluğu, beraberinde bir çok riski de getirmektedir. Bu durum, Beck’in belirttiği “risk toplumu”nu beraberinde getirmektedir. “Risk toplumu, felaket toplumdur. Bu toplumda olağanüstü halin, normal duruma dönüşme tehlikesi mevcuttur”(Beck, 2011: 29). Şimdi Beck’in değindiği risklere, meydana çıkma sebeplerine ve özelliklerine değinelim.

Toplumsal riskler, sanayi öncesi, sanayi dönemi ve modern dönemde farklılıklar göstermektedir. Sanayi öncesi toplumlarda tehlike, tehdit ve riskler daha çok doğa kaynaklı olarak meydana gelmektedir. Sel, kuraklık, deprem, salgın hastalıklar gibi

doğal afetler insan kontrolünün dışındadır. Sanayi toplumunda ise insanoğlu zamanla doğayı kontrol etmeye başlar. “İnsanoğlu, selleri önlemek için setler inşa ederek, kendi yiyeceğinin yetiştirerek ve ölümcül hastalıkları azaltmak ve onlardan korunmak için ilaçlar geliştirerek doğal felaketlerin üzerinden gelebilmiştir”(Slattery, 2018: 455). Ancak insanoğlunun doğayı kontrol etmeye başlaması, doğa üzerinde olumsuz etkiler göstermeye başlamış ve küresel anlamda riskler oluşturmaya başlamıştır.

Sanayi öncesi toplumlarda üst üste meydana gelen kuraklık bazen lokal bazen de geniş bölgelerde kıtlığa sebep olmaktadır. Ancak barajların yapılması, sulama kanallarının açılması, artezyen kuyularının açılması ile araziler suyla buluşmuş ve bu etki azalmıştır. Modern tarımla beraber yiyecek bolluğu artmıştır. “Ancak özellikle gelişmiş ülkelerde pek çok kişi için “aşırı kilo sorunu” açlık sorununun yerini almıştır”(Beck, 2011: 23). Risklerin tarihin başından beri var olduğuna değinen Beck, eski zamanlardaki risklerin daha sınırlı ve kişisel olduğunu belirtir. Ancak günümüzde bir kişinin bile aldığı karar tüm dünyayı riske atabilmektedir. 2022'nin Şubat ayında Putin'in emri ile Rusya Ordusu Ukrayna'ya girdi ve bu şekilde başlayan savaş enerji ve buğday başta olmak üzere tüm dünyayı birçok alanda krize sürükledi. Risklerin fiziksel özelliklerine değinen Beck, onların daha önce beş duyu organımız tarafından algılandığını ancak günümüzde insanların duyuuları tarafından algılanamadığını ve daha tehlikeli bir hal aldığını belirtir. 19.Yüzyıl başlarında Londra'nın lağımı haline gelen nehrine düşen bir kişi, suda boğulmayıp o suyun içindeki kirlerden zehirlenip öldü. Paris'in sokaklarından dışkıdan geçilmez ve duvarlar idrarın etkisi ile çürümüştür. Risk Toplumu kitabında bunlara değinen Beck, şunları belirtir: “O günlerde burna ya da göze saldıran tehditler, bu günkülerden farklı olarak duyuular tarafından algılanabilirken, bugünkü uygarlığın riskleri umumiyetle algıdan kaçıyor, fiziksel ve kimyasal formüller alanında kalıyor. Gıda maddelerindeki toksinler, nükleer tehdit gibi”(Beck, 2011: 25). Bu şekilde modern çağdaki riskler, Ortaçağ ve sanayileşme dönemindeki risklerden bariz şekilde ayrılmaktadır.

Evrensel hukuk normlarından, hukukun üstünlüğünden, adaletten, eşitlikten ve özgürlük gibi kavramlardan en çok bahsettiğimiz modern çağda, aslında bireyin

özgürlüğü oldukça kısıtlanmıştır. “Bireyin hiç olmadığı kadar özgür görüldüğü bir çağda insanlar, ironik olarak, maddi, psikolojik ve ruhsal bakımdan daha aciz ve çaresiz, kendi hayatlarının ve çevrelerindeki dünyanın kontrolüne daha az sahiplerdir”(Slattery, 2018: 456). İnsanlarda ve devletlerde güvenlik daha ön plana çıkmaktadır. İnsanlar hayatta kalmayı öğrenmelidirler. Bunun için disiplinli ve kontrollü yaşama deneyimini kazanmalılar. Riskler küresel bir hal almakla beraber aynı zamanda hem zengin hem de yoksulları tehdit eder hale gelmiştir. Ancak zenginler farklı olarak güvenli yer ve ortamı dolayısıyla güvenliğini satın alabilirler. Aynı durum devletler nezdinde de geçerlidir. Daha güçlü olan devletler ve onların vatandaşları daha güvendedir. Çünkü risk ve tehditlere karşı koyabilme kabiliyetine sahiptirler.

Üzerinde yaşadığımız dünyayı kirlettiğimizde ya da dengesini bozacak bir şey yaptığımız zaman, bu olumsuz durum başka bir şekilde farklı riskler olarak bizi karşılamaktadır. Dere kenarına kurulan fabrika, filtre kullanmadan sıvı atıklarını dereye ve gaz/dumanını havaya bıraktığını düşünelim. Dere kirlenir, içindeki balıklar ve diğer canlılar ölür. Sulama için kullanılınca bitkilere toksik maddeler geçer. Çevresindeki hayvanlar suyunu içemez ve insanlar o sudan yararlanamaz artık. O dere artık kirlilik ve kokusu ile huzur yerine huzursuzluk kaynağı olur. Dumanını havaya bırakınca hava kirlenir, yağmur kirlenir ve insanlara çeşitli hastalıklar şekilden ortaya çıkar. Uzun bir sürenin sonucunda ozon tabakası zarar görür ve ultraviyole ışınlarına karşı korumasız hale geliriz. Yani ettiğimizi çeşitli riskler şeklinde biçeriz. “Modernleşmenin riskleri, eninde sonunda onları üreten ve onlardan kar sağlayanları da etkiliyor. Sınıf etkisini berhava eden bir *bumerang* etkisi yaratıyorlar. Ekolojik ve radyoaktif felaketler ülkelerin sınırlarını aşıyor. Bu tehlikeler hem sağlığı hem meşruiyeti, mülkiyeti ve karı da tehdit ediyor”(Beck, 2011: 28).

6.8 Üçüncü Yol

Giddens’in üçüncü yol fikrinin amacı, sosyal demokrasinin yetersiz yönlerinin törpülenmesi, yeni ve fonksiyonel özelliklerin eklenmesi, sosyal demokrasinin güncellenmesi ve kendi tabiri ile “yeniden dirilişi”dir. *Üçüncü Yol* isimli eserinde

buna neden ihtiyaç duyulduğunu ve buna yönelik tartışmalarının nedenlerini açıklamaktadır. “1970’li yılların sonlarına kadar sanayileşmiş devletlerde uygulanan ‘refah devleti mutabakatı’nın sonlanması, marksizmin itibarını yitirmesi, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişiklikler bu sonuçların çıkmasında ve tartışmanın başlamasında önemli rol oynamıştır”(Giddens, 2000b: 9). Bu gelişmeler sonucunda izlenecek yol, sosyal demokrasinin yeniden doğarak yeni yöntemlerle yola devam edip etmeyeceği net değildir. Giddens, küreselleşen dünyada, sosyal demokrasinin uygulamada kalmasının yetersiz olduğunu, bunun yanında zenginleşmesi gerektiğini de düşünmektedir. Bu da ancak sosyal demokratların şimdiye kadar bu anlamdaki fikirlerinin gözden geçirmesi sayesinde belki gerçekleşebilir. Giddens, bunun da ancak ve ancak “üçüncü yol” ile mümkün olabileceğini belirtir. Bu kavram uzun süreden beridir sosyal demokratlar, politikacı ve yazarlar tarafından ve birçok farklı anlamda kullanılmıştır. Fakat Giddens, üçüncü yol kavramını, sosyal demokrasinin tekrardan canlanması anlamında kullanmıştır. Küreselleşmenin ve piyasaların, ekonomik ve sosyal kültürel bağlamda insanlara fayda sağlayabilecek politikaların izlenmesi anlamında kullanılmaktadır.

Giddens, politika alanındaki üçüncü yol düşüncesini de yapılaşma kuramına uygun olarak geliştirmiştir. Zira O, hem sol hem de sağ alandaki yetersizlikleri görmüş ve bütüncül bir bakış açısı ile bu iki alanı yeniden ele almıştır. Giddens, eksik konuları tamamlar nitelikte yeni bir yol olarak üçüncü yolu önermiştir. 1997-2007 yılları arasında İngiltere Başbakanı, Tony Blair’in etkili danışmanı olan ve aynı zamanda O’nun hocası olarak da kabul edilen Giddens, Blair’in üçüncü yol politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Blair ve O’nun partisi olan İşçi Partisi ile Amerikalı Demokratlar bu bağlamda etkileşim halinde olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki dönemin Amerika’lı demokrat bir başkan olan Bill Clinton da üçüncü yol politikalarından etkilenip bu bağlamda adımlar atmıştır. Giddens’in üçüncü yol düşüncesinde globalleşen dünyada kapitalist sistemin alternatifi yoktur. Soğuk savaş döneminde bir blokun ekonomik sistemini şekillendiren sosyalizmin yıkılması, kapitalizmi rakipsiz kılmaktadır. Üçüncü yol politikalarındaki temel amaç, günümüz dünyasında meydana gelen değişimler karşısında bireylere yol gösterebilecek, kılavuzluk edecek politik açılımlar geliştirmektir. “Bunu sağlayacak olan da

tekrardan gözden geçirilmiş olan bir sosyal demokrasi anlayışıdır. Üçüncü yol, günümüz şartlarına karşın, artık yetersiz kalan sosyal demokrasinin tekrar canlandırılmasıdır”(Esgin, 2008: 491). Rakipsiz hale gelen ve küresel şirketlerle tüm dünyada hissedilir hale gelen kapitalist dünya küreselleşmektedir. Küreselleşme tabiki her anlamda mükemmel değildir ancak olumlu yanlarının daha fazla olması hasebiyle, küreselleşmeye olumlu şekilde yaklaşılmalıdır. Zira istense de istenmese de dünyanın her yanı küreselleşmeden nasibini almaktadır.

Giddens’in üçüncü yol çalışmasında, “sosyal demokrasinin geleceği ile ilgili olarak 10-15 yıldır yapılan tartışmalarda bir dizi sorular gündeme gelmiştir. Bu tartışma ve anlaşmazlıklarda önemli bir rol oynayan beş ikilem söz konusudur. Bu beş ikilem şunlardan oluşmaktadır”(Giddens, 2000b: 39).

“1 –Küreselleşme - gerçek anlamda küreselleşme hangi anlama gelmektedir ve küreselleşmenin etkileri nelerdir?

2 –Bireyselleşme - modern toplumlarda hangi durum ve anlamlarda bireyselleşme artmaktadır?

3 - Sağ ve sol –bu iki kavramın artık herhangi bir anlam ihtiva etmedikleri konusunu nasıl değerlendirmeliyiz?

4 – Politik temsiliyet – politika, Ortodoks demokrasinin mekanizmasından ayrılma durumu var mıdır?

5 –Ekolojik problemler – ekolojik problemler sosyal demokratik politikalarla nasıl ilişkilendirilebilir?”

“Bu ikilemler, büyük ölçüde içinde yaşadığımız ve hızlı değişimlere sahne olan dünyamızı yansıtmaktadır. Kapitalistleşen dünya ekonomisi, teknolojik ve para piyasasındaki gelişmeler, kültürel doku ve ulus-devlette meydana gelen değişimler, küreselleşme ikilemi içinde değerlendirilebilir”(Esgin, 2008: 484). Bununla beraber küreselleşen dünya, aile yapısında küçülme ve bireyselleşmeyi hızlıca artırmaktadır. Ulus aşırı şirket, kurum ve kuruluşlar geri kalmış ülkeleri zorunlu olarak bu değişimlere doğru itmektir.

Üçüncü yolda “izlenecek yeni politika için *sorumluluk yoksa hak da yok* ilkesi ile sürülebilir. Zayıf olanların korunması da dâhil olmak üzere, vatandaşlarına karşı devletin sorumlulukları vardır”(Giddens, 2000b: 76). Eski sosyal demokrasilerde, hakların koşulsuz şekilde kabul etme eğilimi söz konusuydu. Ancak bireyciliğin artması ile beraber, bireysel sorumluluklarda bir artışın olması gerekmektedir. Bu anlamda işsiz olduğu için devletten aldığı yardıma karşın bir sorumluluk alması gibi. Bu ilke sadece sosyal yardımda faydalananlardan değil tüm bireyler için geçerli olmalıdır. Yoksa bu sadece politik sağın yaptığından öteye geçmez. Modern zaman toplumundaki diğer ilke ise *demokrasi yoksa otorite de yok* ilkesidir. Geleneksel toplumlar daha çok olmak üzere, politik sağın yazar, politikacı ve diğer bireyleri, geleneğin hâkim olmadığı topluluk veya toplumlarda otoritenin sağlanamayacağını dolayısıyla düzenin bozulacağını, doğru ile yanlış birbirinden ayırma durumunun ortadan kalkacağını düşünürler. Ancak Giddens, ikinci ilkede ifade edildiği üzere, otoriteyi tesis etmenin yolunun demokrasiden geçtiğini düşünür. Çünkü otoriteyi sağlamak bir sonuçtur. Bu sonuç ise çeşitli kural, kaide ve uygulamalarının ürünüdür. Doğanın bir kanunu olarak, girdi ne ise çıktı da onun benzeridir. Sağlam işin, sağlam malın sonucu ve çıktısı da sağlam olur. Her ne olursa olsun geleneğe itaat, çoğu kez yanlış da itaate yol açtığı için, yanlış itaat da doğruya ve düzene götürmez. Ancak hak ve hukuka itaat, dolayısıyla demokrasinin pratiği gerçeğe çok daha yakın bir otoriteyi beraberinde getirir. Çünkü hakkı gasp edilmeyen birey, hukuksal sisteme dolayısıyla düzenin daha sağlam bir şekilde tesisine katkı sağlayacaktır. İşte bundan dolayıdır ki demokrasi varsa otorite de var demektir.

Giddens, üçüncü yol politikası ile insanlara rehberlik etmek istediğini belirtmektedir. “Üçüncü yol politikalarının en önemli hedefi vatandaşların zamanımızda meydana gelen *küreselleşme, kişisel yaşamdaki dönüşümler ve doğayla ilişki* bağlamında ortaya çıkan önemli değişimler yoluyla kendi yaşam yollarını çizebilmelerine yardımcı olmaktır”(Giddens, 2000b: 75). Üçüncü yol politikalarında Giddens, hem piyasa şartlarına uyumlu olma hem de küreselleşmeye olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Bu anlamda sosyal demokratlar, kendi kendine yetme, ekonomik ve kültürel soyutlama yoluyla ekonomik ve kültürel korumayı savunan

sağcı/muhafazakar kesimle mücadele etmelidir. Çünkü Demir Perde ülkelerinde olduğu gibi içine kapanma yavaşlamaya kapı aralamaktadır.

Giddens, üçüncü yol politikaları için şu değerlere işaret eder: “Eşitlik, ihtiyaç sahiplerinin korunması, özerklik bağlamında özgürlük, sorumluluk yoksa hak da yok, demokrasi yoksa otorite de yok, kozmopolit çoğulculuk ve felsefi muhafazakârlık”(Giddens, 2000b: 77). Giddens, bu değerlerden felsefi muhafazakârlık ilkesini merkeze koyar. Modernlik ve muhafazakarlık birbirilerine zıt olarak durabilir ancak “Bununla beraber, riskin ve sorumluluğun yani bir birliktelik meydana getirdiği ‘modernliğin ötesi’ndeki ve ‘doğanın diğer tarafında duran’ bir dünyada modernitenin araçlarının kullanmak durumundayız. Bu anlamda ‘muhafazakarlık’ sadece politik sağla birlikte anıldığı şekliyle belirsiz bir ilişkiye sahiptir”(Giddens, 2000b: 78).

Üçüncü yol politikalarında önemli başlıklardan birisi olarak, aktif bir sivil toplumun meydana getirilmesi teşkil etmektedir. Giddens, bu duruma gerekçe olarak vatandaşlık bilinci ile bireyler arasında meydana gelen bağların zayıflaması olarak göstermektedir. “Vatandaşlık bilincinde görülen gerileme konusundaki endişeleri gerçekçi bulmak gerekmektedir. Dayanışmacı ruhun zayıflaması, şehirdeki komşuluk ilişkilerinde, yüksek suç oranında, evliliklerin ve ailelerin parçalanmasında ortaya çıkmaktadır”(Giddens, 2000b: 92). Sivil toplumun dayanışmasının önemine vurgu yapan Giddens, sivil toplum örgütleri ile devletin karşılıklı çalışmasında verimli ve yararlı sonuçların elde edileceğini vurgulamaktadır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Modernite; insanı tepeden tırnağa etkileyen, gündelik hayatımızı bütünüyle saran ve tüm dünyada yeniliklere yol açan değişim ve dönüşüm hareketidir. İnsanlığı bu denli etkileyen modernitenin başlangıcı, genel olarak 17.yüzyıla dayandırılmaktadır. Modernite, öne çıkan özellikleri itibarı ile gelenekten kopup yeniye yönelmeyi, eskiyi terk etmeyi, teolojik düşünceler ve buna bağlı olarak hurafeleri terk edip aklın kılavuzluğunda hareket etmeyi ifade eder. Bilimi ve akli önceleyen bu hareket elbette bir anda ortaya çıkmamıştır. Buna zemin hazırlayan en önemli etken aydınlanma hareketi olmuştur.

Kant, aydınlanmayı bireyin ergin olma hali, bireyin olgunlaşması, bireyin aklını başına alması ve akıllanması olarak ifade eder. Oysa ortaçağ karanlığına gömülen Avrupa'nın ve Avrupalının önceliği aklın değil, Kilise ve papazların söyledikleridir. Ancak Yeni Çağ'ın başlarından itibaren Avrupa'nın üzerindeki bu kasvetli bulutların dağılmasını sağlayan gelişmeler meydana gelmiştir. Rönesans, reform ve aydınlanma hareketleri bu gelişmelerin en önemli ana başlıkları olarak öne çıkmıştır.

Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler ve Aydınlanma ile modernliğe giden yolun taşları döşenmiş ve 1648 Vestfalya Antlaşması ile "modern çağ" başlamıştır. Giddens ve O'nun gibi birçok sosyolog ve düşünür, modern çağın zamansal olarak 17.yüzyıl ile 20.yüzyılın başına kadar olan süreçte meydana geldiğini belirtmişler. Tüm bireyleri, toplumları ve genel anlamda insanlığı etkileyen, insanların hayatlarını baştan sona ve çok derin bir şekilde etkileyen bu değişim ve dönüşüm hareketi insanların ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda sosyologlar araştırmalar yapmış, gözlemlerde bulunmuş ve fikirlerini yazmıştır. Toplumbilimin öncüleri olan Durkheim, Marx ve Weber her biri modernite konusunda önemli analizlerde bulunmuştur.

Durkheim, moderniteyi endüstriyalizm ve toplumsal düzen üzerinden ele almıştır. Çünkü modernleşme ile beraber, toplumun işleyişinde ve halk ilişkilerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Geleneksel toplumdaki mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçilmiştir. Mekanik dayanışmada, günlük rutin

işler yapılır, bireyin eylemleri üzerinde adet, gelenek ve görenekler belirleyicidir. Yapılan işler aynı ya da birbirine yakın olup toplumsal işleyiş çok yavaştır. Ancak modernleşme ile beraber organik dayanışma düzeni meydana gelmiştir. Bu düzende iş çeşitliliği artmış, bunun sonucunda da iş bölümü meydana gelmiştir. İşlerde uzmanlaşma ve profesyonellik artmıştır. Profesyonellik ve uzmanlaşma da iş verimliliğini beraberinde getirmiştir. Toplum dinamik bir hal almıştır. Modernleşme konusunda Durkheim, endüstriyalizmi referans almıştır. Çünkü endüstrileşme ile insan gücü ile yapılan birçok işi yorulmak bilmeyen güçlü makinalar devralmıştır. Weber, sanayileşme ile beraber rasyonalizme vurgu yapmıştır. Ayrıca modernitenin bir sonucu olarak bürokrasinin meydana geldiğini belirtmiştir. Marx ise kurumların değişim ve dönüşümünde kapitalizmi göstermiştir. Çünkü sermaye, değişimin ve dolayısıyla modernleşmenin başat etkenlerinden birisidir. Marx'ın bu konudaki fikirleri tüm dünyayı etkilemiş ve geçerliliğini hala korumaktadır.

Ancak Giddens, modernite konusunda bu sosyologların görüşlerine katılmakla beraber, moderniteyi sadece bir yönüyle ele aldıkları için bu anlamında onların fikirlerini yetersiz bulmuştur. Çünkü modernlik hayatımızı bir yönüyle değil her yönden etkilemiştir. O zaman modernite bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmalıdır. Giddens, genelde toplumbilime ve özelde moderniteye yönelik düşüncelerinin çerçevesini oluşturmak için yapılaşma kuramını geliştirmiştir. Çünkü sosyal teoride uzun bir dönem bireye ve topluma yüklenen rollerden ötürü fikir ayrılıkları yaşanmış ve bu bağlamda tartışmalar meydana gelmiştir. Kısır döngüye sebep olan bu tartışmaların toplumbilime zarar verdiğini düşünen Giddens, bu duruma sebep olan yapı/eylem, birey/toplum, makro/mikro, determinizm/iradecilik, öznelcilik/nesnelcilik ve nitel/nicel gibi düalist yapılardan arınmak gerektiğini belirtmiştir. Bunu gerçekleştirmenin en uygun yolun da uygun bir “fail/yapı” tasarımını geliştirmek olduğunu ifade etmiştir. Giddens, yapı ve eylemi ayrı ayrı değerlendirmeye karşı çıkmış ve bunların ayrı olamayacağını, bu ikilinin karşılıklı etkileşiminin ve bunun sonucunda ortaya çıkan bir bakıma “ortak eylem veya nesneye” vurgu yapmıştır. Bununla beraber bireyin bilgili olduğu ve gerçekleştirdiği eylemin farkında olduğu fikrinden hareketle etnometodolojiye vurgu yapmıştır. Bu

yüzden fail/yapı ve etnometodoloji ikilisi yapılaşma kuramının en temel iki kavramını oluşturmuştur.

Giddens, dünyada var olan şeyleri birbirinden bağımsız veya birbirinin karşıtı olarak düşünmemek gerektiğini belirtmiştir. Bu tartışmalara sebep olanlardan en önemlisi olarak birey/toplum ikilisi olmuştur. Çünkü toplumbilimin asıl nesnesi de birey ve toplumdur. Bireyi toplumdan, toplumu da bireyden ayrı düşünemeyiz. Aynı şekilde eylemi bireyden, bireyi de eylemden ayrı düşünmek eksik bir değerlendirmedir. Giddens, geliştirdiği yapılaşma kuramı ile bu ikili yapıları bağdaştırma yoluna gitmiştir.

Giddens, aynı şeyi modernite için de düşünmüştür. O, ilkel toplum ile modern toplum gibi karşılaştırmayı yapmadan önce modernliğı kurumsal olarak tanımlayıp, toplumbilimin merkezindeki “toplum” kavramının niteliklerini açıklamaktadır. Bir insan topluluğunun millet olabilmesi için önce sınırları belirlenmiş bir toprak parçasına, ortak bir kültüre ve tarihe, ortak bir duygu ve aidiyet bilincine sahip olması gerekir. Bu toprak parçası üzerinde meşru egemenlik araçları ve egemenliğı sağlayacak şiddet araçlarınsa sahip olması gerekir. Bu topluluklar içsel bütünlüğe sahiptir ve kendilerine has yönetim sistemleri olan bir yapıları vardır. Ayrıca egemenliğı iki önemli ögesi olan tahsis edici/dağıtıcı ve otorite/yetki kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda bu kaynaklar toplumsal yeniden üretim bağlamında elzem olan iki ögedir. Giddens, devletlerin modernleşme sürecini açıklarken, ilkel kabile toplumlarından geleneksel toplumlara ve modern devletler olarak kabul ettiği ulus devletlerin niteliklerini kurumsal düzeyde açıklar ve bunlar arasındaki farklara değinmiştir.

- Geleneksel devletlerde merkezi otorite çok düşüktür. Bu günkü anlamda devlet tebaasına hüküm edememektedir. Çünkü iletişim ve ulaşım araçları bu güne göre çok geri seviyededir. Ulus devletlerde ise Durkheim’in modernlikte vurguladığı nokta olan endüstriyalizm yani teknolojik anlamda ilerledikleri için halkı üzerinde tam bir hâkimiyet söz konusudur.
- Geleneksel devletlerde bu günkü anlamda net ve keskin şekilde belirlenmiş sınırlar bulunmaz. Onların hudut bölgeleri vardır. Oldukça geçirgen bir

özelliğe sahip olan bu sınırlar, genellikle dağla, nehirler, çöl vb oluşturmaktadır.

- Geleneksel devletlerin diğer devletlerle ilişkileri çok sınırlıdır. Ancak ulus devletler kuruldukları günden beri diğer devletlerle ilişkileri gelişmiştir. Günümüzde ise doruk noktasına ulaşmıştır. Öyle ki FED' in 0.25 puanlık faiz artışı/azalışı dünyanın diğer devletlerini doğrudan etkilemektedir. Aslında uluslararası ilişkiler ulus devletlerle beraber ortaya çıkmıştır.
- Mutlakıyetçi devlet, geleneksel devlet ile ulus devlet arası bir form, bir geçiş görevi görmüştür. Endüstriyalizm, ulus devletin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Endüstriyalizm aynı zamanda ulus devletlerin sınırların aşan şirketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.
- Geleneksel devletlerde ortak bir dil söz konusu değildir. Birçok dil ve kültür mevcuttur. Hepsi için yaşam alanı vardır. Ancak ulus devletlerde diğer dile ve kültürler baskın olan dil ve kültürün etkisi altına girmektedir. Baskın olan dil ve kültür diğer kültürler için bir tehdit unsuru halini almaktadır. Çoklu kültürden dolayı geleneksel devletlerde “ulus” kavramı söz konusu değildir. Ulus devlet kültürü Avrupa'dan dünyaya yayılmıştır.
- Modernliğin dönüştürücü gücü olan ulus devlet, şiddet araçlarını kontrol ederek güçlü bir merkezi yönetim kurmakta ve aynı zamanda ülkenin her yanında tam egemenlik sağlamaktadır. Endüstriyalizmden nasibini alan askeri güç, savaş taktiklerini değiştirmek durumunda kalmıştır.

Modernitenin iki önemli unsurundan birisi ulus devlettir. Diğeri ise kapitalizm ve kapitalizmin küreselleşmesidir. Giddens'e göre bu iki gelişmenin kaynağı Avrupa'dır. Endüstriyalizm ve teknolojinin ilerlemesi ile üretim hızlanmıştır. Güçlenen şirketler ülke dışında Pazar arayışına girmiştir. Teknolojik imkanlar, hızlı ulaşım ve iletişim araçları, liberal ekonomik eksenli kapitalist devletlerin firma ve şirketlerinin devlet sınırlarını aşarak ulus aşırı/uluslararası şirket olmalarını sağlamıştır. Bu gün bir Amerikan şirketi olan Mc Donald'ın Çin'de 4500 civarı, Rusya'da 850'ye yakın şubesi bulunmaktadır. Böylece ekonomi küreselleşti ve devletler ekonomik anlamda birbirine bağımlı olmaya başladı. Ancak şirketler çok güçlenmesine rağmen, devletin gücünden ileriye gidememiştir. Çünkü egemenlik,

şiddet araçlarının kontrolü ve yaptırım erkleri devletin denetimi altındadır. Küreselleşen modernlik, ekonomi, kültürel, siyasal ve askeri alanları etkisi altına almıştır. 17.yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan modernite, bu gün tüm dünyaya yayılmıştır. Küreselleşme Avrupa kültürüne de küresel bir boyut kazandırmıştır. Bunun bir sonucu olarak İngilizce bu gün “dünya dili” haline gelmiştir.

Giddens, modernliğin ve endüstrileşmenin askeri alanda zuhur etmesi ile beraber, güvenliğimizin riske girdiğini belirtmiştir. Teknoloji hayatımızı kolaylaştırır ancak savaş teknolojisinin gelişmesi ve savaşı geniş alanlara yayılması nedeniyle insan hayatı ve güvenliği risk altına girmiştir.

Üçüncü yol fikri olarak sosyal demokrasinin eksikliklerine değine Giddens, sosyal demokrasinin günün şartlarına artık yetersiz kaldığını ve günümüz ihtiyaçlarına cevap olabilmesi için kendini güncellemesi gerektiğini belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (1985).Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme, Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümleri Üzerine Araştırmalar, Ankara: Turhan Kitabevi, s.520
- Altun, F. (2011).Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş, İstanbul: Küre Yayınları
- Arslan, Z. (2003). Anayasacılık, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1, Edt: Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları
- Aslan, G. (2011). Ortaçağdan Günümüze “Modernite”: *Doğuşu ve Doğası*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 7, issn: 1308-9196, s.10
- Atabay, M. (2004).Aydınlanma Çağı ve Avrupa, Ankara: Nobel Yayınları, s.16
- Adorno, Theoder W.-Horkheimer M. (2014).Aydınlanma Diyalektiği, Çev: N. Ülner, E.Öztarhan, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık
- BACON, F. (2012). Novum Organum(Tabiataın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler), İstanbul, Say Yayınları, s. 41
- Balcı, M.E. (2010).Modernliğin Sosyolojisi, İ.Ü. Uzaktan Eğitim Fakültesi Kitabı, İstanbul
- Başdemir, H. Y. (2005).İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith, *Liberal Düşünce* Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış, ss:27-44
- Bayhan, V. (2003). Anomi, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1, Edt: Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları
- Beck, U. (2011). RİSK TOPLUMU Başka Bir Modernliğe Doğru, Çev: Kazım Özdoğan-Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları
- Berman, M. (1994).Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Çev: Ümit Altuğ-Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları
- Birkök, C. (1998).Modernizmden Postmodernizme Yeni Problemler, Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat 1998, Yıl:4 Sayı: 19 issn:133-4174 ss:525-536
- Buhr, M.Schroeder, W. Barck, K. (1993).Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi, Çev: Veysel Atayman, İstanbul: Birim Yayınları

- Buhr, M.Schroeder, W. Barck, K. (2006).Aydınlanma, Çev: Veysel Atayman, İstanbul: Donkişot Güncel Yayınları
- Cevizci, A. (2008).Aydınlanma Felsefesi Tarihi, Bursa: Asa Kitapevi, s.126
- Cevizci, A. (2006).Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 4, Edt: Ahmet Cevizci, Ankara: Ebabil Yayınevi
- Cevizci, A. (2003).Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1, Edt: Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları
- Cirhinlioğlu, Z. (1999).Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları,
- Çıvgın, A. (2013).*Kaygı*, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, David Hume: Felsefe ve Metafiziğin Mahiyeti, Sayı: 20: 31-40, Bursa
- ÇİĞDEM, A. (1993).Aydınlanma Felsefesi, İstanbul: Ağaç Yayıncılık
- Çiğdem, A. (1997).Bir İmkan Olarak Modernite, Weber ve Habermas, İstanbul: İletişim Yayınları
- Çüçen, A. (2006), Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, *İlke*: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı: 83: 25-34
- Duman, F.(2006). Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması versus İskoç Aydınlanması, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), ss.118-151
- Durkheim, E.,(2013).Toplumbilimin Yöntem Kuralları, Çev: Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi
- Ege, R. (2007). Ekonomi, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 5, Edt: Ahmet Cevizci, Ankara: Ebabil Yayınları
- Ekren, U. (2010), Modern Felsefenin Oluşumu, İ.Ü. Uzaktan Eğitim Fakültesi Kitabı, İstanbul
- Esgin, A. (2008).Anthony Giddens Sosyolojisi, Ankara: Arı Yayıncılık
- Flower, E. (2004). Barış Etiği, Felsefe Ansiklopedisi. Çev: Ümit Tatlıcan, Cilt 2, Edt: Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji, Çev: İsmail Yılmaz (8, 11, 12, 16, 21 bölümler), İstanbul: Kırmızı Yayınları, s.685

- Giddens A. (2010a).*Sosyoloji, Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, Çev: Ülgen Yıldız Battal, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Giddens, A.(2010b).*Modernite ve Bireysel Kimlik, Genç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları
- Giddens, A. (2010c).*Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları
- Giddens, A. (2008).*Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev: Cumhur Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri/Sosyal Analizde Eylem Yapı ve Çelişki*, Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Giddens, A. (2003).*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları/Yorumcu Sosyolojileri Pozitif Eleştirisi*, Çev: Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Giddens, A. (2000a).*Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Giddens, A. (2000b).*Üçüncü Yol –Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi-*, Çev: Mehmet Özay, İstanbul: Birey Yayıncılık
- Giddens, A. (1999).*Toplum Kuruluşu*, Çev: Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Giddens, A. (1994).*Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gökberk, M. (1961). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.351
- Gönç-Şavran, T. (2011).*Klasik Sosyoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Kitabı, Edt: Serap Uğur, Eskişehir
- Harvey, D. (1997).*Postmodernliğin Durumu*, Çev: Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları
- Hekimoğlu, H.B.. (2010).*Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İ.Ü. Uzaktan Eğitim Fakültesi Kitabı, İstanbul
- Hume, D. (1976). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, Çev: Oruç Aruoba, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s.135

- Kaya, M. (2012). Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2
- Kızılcıçelik, S. (1994).Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30, ss: 86-96
- Küçük, M. (1994).Modernite Versus Postmodernite, Ankara: Vadi Yayınları
- Layder, D. (2010), Sosyal Teoriye Giriş, Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları, s.190
- Locke, J. (2004), Eğitim Üzerine, Çev: Aylin Uğur, Ankara: Başak Matbaacılık
- Marx, K. Engels, F. (2014).Komünist Manifesto, Çev: Nail Satılğan, İstanbul: Yordam Kitap
- Nemutlu, D. (2003), Montaigne ve Montesquieu'den İnsan, Erdem ve Trogloditler, *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, No: 1, s.148
- Önder, P. (2016).*Sosyoloji Dergisi*, Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu, Sayı: 33: 49-96, ISSN: 1300-5642
- Ronan, C.A. (2003), Bilim Tarihi, Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi, Çev: E. İhsanoğlu, F.Günergun, Tubitak Yayınları, Ankara: Başak Matbaacılık, s.390
- Rousseau, J.J. (2012).Toplum Sözleşmesi, Çev: Vedat Günyol, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Kitap Matbaacılık
- Rousseau, J.J. (2011), Emile ya da Eğitim Üzerine, Çev: Yaşar Avunç, Edt: Ali Alkan İnal, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Saygın, A.U. (2016).Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları, *Abant Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2: 69-80
- Slattery, M. (2018).Sosyolojide Temel Fikirler, Protestan Ahlakı, Çev: Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayınları
- Smith, A. (2018).Ahlaki Duygular Kuramı, Çev: Derman Kızılay, İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Smith, A. (1997).Ulusların Zenginliği, Çev: Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.20

- Soykan, Ö.N. (2003). Alman Felsefesi, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1, Edt: Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları
- Swingewood, A.(1998).Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev: Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Şenel, A. (1995).Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,
- Touraine, A. (2002). Modernliğin Eleştirisi, Çev: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Turner, B. (2003). Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yayınları, s.123
- Turner, J.H.,Beeghley, L., Powers, C.H. (2015).Sosyolojik Teorinin Oluşumu, Çev: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Uçarol, R. (2015).Siyasi Tarih 1789-2014, İstanbul: Der Yayınları, s.11
- Weber, M. (2017).Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev: Murat Demir, Ankara: Nilüfer Yayıncılık
- Yavaşgel, E.(2010).Siyasal Düşünce Tarihi, İ.Ü. Uzaktan Eğitim Fakültesi Kitabı, İstanbul
- Yıldırım, M.(2010).Modernizm Postmodernizm ve Kamu Yönetimi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ıssn: 1303 - 5134
- Yıldırım, E. (1999/1).*Bilgi* (Sosyal Bilimler Dergisi), Anthony Giddens'in Yapılanma Kuramı, ıssn: 1302-1761
- Zariç, S. (2017).Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi(Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, s.33-54